PAŽINTIS

GEORGES BRABANT

PSICHOANALIZĖ



Serija "Pažintis", leidžiama nuo 1992 m.

Jau išleista:

John Gray	*Liberalizmas*
Peter Burke	*Renesansas*
Robert Nisbet	*Konservatizmas*
A.Mickūnas, D.Stewart	*Fenomenologinė filosofija*
J.L. Ackrill	*Aristotelis*

Rengiama spaudai:

Peter L. Berger	*Sociologija*
George Steiner	*Heidegger*
A.J.P. Taylor	*Tarpukario Europa*
Nicholas de Lange	*Judaizmas*
John V Baldwin	*Viduramžių kultūra*
Alan Williams	*Europos bendrija*

Georges Philippe Brabant

PSICHOANALIZĖ

Iš prancūzų kalbos vertė Vytautas Pivorius



ATVIROS LIETUVOS FONDAS

Vilnius, 1994

~~UDK~~ 13
Br 01

Versta iš: Georges Philippe Brabant. *La psychanalyse*.– Paris: Éditions Seghers, 1970. Collection CLEFS

Išleido leidykla "PRADAI" Atviros Lietuvos fondo užsakymu

ISBN 9986-405-20-3

Pratarmė

Pateikiant bet kokiai visuomenei pagrindinius psichoanalizės duomenis, reikia atsižvelgti į būdinguosius šio mokslo sunkumus. Iš esmės juos lemia tai, kad šie duomenys visada galų gale sugrąžina prie fundamentalaus teiginio – pasąmonės procesai ir reprezentacijos. Ir šis teiginys turi visiškai ypatingą statusą dėl to, kad jo negalima paremti kokiais nors eksperimentais ar įsitikinti jo tikrumu pasitelkiant introspekciją. Ir vis dėlto mes nejaučiame jam tokio pritarimo, su kokiu priimama dogma ar tikėjimo kanonas. Šiaip ar taip, jis yra mokslo tiesa.

Vienu požiūriu psichoanalitikas mąsto panašiai kaip ir mokslininkas, kuris, remdamasis stebimais reiškiniais, daro išvadą, kad egzistuoja priežastis, kuri dar tikslintina, nors ši priežastis materialiai neįžvelgiama ir nesuvokiama. Būtent taip Le Verrier aiškino egzistuojant Neptūno planetą ir apskaičiavo jos trajektoriją remdamasis iki tol nepaaiškintomis Urano perturbacijomis. Panašiai psichoanalizės atskleidžiami pasąmonės elementai padeda užpildyti spragas ir išsiaiškinti daug neaiškių neurozių teorijos klausimų.

Galima susitaikyti su mintimi, kad egzistuoja planeta, nors astronomai vizualiai dar nėra užfiksavę jos buvimo vietos – tai nesunku; bet kur kas sunkiau pripažinti, kad egzistuoja idėja, troškimas, reprezentacija, kad šie dalykai priklauso mūsų gyvenimui, ir jame skleidžiasi jų padariniai, mums apie tai nieko nenutuokiant.

Sunkumas pasirodo esąs tuo didesnis, kuo reikšmingesni laikomi pasąmonės procesai ir reprezentacijos individo raidai, jo charakteriui, nuostatoms, reakcijoms, ir visa tai – per visą gyvenimą. Psichoanalitikai atkakliai teigia mus neturint jokio supratimo apie psichines struktūras, vis dėlto valdančias mūsų gyvenimą. Esą jie pirmieji atradę tiek jų egzistavimą, tiek ir būdą jas valdyti; dar jie reikalauja, kad norintys patys jas pažinti būtinai kreiptųsi analitikų pagalbos, kuri, kaip žinoma, yra nepigi ir ilgai trunka. O šitai jau nekelia didelio pasitikėjimo!

Ir kai psichoanalitikai mums atskleidžia pasąmonės troškimų ir reprezentacijų turinį, situacija darosi dar sudėtingesnė. Mes pasirengę pripažinti, kad slepiame patys nuo savęs tam tikras mintis ir kai kurias gėdingas intencijas; bent jau kito asmens elgesyje tai pastebime kasdien. Bet tos intencijos, kurias išgyvename patys ar šalia esantys individai, nešokiruoja. Jų egoizmas ir primityvumas daro jas visiškai banalias; taip sakant, tai personažai, su kuriais mes įpratę bendrauti.

Bet kai psichoanalitikai teigia, kad, pavyzdžiui, kiekvienas berniukas bijosi tėvo, jog šis jo neužmuštų, ir kad reakcijos į šią baimę turi lemiamą įtaką jo tolesniam gyvenimui, galimos skeptiko reakcijos yra tokios:

— arba jis lieka visiškai priešiškas ir iškart atmeta mokslą, brandinantį panašias kvailystes;

— arba jis paklūsta analitiko valiai, pasitiki jo žodžiais, nelygu koks jam teikiamas autoritetas;

— arba jis šį teiginį priima intelektualiai, dažniausiai ketindamas jį patikrinti; ir tada priima jį tiek, kiek šis jam pasirodo turįs kokią nors efektyvią reikšmę ir galįs būti pagrindu įtikinamai aiškinti tam tikrus reiškinius,– o to anksčiau nebuvo galima padaryti;

— pagaliau jis gali sveikinti jį: "O taip, suprantama!" – tai "išminčiaus" pritarimas, įsitikinusio, kad jo niekas negalįs

nustebinti, iš tikrųjų slepiančio visišką nepritarimą, iškylantį kitu lygmeniu.

Nė vienu atveju, net kai pritariama šio teiginio turiniui, priimantysis jo nelaiko realia arba kada nors realiai galima asmeninio išgyvenimo dalimi.

Psichoanalizės idėjų populiarinimas, kaip ir jų integravimas į filosofinę kultūrą, numato ir skleidžia tam tikrą pasąmonės sąvokos ir jos turinių pripažinimą, kurį nors iš ką tik mūsų aptartųjų. Pasąmonės gyvoji patirtis neprieinama, jei tenkinamasi vadovėlinės informacijos lygmeniu; ji pavaldi tik santykiui tarp analitiko ir analizuojamojo.

Tai verčia tuoj pat klausti savęs, kuo patraukli ir reikšminga vis didėjanti psichoanalizės idėjų ekspansija, kad net esame pasirengę joje dalyvauti? Daug analitikų ir dėl įvairių priežasčių nemato pagrindo tuo džiaugtis. Ypač jų nerimą kelia tai, kad ši ekspansija baigsis, – o tai jau pastebima,– deformuotu, nekritišku psichoanalizės sąvokų taikymu normatyvinėje pedagogikoje, kad iš jos visiškai būtų išbraukta pasąmonės dimensija, ir tai atliktų tie patys, kurie visą laiką ja rėmėsi.

Pats Freudas pirmasis nedvejodamas ėmėsi populiarinimo ir įtikinėjimo darbo. *Psichoanalizės įvadas* (*Vorlesungen zur Einführung in die Psychoanalyse,* 1916), be abejo, yra pats ryškiausias šios veiklos ženklas. Bet noras išlikti suprantamam ir prisitaikyti prie skaitytojo lygio, rodomas šiame darbe, įžvelgiamas visoje jo kūryboje. Tik Freudas susidūrė su kitokiomis sąlygomis, negu dabartiniai analitikai. Jis turėjo parodyti daug pastangų, kad psichoanalizei būtų pripažinta vieta priešiškai jos atžvilgiu nusiteikusiame pasaulyje, nes nieko nedarant, ji galėjo būti sunaikinta užuomazgoje. Sėkmė iškovota, galbūt net didesnė, negu tikėtasi, ir atrodo, kad daugelis analitikų šiandien labiau linkę pilti tarp savęs ir skaitytojo hermetizmo pylimą, negu bendrauti su juo Freudo stiliumi ir dvasia.

Reikia pabrėžti, jog Freudas padėjo daug pastangų, kad įtikintų savo skaitytoją pasąmoningų procesų egzistavimu,

ypač daug dėmesio skirdamas itin paplitusiems pavyzdžiams iš kasdienio gyvenimo, tarp jų – sapnams. Bet šiame tam tikra prasme propedeutiniame kelyje jis pasiekė tik minčių ir intencijų, akimirkai pašalintų iš sąmonės, pasaulį, mūsų ką tik pavadintą banaliu (vėliau pamatysime, kad jos sąveikauja su dar–ne–sąmonės lygmeniu). Tikrieji sunkumai kyla tada, kai susitinkame akis į akį su tikrąja pasąmone, tai yra su mintimis ir idėjomis, neturėdami jokio supratimo apie tai, kad jos anksčiau galėjo egzistuoti mumyse ar kituose.

Vis dėlto net šiame lygmenyje Freudas, atrodo, nelinkęs manyti, kad tarp intelektualinio suvokimo ir pasąmonės emocinės patirties išgyvenimo egzistuoja tokia nepralaidi pertvara, kokią mes sakėme esant. Daugumai pradedančių analitikų Freudo kūryba buvo tartum apvaizda, užvaldžiusi ne tik jų protą, bet ir jausmus; ir kai kurie iš jų didžiavosi tuo, kad patys be jokių ceremonijų praktikuoja psichoanalizę. Tačiau šiandien tam reikia daugiau pasirengimo, kandidatas į analitikus pirmiausia yra pats analizuojamas, ir tai privaloma siekiant profesinės karjeros. Bet, nors Freudo idėjų sukeltus padarinius iš esmės amortizavo pati šių idėjų ekspansija, akivaizdu, kad reikia laukti pačių įvairiausių reakcijų. Galbūt kai kurie mūsų teiginiai yra pernelyg kategoriški.

Savaime suprantama, šiame darbe mes kiek išgalėdami rinksimės aiškaus supratimo, bet ne hermetizmo poziciją. Tai nebus tokia pat kaip Freudo perspektyva. Šiandien nereikia kovoti dėl analizės teisių, bet reikia padėti kiekvienam surasti jos vietą tarp visų kitų šiuolaikinio pasaulio intelektualinių ir emocinių aktualijų. Mes kaip tik tikimės prisidėti prie panašios misijos, ypač akcentuodami tokius klausimus:

— suteikti skaitytojui galimybę sudėlioti į rišlią ir struktūrinę teorinę visumą išbarstytas ir fragmentiškas sąvokas, surankiotas iš įvairių šaltinių (beje, atkreipkite

dėmesį į tai, kad ši mūsų misijos dalis yra sunkiai įgyvendinama dėl psichoanalitinės teorijos kintamo pobūdžio ir jos evoliucijos net esant gyvam pačiam Freudui; tai mus įpareigoja kai kada remtis kokios nors sąvokos ar problemos istorine raida);

— išryškinti psichoanalizės specifiką, ypač per santykį su koncepcijomis, kurios per kritiką ar neigimą nuo jos nutolo;

— plačiau negu įprasta populiarinamajame darbe išdėstyti Freudo idėjas apie individo santykį su visuomene ir kultūra, taip pat į jį nukreiptą šio požiūrio kritiką. Tad skaitytojas galės suprasti tuos duomenis, kuriais remiamasi įvairiose ypač reikšmingose polemikose, kai psichoanalizė kaltinama praktikuojanti pernelyg išskirtinį individualistinį požiūrį ir, kai kurių kritikų nuomone, prieš savo valią yra per daug susijusi su tokia visuomenės santvarka, kurioje viešpatauja tėvo autoritetas; tai esą daro psichoanalizę šios totalitarinės santvarkos gynėja.

Savo ruožtu mes sąmoningai atsisakome klasikinių pavyzdžių, net ir istorinio Anos O. atvejo, visada cituojamo kaip Freudo atradimo išeities taško. Šį dėstymo būdą pasirinkome iš dalies dėl vietos stokos, taip pat ir dėl to, kad skaitytojas nesunkiai kompensuos šį trūkumą kitur. O mums pasirodė kur kas svarbiau pateikti jam instrumentą, kuris padėtų – skaitytojo pageidavimu – sėkmingai susipažinti su atskirų atvejų istorijomis, dėstomomis Freudo kūryboje ir psichoanalitinėje literatūroje, taip pat ir su diskusijomis bei komentarais, kurių objektas jos yra.

1
Psichikos dimensija ir konfliktas

Prasmės ieškojimas

Psichoanalizę galime vadinti judėjimu, siekiančiu įžvelgti prasmę ten, kur, atrodo, jos nesą, arba surasti ją ten, kur niekas neįsivaizduodavo ją galint būti. Pirmuosiuose Freudo paskelbtuose darbuose tyrinėjami reiškiniai, kurie tuo metu atrodė neturintys mokslinės vertės: sapnai, absurdiškos klaidos, klaidingi poelgiai. Ir kai vėliau, maždaug po penkiolikos metų, jis skaitė paskaitų ciklą, vėliau sudėtą į atskirą knygą, pavadintą *Psichoanalizės įvadu*, tai ir vėl rėmėsi minėtais reiškiniais, kad supažindintų skaitytoją su psichoanalitiniu atradimu bei nuteiktų jį pripažinti, jog neurotinis simptomas, tikrasis jo rūpesčių centras, taip pat turi paslėptą prasmę, dengiamą simptomo neaiškumo ar absurdiškumo. Visais tais atvejais, kai, atrodo, viešpatauja nepagrįstumas, atsitiktinumas arba nenuoseklumas, psichoanalizė aiškina egzistuojant prasmę ir teigia, kad ji galinti būti atskleista. Ji taip pat parodo, kodėl ir kaip ši prasmė lieka neatpažinta ir pasislepia anapus regimos beprasmybės.

Prasmė nenustatoma suradus priežastį. Mes kalbame apie reiškinius, neprieinamus gamtos mokslams. Blogas virškinimas, noras šlapintis, žadintuvo skambutis gali būti priežastimi, kai sapnuojama apskritai, arba nuvargus galima apsirikti, – bet šios priežastys nieko nesako apie reiškinių prasmę. Fiziniai, cheminiai, mechaniniai ar fiziologiniai

procesai neturi nieko bendro su jų pagrindu egzistuojančių reiškinių ar poelgių prasme. Prasmė yra intencionali šių reiškinių ar poelgių plėtotė; prasmė – tai intencija, o intencija – tai prasmė. Vadinasi, sakyti, kad prasmė egzistuoja ten, kur iškart atrodė nesanti, tai pripažinti, kad egzistuoja tam tikra intencija; tačiau kartu tai reiškia konstatuoti, jog visi žmogaus poelgiai – motoriniai, verbaliniai, kylantys iš fantazijų – grindžiami intencija, t.y troškimu.

Tuomet kyla du klausimai:

– kodėl kai kurie reiškiniai atrodo neturintys prasmės, ir kodėl jos neįmanoma aiškiai suvokti? Kodėl taip sunku atskleisti tikrąją sapno ar neurotinio simptomo prasmę? Ką ir nuo ko ji slepia?

– kokia svarbiausia viso to priežastis? Kam naudingas tariamas prasmės nebuvimas?

Freudas atsako į šiuos klausimus jau pirmuosiuose savo darbuose; jo požiūris ir vėliau iš esmės nesikeičia.

Mums iš tikrųjų atrodo, jog sapnas ar neurotinis simptomas neturi prasmės, tačiau tai atsitinka dėl to, kad mums stinga būtiniausių reprezentacijų ar idėjų jai suvokti. Panaši situacija susidarytų tada, jei skaitytumėme iškraipytą ar suklastotą tekstą ir veltui jame ieškotumėme kokios nors prasmės; iš jo išmesti žodžiai, ištisi sakiniai, ir mes nesuvokiame jokios prasmės arba suvokiame ką nors kita. Galima nesančius elementus pakeisti kitais, tuomet išryškėja prasmė, tačiau tai – klaidinanti prasmė.

Ši viena iš pagrindinių psichoanalizės hipotezių patvirtinama tik tuo atveju, kai iš teksto pašalinti elementai kokiu nors būdu gali būti sugrąžinti į pirmykštę savo vietą, vadinasi, atkurta tikroji prasmė, nuo kurios individas jau negali pasislėpti ir atpažįsta tai esant jo paties troškimą. Bet toks kriterijus netaikomas tiksliuosiuose moksluose. Nerasime juose ir kitų, vertingų psichoanalizei, nebent, ignoruodami paciento subjektyviai išgyvenamą kančią ar negalavimą, neurozę apibūdintume tik elgesio ir adapcijos sutrikimais ir šios adapcijos pagerėjimą galėtume objektyviai konstatuoti, t.y apskaičiuoti.

Suprantama, kad būtų įmanomas trūkstamų elementų kūrimas, svarbu žinoti, kiek pažeistos jų gyvybės šaknys, kokiam likimui ir kokioms taisyklėms jie priversti paklusti būdami "ištremti" Arba jie yra nežinia kur, arba jie kasdien iškyla, tik klastingai keičia savo spalvą, dėl to negalime jų ieškoti nei atpažinti. Tuomet psichoanalizės uždavinys – atkurti šių spragų ir visų klastočių istoriją, nustatyti, kaip ir kada šie elementai susiformuoja; apibrėžti dingusių elementų likimą; sukurti ir pritaikyti būdą užkamšyti spragas ir atskleisti klastotes, kad būtų atkurtas kiek įmanoma rišlus ir autentiškas tekstas,kuriame kiekvienas galėtų perskaityti iki tol neatpažintą tiesą apie savo ketinimus bei troškimus.

Sąmoningumas. Dar–ne–sąmoningumas. Pasąmoningumas

Kai kalbame apie elemento buvimą ar jo išnykimą, turime omenyje *sąmoningą* psichinę veiklą, nes tik ji gali prasmingai susieti išbarstytus elementus. Vadinasi, elementai, kuriais disponuojama, yra sąmoningi, tie, kurių trūksta – *pasąmoningi,* ir tai reiškia, kad jie yra už sąmonės ribų tuo metu, kai jų buvimas nulemtų prasmės pasirodymą.

Tačiau pasąmoningi elementai yra dvejopo pobūdžio. Vieni yra tik *laikinai* pasąmoningi, nes sąmoninga psichinė veikla vienu kartu aprėpia tik nedidelį skaičių reprezentacijų; vis dėlto jomis yra disponuojama, ir kiekvienu sąmonės veiklos momentu jie gali būti suvokti. Šie elementai buvo pavadinti *dar–ne–sąmoningais*[1], kad atskirtume juos nuo

[1] Skirtingai nuo daugelio nuomonės, terminas "pasąmonė" nepriklauso psichoanalitinei terminijai. Jis atitinka pamatinę Pierre'o Janet teorijos sąvoką, tačiau ši sąvoka neturi nei pasąmoningumo, nei dar–ne–sąmoningumo prasmės.Beje, terminų apibrėžimas mažiausiai kuo dėtas, kad Freudo ir Janet koncepcijos skirtingai apibūdina psichiką suskaldančių procesų prigimtį. (Lietuviškas terminas "pasąmonė" neturi tos J. P Brabant taip vengiamos "pasąmonės", kaip esančios "po–sąmone prasmės. – *Vert. past.*)

kitos rūšies elementų, nedalyvaujančių sąmonės psichinėje veikloje, bet galinčių į ją sugrįžti tik ypatingomis aplinkybėmis, – jų neįmanoma nei sugrąžinti valios pastangomis, nei gali tai įvykti savaime. Tik šiuos antros kategorijos elementus mes turime vertinti kaip *pasąmoningus* psichoanalizės priskiriama prasme.

Skirtumas tarp sąmoningų ir dar–ne–sąmoningų elementų yra neesminis, nes laikinas. Jie yra susieti į visumą, kurios viduje, pagal poreikius, kiekvienas kurios nors rūšies elementas bet kokiu momentu gali pereiti iš vienos būsenos į kitą, nors kartais ir susidurdamas su tam tikru pasipriešinimu, kurį reikia įveikti. Šią sistemą Freudas pavadino *dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo* (sutrumpintai: Dsm–Sm) visuma. Savo ruožtu tarp dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo sistemos ir *pasąmoningumo sistemos* (Psm), sudarytos iš pasąmoningų elementų visumos, egzistuoja nepaprastai sunkiai įveikiama riba, kurią Freudas savo pirmuosiuose rašiniuose pavadino *cenzūra* (metaforos lygmens terminas, ir – pabrėžtina – ši metafora artima "sugadinto teksto" metaforai).

Užmiršimų ir klaidingų veiksmų pamoka, neurotinis simptomas: pirmasis konflikto priartėjimas

Tas pasipriešinimas, kartais trukdantis elementui pereiti iš dar–ne–sąmoningumo būvio į sąmoningumo būvį, buvo vertinamas kaip antroji cenzūra, esanti tarp dviejų dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo regionų. Šiam pasipriešinimui iliustruoti Freudas pateikia daugybę pavyzdžių tuose savo kūriniuose, kuriais siekia supažindinti plačiąją visuomenę su psichoanalize. Šie pavyzdžiai, – iš kurių idėjoms pagrįsti svarbiausias: trumpalaikis gerai žinomų vardų užmiršimas, – yra dvigubai įtaigesni, nes semiami iš pačios

banaliausios kasdienės patirties, ir dėl to suprantami visiems, o be to, jie vis dėlto padeda suformuluoti pakankamai griežtą "cenzūros" idėją, – cenzūros, kuri funkcionuoja tarp sąmoningumo ir pasąmoningumo lygmenų ir kurios padarinius bei sutrikimus sunku suprasti esant už privilegijuotos psichoanalitinės terapijos situacijos ribų. Be to, tokie pavyzdžiai yra pamokantys, nes jie suteikia galimybę ne tik konstatuoti pasipriešinimą, trukdantį elementui pereiti į sąmonę, bet ir padeda nuspėti šio pasipriešinimo priežastį.

Užmiršti vardai visada išlaiko asociacinius ryšius su nemaloniais prisiminimais ir įspūdžiais, kurie, priminus vardą, gali iškilti. Vadinasi, iš sąmonės išstumiama ne tik užmirštas vardas, bet kartu ir reprezentacijų sistema, su kuria šis vardas susijęs. Remdamasis pavyzdžiu, kaip jam yra buvę sunku prisiminti dailininko Signorelli'o pavardę, Freudas nurodo, kad visos asociacijos, kildavusios jo sąmonėje kartu su šia ir kitomis į ją panašiomis pavardėmis, išryškėjusiomis prisiminimo procese, krypdavo į mirties idėją, – jis sieja šį ryšį su pasipriešinimu, trukdžiusiu prisiminti.

Klaidingi veiksmai, pavyzdžiui, kalbos apsirikimai, išryškina kitą tos pačios problemos aspektą. Vardo užmiršimas siejamas su cenzūros padariniais, kai iš sąmonės lauko pašalinamas kokio nors nemalonaus asociacinio komplekso elementas, o kalbos apsirikimas, priešingai, reprezentuoja cenzūros spragą, šiurkštų ir nesavalaikį prasiskverbimą tų elementų, kurie ir toliau turėtų būti laikomi nuošalyje.

Tarkime, neretai kalbos apsirikimas apnuogina mintį, visiškai priešingą tai, kuri pritiktų ir kurią tvirtai norėta pareikšti. Pavyzdžiui, vokiškai kalbantis oratorius, norėdamas pasakyti: Aš jus kviečiu išgerti į mūsų viršininko sveikatą' pasinaudoja formaliu žodžių *ausstossen* ir *aufstossen* panašumu ir iš tikrųjų pasako: Aš jus kviečiu sugriauti mūsų viršininko gerovę" Jeigu pripažinsime, kad tai reiškia šiek tiek daugiau negu nereikšmingą klaidą, turėtume pripažinti ir tai, kad šis apsirikimas parodo priešiškas ir

užgaulias mintis, visiškai nederančias su šiai progai tinkamomis maloniomis ir pagarbiomis kalbomis.

Remiantis šiuo pavyzdžiu, galima konstatuoti, kad nuošalyje laikomos mintys nėra paprasčiausi statiški elementai, turintys negatyvią reikšmę; jie išreiškia *dispozicijas* ir *intencijas*, šiuo atveju priešiškas ir priešingas toms, kurias oratorius norėjo pareikšti. Jos pačios turi tam tikrą vidinę energiją ir daro spaudimą veiksmo, – kalbos apsirikimo atveju, verbalinio, – pasirinkimo ir legalizavimo kryptimi. Kartu išryškėdavo, kad kiekvieno klaidingo veiksmo atveju egzistuoja srautas idėjų ir reprezentacijų, tuo metu ignoruojamų sąmonės lygmenyje ir atitinkančių intencijas, priešingas norimoms realizuoti. Kiekvienas klaidingas veiksmas yra rezultatas to, kad norą trikdo priešingas noras, – ir šis, veikdamas be sąmonės žinios, kartais sėkmingai realizuojasi ir pakeičia sąmoningai suprojektuotą veiksmą, tačiau kai kada tik priešinasi šiam veiksmui ir komplikuoja jo atlikimą.

Kartais tokią intenciją ir trikdančias mintis atpažįsta tiek pats klaidingo veiksmo autorius, tiek jo liudininkai, kiekviena proga iš to šaipydamiesi. Galima spėti, kad taip atsitikdavę tam pacientui, kuriam Freudas buvo uždraudęs skambinti savo meilužei ir kuris kiekvieną kartą, kai norėdavęs paskambinti Freudui, per klaidą sukdavęs uždraustą telefono numerį. Tačiau labai dažnai šį žinojimą riboja pasipriešinimas, kuris yra tuo stipresnis, kuo mažiau priimtina atrodo trikdanti intencija ir kuo tolimesnė toms, kurias suinteresuotas asmuo norėtų paskelbti kitiems ir sau pačiam.

Vadinasi, klaidingų veiksmų ir vardų užmiršimo praktika duoda pagrindą spėti, kad egzistuoja idėjų ir intencijų srautas, kurių realizavimasis konkrečiomis aplinkybėmis sukeltų ypač nemalonių padarinių (pavyzdžiui, priešiškumo intencijos sakant tostą). Šios mintys ir šios intencijos aiškaus suvokimo lygmenyje *konfliktuotų* su tomis, kurias mes įpratę priimti ir vertinti kaip savo. Jau vien ši konflikto situacija

būtų varginanti, ji sukeltų sunkiai pakenčiamą įtampą ir, ko gero, ne toks slogus pasirinkimas – kiek įmanoma ilgiau ignoruoti kurį nors konflikto sprendimo elementą. Bet kokiu atveju tai nusiteikimas *išvengti nemalonumo*, nutolinantis nuo sąmonės tam tikras mintis ir reprezentacijas.

Sąlygos ir procesai, kurie, kaip ką tik įsitikinome, lemia klaidingus veiksmus, yra iš neurotinių simptomų lygmens, nors kai kuo jie iš esmės skiriasi. Klaidingas veiksmas kartu yra momentinis ir izoliuotas; jis atsiranda konkrečioje situacijoje ir daugiau nesikartoja, – nes mintys, reprezentacijos ar intencijos ištrūksta iš sąmonės kontrolės tik laikinai (tai ryškus klaidingo veiksmo bruožas). Jie turi, remiantis anksčiau pateiktais apibrėžimais, dar–ne–sąmoningumo lygmens elementų statusą ir nėra pasąmoningos veiklos elementai psichoanalitine šio termino prasme, nes jie gali – iš tiesų daugmaž lengvai – pasidaryti sąmoningi esant kitoms aplinkybėms ir kitu laiku.

Freudas labai anksti nustatė, kad neurotinius simptomus taip pat lemia iš sąmonės pašalintos reprezentacijos. Pavyzdžiui, iš pirmo žvilgsnio nepaaiškinamas jaunos moters polinkis vemti gali būti susijęs su pasąmoninėmis nėštumo fantazijomis ar su apetito netekimu dėl nerealizuotų seksualinių troškimų, ir vėmimas yra vienintelė sąmoninga išraiška. Tačiau simptomo atveju išstumtos reprezentacijos tik labai retai į sąmonę patenka savaime, tiesą sakant, beveik niekad; jeigu tai ir įmanoma ypatingomis psichoanalitinės terapijos sąlygomis, tai tik kartkarčiais ir tik ilgo parengiamojo darbo kaina. Kadaise iš sąmonės išstumtos reprezentacijos ten yra turėjusios gerokai tvirtesnes pozicijas, negu vardas, kurio aš neįstengiu prisiminti, ar minčių eiga, kuri, nepaisydama mano noro, priverčia mane užmiršti paskirtą pasimatymą. Toks pašalinimas, beveik negrįžtamas, psichoanalizėje vadinamas *išstūmimu*. Tai nereiškia, kad į jį reikia žiūrėti kaip į mechanizmą, visiškai kitokį negu tas, kuris realizuoja laikiną pašalinimą, kartais atkuriantį

savo teises klaidingų veiksmų pavidalu. Vis dėlto, jeigu tarsime esant tik skirtingo stiprumo išstūmimą, tai šis yra tos pačios rūšies, tik sukelia tokių reikšmingų padarinių, kad jie patys yra problema. Kokiomis ypatingomis aplinkybėmis, kokio stiprumo pavojaus ar nemalonumų vengiama, kad pasitaikytų tokio griežtumo išstūmimas? Ir kadangi šis poveikis tęsiasi – ar reikia manyti, kad šis pavojus ir tas nemalonumas ir toliau lieka realus?

Seksualumas kaip vienas iš konflikto polių

Freudas iš pradžių manė, kad neurozės atveju išstumtasis elementas yra ne kas kita, kaip traumuojančio įvykio prisiminimas, kurio atkūrimas vėl sukeltų nemalonumo ar intensyvaus nerimo būseną. Vis dėlto labai greitai paaiškėjo, kad reikia kalbėti ne apie traumavimą apskritai, o apie konkrečią jo formą. Kiekvieną kartą, kai gydant susidarydavo sąlygos prisiminti, paaiškėdavo, kad užmirštas įvykis būdavo kokiu nors būdu susijęs su paciento seksualumu.Taip pat vis labiau aiškėjo, kad pamatinis aiškiai išreikštos neurozės įvykis, su kuriuo atrodė esąs susijęs simptomų pasirodymas, iš tikrųjų nebuvo joks pradinis taškas, o patogeninę reikšmę įgydavo tik kartu su užmirštu traumuojančiu įvykiu. Šis beveik visada pasirodydavo įvykęs prieš lytinės brandos periodą, o pačios neurozės pamatinis įvykis – tik lytinio brendimo metu ar dar vėliau. Beveik visada tai susiję su atvejais, kai vaikas yra suaugusiojo suvedžiojamas, ir neretai šis suaugęs – tai vienas iš tėvų.

Bent jau taip šiuos dalykus įsivaizdavo Freudas savo psichoterapinės praktikos pradžioje. Vis dėlto, susirūpinęs tuo, kad suaugusieji pernelyg dažnai suvedžioja vaikus, o tas dažnumas pasirodė ir neįtikėtinas, ir šokiruojantis, Freudas netrukus pradėjo abejoti pačių pacientų akcentuojamų prisiminimų autentiškumu, – pacientų, kurių daugumą tuo

metu sudarė isterikai. Tiesą sakant, jis pradėjo abejoti ne jų pasakojimo nuoširdumu, bet daugiau tuo, ar jie apskritai geba skirti tikrus dalykus nuo pramanytų. Galų gale Freudas nusprendė, kad vadinamieji pacientų prisiminimai vertintini kaip vaizduotės kūriniai, tam tikros fantazijos, kuriomis jie įslaptina savo tikrąjį vaikišką seksualinį gyvenimą.

Šis atradimas (1897 m.) žymi svarbų Freudo minties posūkį ir pagrindinį psichoanalizės teorijos ir praktikos raidos etapą. Akcentuojamas jau ne išorinio pasaulio įvykis, bet tai, kas atsitinka psichinėje realybėje. Suvedžiojimo scenų dažnumas ir jų patogeninė reikšmė neginčijama, tačiau tokios istorijos nebelaikomos būtinais neurozės atsiradimo veiksniais; jos įgyja reikšmę tik kaupdamosi ir derindamosi su subjekto vaizdiniais.

O šios fantazijos išreiškia daugiau ar mažiau cenzūros iškreiptą infantilišką seksualumą, nevienodai nutolusį nuo libidinio šaltinio. Aiškiai suvokiamos suaugusiųjų fantazijos apskritai išryškėja ankstesniųjų fantazijų pertvarkymo pagrindu; bet už šių sąmonės fantazijų (jas labiausiai paveikęs gynybinių veiksnių įsibrovimas) sluoksnio egzistuoja kitos, kurias įmanoma analizuoti ir kurios yra pasąmoningos arba tokios pasidariusios. Vadinasi, analizė pakyla iki tokio lygmens, kuriame funkcionuoja tam tikras skaičius vadinamųjų "pirmapradžių" fantazijų, atrandamų kiekvieno individo psichikoje, kad ir kiek skirtųsi individų biografijos ir jų asmeninė patirtis. Šios fantazijos siejasi, pavyzdžiui, su tėvų seksualiniais santykiais, su gimimu, su kastracija.

Būdamas empirikas iš įsitikinimo, Freudas norėjo paaiškinti pamatines fantazijas, remdamasis realaus įvykio prisiminimu (pavyzdžiui, tėvų tarpusavio seksualinių santykių stebėjimu). Bet kadangi toks įvykis nebūtinai pasitaiko vaiko gyvenime, o išskirtiniu kastracijos fantazijų atveju jo nebūna iš viso, Freudas pasirenka filogenetinį aiškinimą; jis kalba apie priešistorinės praeities įvykio realumą: pavyzdžiui, kastravi-

mas iš tikro yra buvęs praktikuojamas tam tikroje žmonijos istorijos stadijoje, ir siaubą keliantis šios praktikos prisiminimas yra perduodamas iš kartos į kartą nesąmoningumo lygmenyje. ...*Tai, kas priešistorėje buvo faktiškai realu, buvo tikra ir psichikos požiūriu*' (Laplanche'as ir Pontalis). Nors susidaro įspūdis, kad Freudas niekada iki galo neatsisakė tokio požiūrio, jis juo neapsiribojo ir neneigė fantazijų ryšių su troškimu. Šioje antroje perspektyvoje fantazijos tyrinėjamos ne tiek kaip realaus įvykio mneminis atkūrimas, kiek kaip vaizduotės kūrinys, realizuotas ir išlaikomas seksualinio troškimo.

Šioje vietoje būtinas sugretinimas su sapnų psichologija, aiškinančia sapną kaip troškimo įgyvendinimą. Freudas tvirtino, kad kiekvienas sapno vaizdas yra paimamas iš prisiminimų atsargų, tarp jų – vakarykščių ir užvakarykščių,– tai, ką jis vadina "dienos likučiais" Bet sapnui būdingas šių vaizdų išdėstymas ir dramatiška jų kompozicija yra įmanomi tik todėl, kad egzistuoja analizės atrandama intencija, kuri sapne stengiasi realizuotis, tiksliau – pasiekti rezultatą įsivaizduojamu būdu, prisidengdama cenzūrai priimtinomis kaukėmis. Dvi perspektyvos – realios patirties mneminis atkūrimas ir vaizduotės kūryba – nėra nesuderinamos. Vaizduotės kūrybai reikia medžiagos, ir ji būtinai gaunama surenkant įvykių ir ankstesniųjų percepcijų mnemines nuosėdas.

Pamatinės fantazijos neturi kokio nors kito šaltinio. Kai nėra įvykių, kurie galėtų įspausti jas iš išorės, – o jos yra tartum jau paruoštos iš anksto, – tai tada remiamasi vaiko įspūdžiais ir jo kūniškąja patirtimi, priklausoma nuo amžiaus ir bendravimo praktikos. Bet šie duomenys yra interpretuojami, modeliuojami, struktūrinami pagal žmogaus troškimą. Tam tikros kūniškos patirties ir libidinio organizavimo universalumas ir garantuoja kai kurių fantazijų universalumą, nepriklausantį nuo daugiau ar mažiau atsitiktinių išorinių aplinkybių panašumo. Tai pagrindinis

teiginys, ir jeigu jis išvengtų kritikos (kaip pamatysime, tai ne tas atvejis), psichoanalizė galėtų didžiuotis tuo, kad jos teiginiai galioja visada ir visur ir nepriklauso nuo kultūrinio konteksto, kuriame jie buvo paskelbti.

Kai kalbama apie prisiminimus ar vaizduotės kūrybą, išstūmimo objektą sudarantys elementai vis dėlto yra susiję su seksualiniu gyvenimu. Juos įvertinęs, subjektas įsivaizduoja troškimo įgyvendinimą ar jo padarinius (pavyzdžiui, kastraciją, mirtį). Psichikos lygmenyje jie reprezentuoja seksualumą. Ir šiame lygmenyje jie yra somatinių procesų, iš kur kyla seksualinė energija, reprezentantai ar atitikmenys.

Potraukio sąvoka

Reikia nuodugniau aptarti šią psichikos ir kūno sąnarą, nes mums pasirodė neįmanoma išgryninti tikrojo psihoanalizės objekto, jeigu ši sąnara nebus suvokta taip, kaip ją suprato Freudas. Mes esame įpareigoti aptarti *potraukio*[1] sąvoką tiek, kiek Freudas jai suteikia būtent psichiką nuo kūno atribojančios sąvokos statusą.

Iš pradžių reikia patikslinti, kad žodis "potraukis" yra vertimas iš vokiškojo *Trieb* (daiktavardis, atitinkantis veiksmažodį *treiben* – stumti), bet jis nėra vienintelis. Dar neseniai pakankamai gyvai buvo dėl to diskutuojama. Vieni labiau linkę versti žodžiu *instinktas*. *Potraukio* varianto šalininkai jiems prieštarauja, esą Freudas vartojęs žodį *Instinkt* tada, kai norėjęs apibūdinti iš anksto susiformavusias gyvūnų elgesio struktūras, jų paveldimumą ir rūšinį bendrumą, o tai atitinka prancūziškojo *instinct* implikacijas. Atsižvelgiant į tai, atrodė būsią prasmingiau pasirinkti kitą *Trieb* vertimą. Jeigu ir pritarsime šiai nuomonei ir vartosime

---

[1] Mūsų požiūriu, šiuo terminu aprašomų reiškinių lygmenyje ir "postūmis" "potraukis" reiškia beveik tą patį. *Vert. past.*

potraukio terminą, tai vis dėlto reikia turėti omenyje, kad *instinkto* terminas buvo ir yra kai kuriuose vertimuose vartojamas. Taip pat pravartu žinoti, kad *Standard Edition* vertėjai (pilnas raštų rinkinys anglų kalba) nusprendė vietoj angliškojo *instinct* vartoti *drive* ar *urge*, prancūziškojo *pulsion* ekvivalentus.

Freudo požiūriu, potraukis – tai dinamiškas procesas, kurį sudaro *postūmis*, kurio *šaltinis* yra lokalizuotas somatinis dirginimas. Šis postūmis atitinkamai mobilizuoja tiek psichinį aparatą, tiek motoriką ir numato tokį elgesio pasirinkimą, kuris, remiantis konstantiškumo principu[1], garantuotų somatiniame šaltinyje egzistuojančios įtampos iškrovą.

Ši iškrova ir sudaro potraukio *tikslą*; ją realizuoti padeda tam tikras *objektas*. Kol kas mes aptarsime tik seksualinius potraukius.

Pavyzdžiui, libidinis dirginimas[2] burnos gleivinėje (šaltinis) žindomą kūdikį verčia (postūmis) ieškoti krūties arba, kai jos nėra, savo piršto (objektas), kad čiulpdamas sumažintų šį dirginimą (tikslas). Pagal šį apibrėžimą išeitų, kad seksualinių potraukių yra tiek pat, kiek yra potencialių libidinio dirginimo somatinių šaltinių. Būtent šia prasme kalbama apie oralinius, vojeristinius potraukius ir t.t. Toliau įsitikinsime, kad libido sąvokos pagrindu bus siekiama tam tikru būdu susieti įvairius atskirus potraukius, remiantis šią savoką atitinkančia hipoteze, teigiančia, kad bendra energijos srovė gali keisti vietą, ir kad šie potraukiai, eiliškumo prasme būdami pirmieji individualaus vystymosi metu, seksualinės brandos laikotarpiu galų gale pajungiami genitalijų zonai.

---

[1] "Freudo paskelbtas principas, pagal kurį psichinis aparatas siekia išlaikyti kuo žemesnio arba bent jau pastovaus lygio dirginimo intensyvumą (Laplanche'as ir Pontalis).

[2] Šio dirginimo libidinis turinys bus aptartas vėliau (žr p. 35).

Bet kodėl būtent potraukio sąvoka laikytina atribojančia psichiką nuo kūno? Akivaizdu, kad potraukio šaltinis yra tik kūno srityje; tikslas – taip pat, bent jau tiek, kad jį sudaro somatinio šaltinio lygmenyje egzistuojančios įtampos redukcija. Bet kai ieškoma objekto, galinčio redukuoti šią įtampą, reikia, kad nuo pat pradžių dalyvautų psichiniai procesai. Tiesą sakant, nors motinos krūtis ir yra pirmasis objektas, ji nerandama paties vaiko pastangomis; ji jam paduodama. Kurį laiką jis neturi ir pačių ieškojimo instrumentų, tiek intelektualinių, tiek motorinių. Kai somatinė įtampa vėl atsiranda, o objekto tuo metu nėra, jis geriausiu atveju gali įsivaizduoti objektą egzistuojant, tartum "išsvajoti" jo buvimą. Pirmasis pasitenkinimo patyrimas neabejotinai palieka mneminius pėdsakus, kurie, įtampai atsiradus, vėl atgyja, ir Freudas yra įsitikinęs, kad šis prisiminimas yra haliucinacinio pobūdžio, tai yra praeities įvykio mneminis atkūrimas žindomo kūdikio psichikoje prilygsta realaus įvykio suvokimui. Vadinasi, supainiojami suvokimas ir prisiminimas, įsivaizduojamas objektas ir realus objektas, o tai kartojasi ir vėliau – suaugusiojo sąmonėje – sapnuojant.

Šį skirtumą bus galima parodyti tik vėliau (žr. p. 56, "Malonumo principas ir realybės principas"), kai mneminis vaizdas, nebetapatinamas su realybe, orientuos ieškoti tokio pat objekto arba panašaus į tą, išsaugotą atmintyje. Tokia evoliucija vyksta kartu ryškėjant faktui, kad objektas, kurį iš pradžių kūdikiui dėl jo bejėgiškumo suteikdavo aplinka, dabar pamažėle turi būti randamas savarankiškai. Mneminis vaizdas, akimirksniu galėdavęs pakeisti norimą objektą, kol šis tam tikru metu atsirasdavo kūdikio akiratyje, pasikeitus aplinkybėms, pasidaro modeliu visų objektų, kurių nuo šiol bus aktyviai ieškoma realybėje. Vadinasi, mneminis

vaizdas tampa *tikslo reprezentacija*[1], t.y išankstine reprezentacija – nors ir paskolinta iš praeities patyrimo – objekto ir situacijos tada, kai ir objektą, ir situaciją reikia surasti ar reprodukuoti.

Vis dėlto pabrėšime, – ir tai nepaprastai svarbu, – kad mneminę medžiagą, iš kurios formuojami mūsų vaizduotės kūriniai, sudaro ne tik mūsų pačių ankstesnioji pasitenkinimų patirtis, bet ir prisiminimas tų scenų, kurias esame stebėję ir sutapatinę save su kuriuo nors veikiančiuoju asmeniu, kartu su juo išgyvendami potraukių patenkinimą (arba suteikdami tai jam). Dėl to mūsų fantazijoms būdingas ne tik retrospektyvumas, bet ir prospektyvumas. Jos neapsiriboja tuo, kad mums pasiūlo grįžti į mūsų pačių ankstesnįjį patyrimą; jos skatina ieškoti naujos patirties susitapatinant su kitu. Naujų patirčių (tikslo reprezentacija) siekimas įmanomas tiek, kiek mes patys įstengiame įsivaizduoti save kito vietoje patyrimo situacijoje, kurią mes tiesiogiai stebėjome ar apie kurią žinome iš kokiu nors būdu gautos informacijos. Taip psichiniu požiūriu vaikas pasiekia suaugusio žmogaus amžių, ir tik šiame susitapatinimo kontekste reikia suprasti jo domėjimąsi suaugusiųjų seksualumu ir tai, kokiais būdais jis tenkina savo smalsumą. Tai, kuo jis įsitikino savo akimis, ar išgirdo, ar pamatė,– visa ši informacija gali modifikuoti jo seksualumo raidą tiek, kiek vaikas pats tapatina save su vienu ar kitu suaugusiuoju, o – būna ir taip – suaugusysis ne visada yra tos pačios lyties.

Visa tai, ką mes tik ką išsakėme apie tikslo reprezentaciją ir vaizduotės kūrybą, yra artimai susiję su *troškimo* sąvoka. Troškimą galima apibrėžti kaip tokį judėjimą, kuris, prasidėdamas dirginančiu postūmiu, baigiasi mneminio vaizdo

---

[1] *Zielvorstellung*, kurį Laplanche'as ir Pontalis linkę versti "reprezentacija - tikslas" Žr. diskusiją šiuo klausimu atitinkamame šių autorių žodyno skirsnyje, taip pat p 22.

atkūrimu, – tiek ankstesnės asmeninės patirties vaizdo, tiek tarpasmeninės patirties vaizdo, kai norime būti panašūs į kitą arba jį pakeisti. Šis atkūrimas pats savaime yra pasitenkinimo ir malonumo šaltinis, kartu kaip atgaivintas pasitenkinimas ir kaip išankstinis pasitenkinimas. Tai reiškia, kad mneminis vaizdas, kaip ir vaizduotės kūriniai, kurie iš jo gauna medžiagą, tam tikru laipsniu realizuoja troškimą, nors jie besiplėtodami ir būtų praradę tą haliucinacinį atspalvį, kuris, pasak Freudo, buvo ypač ryškus iš pradžių, ir nors jie, bent jau budėjimo būsenoje, daugiau nebepainiojami su tikruoju grįžimu į ankstesniąją situaciją. Būtent šia prasme Freudo pavartotą vokišką terminą *Zielvorstellung* tikslinga versti *reprezentacija – tikslas*; tuo faktiškai pabrėžiama, kad mneminio vaizdo atkūrimas pats savaime nubrėžia potraukio tikslą.

Tačiau, norint visiškai pašalinti dirginantį postūmį, reikia ne tik prisiminti praeitį, bet ir toliau pratęsti iškrovos procesą, aktyviai ieškant realaus pasitenkinimo objekto, įgalinančio iš tikro pasiekti potraukio tikslą. Šiuo atveju mneminis vaizdas atlieka informacinio vaizdo funkciją ir jis verčiau vadintinas *tikslo reprezentacija*. Tada, kai realus objektas nepasiekiamas dėl išorinių materialių ar socialinių kliūčių arba dėl vidinių trukdymų, šis procesas baigiasi mneminio vaizdo atkūrimu ir vaizduotės kūryba, kuri šiomis aplinkybėmis netramdoma tampa itin spalvinga; šios kūrybos pavyzdys – realybę pakeičiančios jaunystės svajonės.

Kai potraukio įtampos sukeltos reprezentacijos negali patekti į sąmonę arba kai jos iš ten buvo išstumtos, nelieka nei vaizduotės kūrybos, nei *samoningo* reprezentacijos tikslo. Nors iš tikrųjų nereikėtų įsivaizduoti, kad iš sąmonės išstumtos reprezentacijos vis dėlto lieka inertiškos pasąmoningumo lygmenyje. Jos ne tik išlaiko sugebėjimą pasalūniškai lemti mūsų elgesį, bet ir, anot Freudo: *...potraukio reprezentantas plėtojasi itin laisvai ir nevaržomai, kai jis, išstumtas, išvengia sąmonės įtakos. Tada jis plinta, jeigu galima taip pasakyti, tamsoje ir randa nepaprastas išraiškos*

formas, kurios, apsakytos ir paaiškintos, pacientui visada atrodo ne tik nepriimtinos, bet ir bauginančios, ir tai todėl, kad jis į jas žiūri kaip į ypatingos potraukio jėgos atspindį. Ši apgaulinga jėga atsiranda dėl to, kad ji, nevaržomai skleisdamasi vaizduotėje, sustingsta, kai atsisakoma patenkinti troškimą"[1]. Šiomis sąlygomis toliau ieškoti norimo objekto ir norimos situacijos yra neįmanoma, bent jau racionaliai, pasirenkant aprobuotas priemones. Dabar tikslą galima pasiekti tik gudraujant, prisidengus priimtinų, net ir viešai rekomenduojamų tikslų skraiste, – tokių tikslų, už kurių pasąmoningas troškimas sugeba atpažinti tai, kas jam gali būti reikalinga ar naudinga. Antai Freudas aprašo triskart tapusios našle damos istoriją, – ji buvo įsitikinusi, kad kiekviena jos santuoka rėmėsi altruistiniu troškimu slaugyti ir išgelbėti vargšą sergantį vyrą. Be abejo, mintis, kad šie vyrai galėjo netrukus mirti, nederėjo prie jos sąmoningų motyvacijų; vis dėlto turime teisę tarti, kad ši mintis padėjo jai apsispręsti renkantis santuokos partnerius, ir šioji dama taip surasdavo galimybę ne tik palengvinti savo dalią, bet kartu ir patenkinti savo pagiežą vyrų atžvilgiu, pasisavindama jų turtą kaip kompensaciją už tai, kad jie turi nefunkcionuojančius lytinius organus.

Jeigu reprezentacija, tiksliau, tikslo reprezentacija psichikos lygmenyje iš tikro neišvengiamai sukeičia vietomis somatinio potraukio dirginimą ir motorinę veiklą, įgyvendinančią potraukio tikslą, tai suprantama, kad būtent šiame lygmenyje veikia įvairūs gynybos mechanizmai, kurie siekia sutrukdyti įgyvendinti šį tikslą. Tarp jų svarbiausia vieta tenka išstūmimui, po kurio reprezentacija išsivaduoja iš sąmoningos psichinės veiklos kontrolės. Šio reiškinio padarinius ką tik glaustai priminėme. Faktiškai reprezentacijų lygmenyje vyksta tai, ką Freudas pavadino "potraukių lemtimi" t.y transformacijos, kurios apima tiek objektą, tiek tikslą, bendriausiu požiūriu prisiderinant prie gynybos. Nurodysime

[1] *Métapsychologie*. Éd. Gallimard, Coll. Les Essais.– P 73.

pavertimo priešybe pavyzdį, o tiksliau, aktyvumo virtimo pasyvumu atvejį, kurį Freudas įžvelgia, kai nuo vojerizmo pereinama prie ekshibicionizmo (apžiūrinėti, kad tave apžiūrinėtų) arba nuo sadizmo prie mazochizmo (kankinti, kad tave kankintų): akivaizdu, kad vaidmenų sukeitimas ir identiteto inversija, pasireiškianti šių virtimų atveju, atliekami vaizduotės lygmenyje tol, kol realizuojami praktiškai. Taip yra ir įvairių perkėlimų bei substitucijų atvejais, kurie bus aptarti vėliau.

Santykis tarp psichikos ir kūno

Nors galėjome tik paminėti itin sudėtingą problemą, tikimės, kad pavyks bent jau paaiškinti, kaip Freudui iškyla kūno santykio su psichika problema. Šiam santykiui netaikomas priežastinis ryšys (blogas virškinimas – sapno priežastis), jis nepaaiškinamas remiantis Taine'o išdėstytu paralelizmo principu, nepriimtina ir ta perspektyva, kurioje jį tyrinėja epifenomenalistinė sąmonės teorija[1]. Šį santykį Freudas lygina su tuo, kuris yra tarp įgaliotinio ir įgaliotojo. Būtent šios metaforos požiūriu, įsigilinant į visus jos aspektus, ir reikia suprasti terminą *Vorstellungsrepräsentant*, kuris buvo išverstas *reprezentatyvus reprezentantas* (ir visai neseniai, Laplanche'o ir Pontalio žodyne, *reprezentacija–reprezentantas*[2]); ir viena, ir kita forma reiškia, kad psichinė reprezentacija yra potraukio somatinio proceso reprezentantas "įgaliotinio" ar "atstovo" prasme.

---

[1] Jos požiūriu, sąmonė yra tik antrinis reiškinys, lydintis tam tikrus nervų sistemos procesus, bet "nesugebantis reaguoti į juos, kaip kad šešėlis į keliautojo žingsnius"

[2] Verčiant sudurtinį žodį *Vorstellungsrepräsentant* iškyla nemenkų sunkumų. Jį sudarantys terminai vokiečių kalboje turi skirtingas šaknis ir į prancūzų kalbą gali būti išversti dviem terminais, turinčiais tą pačią lotynišką šaknį (reprezentantas ir reprezentacija), bet tai ir toliau klaidina skaitytoją.

Nepaprastai svarbu suprasti tai, kad psichoanalizė niekada netyrinėjo somatinės potraukio pusės – kaip ji tai galėtų padaryti remdamasi vien kalba. Ji išsiverčia su *Vorstellungs-repräsentanten*, turint omenyje abi šio žodžio prasmes, su psichiniais potraukio reprezentantais. Kaip ką tik įsitikinome, nors jie ir yra būtini tarpininkai tarp dirginimo ir potraukio tikslo realizavimo, bet nepaleidžia iš rankų savo egzistencijos ir patys yra instrumentai tam tikros libidinės iškrovos. Nuo jų išsidėstymo ir tarpusavio santykių ir nuo jų remiamų procesų ir operacijų iš esmės priklauso galutinė individo seksualumo sandara, jam suteikiama tam tikra vieta gyvenime, normali arba perversiška pasirinkimų kryptis, sveikata arba neurozė.

Kaip matome, itin atsargiai reikia priimti nuorodas į "biologizmą" kuriuo norima apkaltinti Freudo kūrybą. Tai tiesa, Freudas niekada nepamiršo, kad pirmasis psichinių reiškinių šaltinis – kūnas; bet tiesa ir tai, kad jis niekada neprarado vilties, jog šie reiškiniai kada nors bus paaiškinti fizikos ir chemijos terminais. Tai neprieštarauja atradimo esmei, jo taikomai savo technikoje ir mūsų – savojoje,– tai slypi tik šių reiškinių lygmenyje[1] (ar šis atradimas, paties Freudo žodžiais, privalo būti tik laikinai taikomas). Šie reiškiniai nėra koks nors savarankiškas idėjų pasaulis filosofinio idealizmo prasme. Freudas mums visada primena, kad reprezentacijos atsiranda iš sensorinės patirties, kaip jų turinio šaltinio – dėl to jam svarbūs atminties reiškiniai,– ir kad jų intensyvumas, kaip ir jų išprovokuotų gynybinių veiksmų intensyvumas, priklauso nuo potraukio somatinio šaltinio – reikšmė priskiriama emocijoms, kurios lydi šias

[1] Suprantama, būtent šiame lygmenyje J.Lacanas taiko signifikanto sąvoką, paimtą iš Ferdinando de Saussure'o. Tai, ką mes anksčiau aprašėme kaip potraukio psichinių reprezentantų veiksmus (reprezentacijas), nuo kurių priklauso galutinė seksualumo sandara, jo vertinama ir tyrinėjama kaip signifikantų veiksmai, nes šių veiksmų struktūra sutampa su kalbos struktūra (žr p. 155).

reprezentacijas ir, Freudo požiūriu, yra psichinė šio kiekybinio faktoriaus išraiška.

Bet aptariamu požiūriu skirtinga galutinė seksualumo sandara susidaro ne dėl to – arba ne tik dėl to, – kad kiekvienas individas savaip profiliuoja potraukį kiekybės ir kokybės prasme – pavyzdžiui, konstitucijos požiūriu skirtingas oralinio, analinio ir genitalinio potraukių paskirstymas; seksualumo sandara dar skirtinga dėl to – ir ypač dėl to, – kad potraukio energijai kelią užtveria kiekvienu atveju kitas gynybinis reljefas, kuris priverčia pasirinkti vieną ar kitą būdą. Kitaip tariant, seksualinių potraukių psichinių reprezentantų ir, visų pirma, išstūmimo likimas – tai jų ir jėgų, nenorinčių, kad potraukio objektas ir tikslas būtų pasiekti, konfrontacijos rezultatas. Toliau pradėsime tiksliau aptarti psichoanalizės seksualumo sampratą ir aprašysime individo seksualinės raidos pagrindines kryptis. Nerealu tikėtis, kad tai darant galima atskirti seksualinį konflikto elementą tartum grynąjį kūną. Kiekviena seksualumo apraiška, kaip ir kiekvienas jo evoliucijos ženklas – tai jėgų išsidėstymo rezultatas, bet ne vienintelio seksualinio potraukio vektoriaus išraiška. Kadangi pats savaime šis konfliktas nėra patologija; jis egzistuoja, nes seksualinis potraukis niekada nėra jėga, kuri veiktų viena; jis atlieka struktūrinimo funkciją ta prasme, kad galutinė seksualumo sandara, tiek tokia, kokią mes laikome normalia, tiek visokios kitokios, yra konkretus šio konflikto sprendimas. Pagaliau norėdami nustatyti kitą asmenį ar kitas konflikte dalyvaujančias jėgas, konfrontuojančias su seksualiniais potraukiais, apžvelgsime įvairius vieną po kito Freudo siūlytus šios problemos sprendimus.

2
Seksualumo raida

Mintis apie vaikų seksualumą mes priimame rimtai, jau be tokio pykčio, nepasitikėjimo ar ironijos, kurią reiškė Freudo amžininkai. Pripažinome, kad seksualumo apraiškos neatsiranda staiga brendimo stadijoje, kada subręsta lytiniai organai. Pripažinome, kad vaiko žaidimai ir jo smalsumas nėra toks nekaltas, kaip buvo manoma. Abejotina, ar vis dėlto teisingai įsivaizduojama tai, kaip psichoanalizė supranta seksualumą, kai kalbama apie jo apraiškas jau kūdikio elgesyje. Šia prasme "*seksualumą išreiškia ne tik veiksmai ir malonumas, priklausantys nuo genitalinių organų funkcionavimo, bet ir daugybė vaikystei būdingų dirginimų ir veiksmų, keliančių malonumą, kuris nėra vien pagrindinių fiziologinių poreikių patenkinimas (kvėpavimas, alkis, ekskrecijos funkcija ir t.t.), ir pasireiškiančių vadinamosios normalios seksualinės meilės sudedamųjų dalių pavidalu*" (Laplanche'as ir Pontalis).

Pirmosios seksualinės raidos stadijos

Jau maitinimosi poreikio patenkinimas čiulpiant krūtį (arba žinduką) faktiškai padvigubina malonumą, kuris, nors ir priklauso nuo šio patenkinimo, bet su juo nesutampa ir

išryškėja kaip savarankiškas tikslas, kurio siekiant čiulpiami įvairūs objektai ar savojo kūno dalys, ypač – nykštys. Kalbama apie fizinį malonumą, lokalizuotą burnos gleivinėje, kuris yra, ko gero, labiausiai trokštamas ir šio amžiaus vaikui pasiekiamas patyrimas.

Vis dėlto negalima atskirti kitų šios situacijos, kurioje toks malonumas patiriamas, aspektų. Maitinimas krūtimi duoda progą artimai bendrauti su motina ir fiziniu požiūriu (net jeigu žindukas ir pakeičia krūtį), ir emociniu, kai poreikio patenkinimą ir oralinį malonumą papildo įvairūs pamaloninimai. Bendraudamas su motina, patirdamas įvairias manipuliacijas, kurių objektas yra jis pats, kūdikis pradeda suvokti pirmuosius kreipinius, kuriais reiškiama pilna meilės, priešiška ar rūpestinga motinos nuostata. Bet nors ir labai mylinti vaiką motina – arba krūtis – yra ne tik pamaloninimų, bet ir praradimų šaltinis; patenkindama poreikį ji "dovanoja" ne tik palaimos būseną, bet ir kančią, nusivylimą ir įniršį, kai pavėluoja numalšinti savo kūdikio alkį.

Kai sustiprėja raumenų kontrolė, malonumas jau siejamas su kita kūno funkcija – defekacija ir nebepriklauso vien nuo gyvybiškai svarbaus poreikio patenkinimo. Šio malonumo centras yra analinė gleivinė, dirgininma tiek kaupiantis, spaudžiant fekalinėms medžiagoms, tiek jas pašalinant. Vaikas gali pasinaudoti tuo, kad jis išmoko kontroliuoti sfinkterius, ir uždelsti šalinimą. Iš to jis gauna dvigubą naudą: viena vertus, užlaikymas yra savaime malonus analinės gleivinės dirginimo patyrimas, antra vertus, dėl jo padidėja šalinimo malonumas. Kaip ir piršto čiulpimo atveju, čia kalbama apie malonumą, vadinamą autoerotiniu, t.y. taip nusakoma tai, kad jį vaikas gauna neišeidamas už savojo kūno ribų, nesinaudodamas išoriniu objektu. Tačiau kartu, kaip ir ankstesniuoju maitinimosi funkcijos atveju, defekacija tampa pagrindine santykio su aplinka, ypač santykio su motina, ašimi,.– santykio, iš abiejų pusių

lydimo stiprių emocijų. Tarp kita ko, šį naują santykį skatina tuštuma, ką tik atsiradusi nutraukus maitinimą krūtimi; vaikas randa būdą, kaip atkurti santykius, ką tik nutrauktus kitame lygmenyje.

Šiuose santykiuose pradeda veikti nauji veiksniai, kurie turės didelę reikšmę tolesnėje seksualumo raidoje. Maitindama vaiką krūtimi, motina jam visada tik ką nors atiduodavo,– patenkindavo jo norą, už tai jo nieko neprašydama. Suprantama, daugeliu atvejų vaikas nebuvo maitinamas tuoj pat, vos tik jis pareikšdavo norą; tvarkaraštis, pagal kurį maitinamas vaikas, yra pirmasis privalomos tvarkos pavyzdys, jis buvo jai pajungtas ir priėmė ją reikšdamas stiprias emocijas. Šios tvarkos vaikas išmoko pasyviai, nes iš jo nebuvo reikalaujama rinktis vienokį ar kitokį elgesį,– iš jo buvo reikalaujama nebent priderinti triukšmingas alkio išraiškas prie maitinimo tvarkaraščio. Viskas pasikeičia tada, kai vaikas išmoksta valdyti ir kontroliuoti raumenų aktyvumą. Dabar vaikui teigiama, ką jis turi ir ko neturi daryti, reikalaujama, kad jis ką nors darytų tam tikru būdu. Pavyzdžiui, valgydamas jis turi laikytis švaros, nemėtyti šaukšto ir t.t. Nuo dabar vaikas galės pareikšti savo paklusnumą, nepasitenkinimą ar nepritarimą kitaip, negu maitinimo priėmimu ar atmetimu. Šiuo požiūriu pratinimas prie tvarkos jo elgesiui suteiks kai kurių išimtinių teisių. Ko nors prašomas, jis faktiškai gali priimti, gali ir atmesti; jis turi prisiderinti prie laiko ir vietos aplinkybių, kitokių negu tos, kuriomis jis patirdavo didžiausią malonumą. Jis gali prie jų prisitaikyti, tuo parodydamas esąs pasirengęs verčiau iš dalies atsisakyti šio malonumo ir slopinti nepasitenkinimą negu supykinti savo motiną ir tuo komplikuoti savo santykius su ja; beveik visuomet jam už tai atsilyginama pasitenkinimo apraiškomis ir daugiau ar mažiau pagyrų pilnais komplimentais, kurie jam suteikia tikėjimą, kad motina tikrai jį myli. Bet jis gali pasielgti ir savo nuožiūra, gerai žinodamas, kas nepatinka jo aplinkai.

Vadinasi, jis turi ginklą, – kurio jam kol kas trūksta kitose situacijose, – gali juo pasinaudoti, kad atkeršytų savo motinai, ypač dėl to, kad ji auklėjimo tikslais atkakliai riboja jo malonumą; jis gali taip elgtis ir dėl anksčiau susikaupusių nuoskaudos priežasčių. Svarbiausia iš jų yra nujunkymo patirtis, nes ji reprezentuoja ypač giliai vaiko išgyventą įvykį. Priešiškos reakcijos ir neapykantos emocijos, sukeliamos pratinant prie tvarkos, siejasi su ta agresyvumo ir destruktyvumo reikšme, kurią savo fantazijose vaikas priskiria tiek defekacijai, tiek ekskrementams ar net žarnyne vykstantiems procesams, su kuriais jis susipažįsta per skausmo ir kančios pojūčius. Iš to galima nuspėti, kodėl klinikinio stebėjimo metu nuolat išryškėja ryšys tarp sadizmo, interesų perseveracijos ir vaizduotės kūrybos, būdingos šiai raidos stadijai.

Taigi vaiko ekskrementas turi teigiamą reikšmę tiek, kiek jis yra motinos lūkesčių objektas, dovana, galinti būti įteikta motinai juo išdidžiau, juo labiau ekskrementų konsistencija ir kiekis atitinka motinos lūkesčius. Jie turi tiek neigiamą ir agresyvią reikšmę, kiek jie neatitinka motinos keliamų sąlygų ir ją apvilia. Tada atkreipiamas dėmesys į išmatų pašalinimo ir suirimo faktą, tartum jos būtų kūne vykstančių maisto naikinimo procesų svarbiausias produktas, ir tam suteikiama didžiausia reikšmė, o kartu ir jų teršiamosioms bei kenkiamosioms ypatybėms.

Pabrėšime, kad tik susidurdamas su malonumo apribojimais, būdingais šiai raidos stadijai, vaikas susipažįsta su mūsų civilizacijos reikalavimais ir varžtais. Tai, kad vaiką į šią sritį įveda motina ir kad priimdamas tuos reikalavimus arba pasipriešindamas jis pradžiugina arba suerzina motiną, daro didelę įtaką vėlesniam individo požiūrio į visuomenę formavimuisi. Pasipriešinimas visuomenei pernelyg paprastai aiškinamas kaip maištas prieš tėvo autoriteto pakaitą, o juk tai beveik visada yra nepasitenkinimas ir protestas, nukreiptas į motiną – tai nereiškia, kad negali būti ir

kitų šio maišto priežasčių. Būtent šis aptariamas auklėjimo konteksto tarpsnis lemia mūsų civilizacijos individo gerą elgesį – ar net pernelyg gerą, kuris dėl itin išreikšto rigorizmo ir šykštumo kai kada vadinamas paniekinamu sfinkteriškos dorovės vardu. Ir vėl mes turime nepamiršti, kad tokia dorovė iš esmės išreiškia paklusnumą motinos norui ir yra priemonė išsaugoti jos ankstesnę meilę. Ji netinka kitiems individams ar vertinimams, išoriniams dvinario santykio motina – vaikas atžvilgiu, ir gali galutinai išryškėti be tėvo įtakos ir autoriteto.

Ką tik aprašytose raidos pakopose, be abejo, atpažįstama tai, ką psichoanalizė įvardija *oralinės ir analinės* (arba *sadoanalinės*) *stadijos* terminais. Iki šiol mes sąmoningai nevartojome šių įvardijimų, kurie dėl savo patogumo yra labai paplitę bei savotiškai "nusidėvėję" ir įgalina pernelyg lengvai užmiršti spalvingą ir sudėtingą jų turinį. Be to, šie pavadinimai pabrėžia biologinę Freudo minties kryptį ir neatsižvelgia į kitas, vis dėlto esančias jo libidinių stadijų koncepcijoje nuo pat pradžių. Einant šia kryptimi iki galo, telieka tvirtinti, kad oralinės ir analinės zonų erogeniškumas yra sandaros faktas ir kad kurios nors zonos erogeninis pirmavimas konkrečiu laiku paklūsta vien fiziologiniam apibrėžtumui. Pateiktasis stadijų aprašymas, be abejo, parodys, kad būtų keblu priimti tokią koncepciją ir kad, jei ir egzistuotų toks konstitucinis zonų erogeniškumas iš viso, tai jis būtų pastiprinamas ir net išaukštinamas, nes tuo laikotarpiu tos zonos yra pagrindiniai vaiko santykio su motina tarpininkai. Isterinės konversijos sutrikimai (žr. p. 89) įtikino Freudą, kad progai pasitaikius kiekviena kūno dalis gali būti erogeniška. Pabaigoje priminsime: galima numanyti, kad oralinė ir analinė zonos tampa erogeniškos tik dėl to vaidmens, kurį jos tam tikrą laiką vaidina motinos ir vaiko santykiuose. Patikslinsime, kad vis dėlto Freudas manė kitaip. Nors aprašydamas stadijas jis ir visapusiškai pabrėžė bendravimo aspektus, bet buvo linkęs manyti jas turint fiziologinį pagrindą. Šis Freudo teiginys yra susijęs

su jo potraukio energijos ir atskirų potraukių samprata (žr. p. 94), – jų somatinis šaltinis yra erogeninės zonos.

Šioje vietoje tiktų pabrėžti, kad burna ir *anus* yra du kraštiniai kūniško tranzitinio proceso taškai; tai išorinio pasaulio medžiagos priėmimo ir šalinimo angos, kurios funkcionuoja santykio su kitu žmogumi kontekste, – santykio, kupino prieštaringų troškimų ir emocijų (o tai tik labai retai pasitaiko kitoje kūno veikloje, pavyzdžiui, kvėpuojant). Vadinasi, įveikdamas įvairias maitinimosi ir virškinimo proceso pakopas ir padedamas objekto – maisto, vaikas gauna pirmąją įsigijimo, išsaugojimo ir atmetimo patirtį, kartu susidurdamas su šios patirties keliamomis aplinkos reakcijomis. Tolesnė patirtis visada išlaikys pradinius prisiminimus, bent jau nesąmoningumo lygmenyje, į kurį analizė siekia prasiskverbti.

Visą gyvenimą vyksta nuostatų ir emocijų perkėlimas į naują veiklą, išsaugant pirmąją patirtį, ir dėl to kai kurių asmenų santykis su kitais asmenimis ir su turėjimo objektais gali būti itin ryškiai paveiktas vienos ar kitos stadijos charakteristikų. Freudas išskyrė ir pavadino *analiniu charakteriu* tokį asmenybės tipą, kuriam būdingi trys dažniausiai drauge pasitaikantys charakterio bruožai: tvarkingumas, šykštumas, užsispyrimas. Panašiai norėta aprašyti oralinį charakterį, kuriame pirmauja godumas ir vergiškumas. Tačiau šiomis pastangomis sukurti psichoanalitinės krypties charakterio mokslą labiausiai susidomėta psichoanalizei svetimoje psichologų ir parapsichologų aplinkoje, kurioje buvo pernelyg vertinami neteisėti ir tušti pavadinimai. Kasdienėje praktikoje psichoanalitiko veiksmai yra priešingi požiūriui, kad apie individą spręstina tik atsižvelgiant į jo vietą klasifikacijoje.

Tačiau stadijų reikšmė įvertinama itin paviršutiniškai, jeigu neparyškinama, kad kiekvienos stadijos lemiamoji veikla (įsiurbimas oralinėje stadijoje ir užlaikymas ar šalinimas analinėje) nustato santykio su išorinio pasaulio objektais

būdą, pasikartojantį kituose, psichiniuose ar somatiniuose veiksmuose, ir sukuria jiems tam tikrą modelį ar fantazijų šaltinį. Posakiai, panašūs į: "ryti akimis" "ryte praryti knygą" "pravalgyti turtą", "skanumynas" "mėgti istoriją" "gurkštelėti gaivaus oro", yra suprantami tiesiogiai ir rimtai (kaip ir visos metaforos); jie rodo, kad įvairūs veiksmai ir situacijos išgyvenami panašiai kaip ir maitinimasis – jie mobilizuoja tas pačias individo nuostatas ir tuos pačius veiksmus. Visoks kaupimas, ypač pinigų, lygintinas su analiniu užlaikymu, visoks šykštumas – su vidurių užkietėjimu; o jau keiksmažodžių, tai jų – tiek apdrabstyti purvais, tiek pažeminti – yra apstu skatologijos žodyne.

Pripažinus infantiliško elgesio, nepakylančio virš oralinės ir analinės zonų interesų, reikšmę, tarus kad šis elgesys vaikui yra malonus nepriklausomai nuo poreikio patenkinimo ir grindžia įvairiausių emocijų kupiną jo santykį su aplinka, reikėtų tik klausti, kodėl Freudas laiko jį seksualiu? Jo argumentai galėtų būti sudėstyti taip:

1. Vaiko patirtas malonumas dirginant oralinę ir analinę zonas kartojasi normaliame suaugusiojo seksualiniame gyvenime kaip jo sudedamoji dalis ir yra daugiau ar mažiau svarbus tiek pasirengiant sueičiai, tiek jos metu (bučiniai, tam tikrų vietų glamonės).

2. Šis malonumas ir toliau pirmauja kai kurių perversijų ir perversinių veiksmų[1] atveju arba kaip orgazmo pakaitas, arba dažniausiai kaip būtina jo sąlyga (pavyzdžiui, sodomija).

3. Jis reikšmingas formuojantis vaikų pirmosioms suaugusiųjų seksualinio gyvenimo ir vaiko pradėjimo sampratoms (norėdami susilaukti kūdikio, tėvai glamonėjasi ar valgo tam tikrą medžiagą; vaikas gimsta *per anus* ir t.t.).

4. Per analizę neurotikas suranda seksualinę simptomų prasmę, bet, remiantis šiais simptomais, jis neišvengiamai verčiamas pasiekti oralinių ir analinių zonų nulemto

---

[1] Psichoanalitinė seksualinių perversijų koncepcija dėstoma p. 84 ir toliau.

infantiliško elgesio lygmenį, kad išryškėtų šio elgesio ryšys su vėlesniais seksualiniais veiksmais. Be to, daugelį seksualinių sutrikimų, pasirodo, lemia suaktyvėjusios fantazijos (galimas erekcijos slopinimas dėl nesąmoningos baimės, kad makštis įsiurbs penį; ejakuliacijos nebuvimas dėl jos lyginimo, pavyzdžiui, su analiniu užlaikymu, kuriuo norėta frustruoti motiną).

Būtent verčiamas šių pertvarkymų, panašumų ir pakeitimų, su kuriais psichoanalizė susiduria kasdien, ir norėdamas patvirtinti, kad iš vienos reprezentacijos į kitą, iš vienos kūno dalies į kitą, iš vienos pasitenkinimo formos į kitą, iš vieno objekto į kitą juda tas pats interesas, kurio seksualinė prigimtis nekelia abejonių, Freudas pradėjo vartoti *libido* sąvoką. Libido (lotynų kalba reiškia troškimą, norą) yra seksualinių potraukių psichinis pakaitalas; jo santykis su seksualumu yra toks pat, kaip alkio – su noru valgyti, t.y. psichikos lygmenyje libido – visokiomis troškimų formomis iškylanti somatinime lygmenyje atsiradusios įtampos išraiška.

Lyčių skirtumas

Tiesą sakant, tik trečiaisiais metais genitalijų zona pradeda dominuoti tarp kitų erogeninių zonų. Iš tikrųjų nuo pat ankstyvosios vaikystės genitalijų zona yra dirginimų ir malonių įspūdžių kilmės vieta. Pastebima kūdikio erekcijos ir masturbacijos užuomazgų – ir tuo kai kurios auklės ar net motinos daug nesvarstydamos naudojasi, kad jį nuramintų. Bet, atrodo, pirmaisiais metais oralinė, paskui ir analinė patirtis išgyvenimo stiprumu pralenkia genitalijų zonos jaudulius. Tik galutinai peržengus pačius aštriausius kofliktus su motina dėl kūdikio nujunkymo ir sfinkteriško auklėjimo, tik sėkmingai išstūmus šio sprendimo padarinius, atsiveria kelias į naują patirtį... ir naujus konfliktus.

Šis naujas tarpsnis buvo pavadintas *faline stadija,* bendra abiems lytims, nors atrodė esant priešingai. Maža mergaitė, pasak Freudo, iš tikro neįtaria egzistuojant makšties ertmę; kitaip tariant, ši yra "nebyli" dėl to, kad joje nejaučiamas joks dirginimas ar pojūtis[1] Tuo tarpu klitoris, anatomine prasme prilygstantis peniui, šioje stadijoje kaip ir penis yra malonių dirginimų ir pojūčių židinys. Antra vertus, tai amžius, kai pradedama domėtis lyčių skirtumu ir tuo, koks tėvo ir motinos vaidmuo pradedant vaiką. Tai, kad mergaitė – ir *a fortiori* berniukas, – nežino (ar nepripažįsta) turinti makštį, lemia tokį lyčių supratimą, kuris remiasi penio buvimu arba nebuvimu. Tačiau mergaitė nesutinka su tuo, kad ji niekada neturės penio. Ji net ir nemano jo nesant. Klitoris – *tai penis*, suprantama, mažytis, bet jis dar išaugsiąs. O dėl berniuko, tai jis iš pradžių netiki, kad moterys sudėtos kitaip negu jis, ir jį nelengva įtikinti, kad būtent taip ir yra. Moters anatomijos atradimas dažniausiai jį šokiruoja, nors šią traumą visiškai pridengia trumpa vaiko atmintis. Penio nebuvimą jis iš pradžių priima kaip trūkumą arba luošumą ir taip išsaugo nepažeistą ankstesnę bendros anatomijos idėją. Faktas, kad kai kurios būtybės neturi penio, nereiškia, kad jo neturi visos moterys, bet kokiu atveju – motina; įsitikinimą, kad motina turi penį, išlaiko daugelis vyrų, o gal ir visi; jis lengvai išryškinamas, analizuojant kai kurias perversijas: pavyzdžiui, homoseksualistai ir transvertai, tapatindami save su moterimis, remiasi tuo, kad moters apibrėžimas suderinamas su penio turėjimu, ir net stengiasi įrodyti tokį suderinamumą[2].

---

[1] Šį požiūrį vėliau kai kas ginčijo, ypač moterys psichoanalitikės; jų nuomone, makšties ertmės nepripažinimas yra antrinis darinys, būdingas falinės stadijos mergaitei, ir atlieka gynybines funkcijas, neutralizuojant pirmines intuicijas.

[2] Ši falinės moters sąvoka, moters, kurios paveikslas taip dažnai išryškėja per analizę, sukėlė diskusijas, panašias į ką tik minėtąsias makšties ertmės nepripažinimo klausimu. Kai kas įtikinėjo, kad ši sąvoka nepriklauso tam tarpsniui, kai berniukas įsivaizduoja visas žmogiškas būtybes, kaip ir save patį, turint penį, ir išreiškia antrinį gynybinį darinį, norint paneigti lyčių skirtumo atradimo traumą.

Jeigu kalbama apie falinę stadiją, vadinasi, turima omenyje, kad tai tarpsnis, kai, nors lyties organai dar nepasiekę savo seksualinės brandos,

1) penis ir jo analogas klitoris tampa svarbiausiomis erogeninėmis zonomis;

2) penis yra vienintelis abiejų lyčių pripažintas seksualinis požymis; skirtumas tarp berniuko ir mergaitės nustatomas pagal penio buvimą arba tariamą nebuvimą; šis tariamas nebuvimas yra priimamas arba kaip susižalojimo rezultatas, arba kaip laikinas neturėjimas tam tikro daikto, kuris gali dar išaugti.

Edipo situacija

Būtent šiame amžiuje išryškėja ir visiškai atsiskleidžia tėvo asmens reikšmė. Iki tol vaiko santykis su aplinka, jeigu jis, tiesą sakant, neapsiriboja bendravimu su motina, daugiausia priklausė nuo šio bendravimo. Tačiau reikia aiškiai suvokti, kad kalbama ne tik apie materialinę priklausomybę, egzistuojančią todėl, kad vaikas negali savarankiškai patenkinti savo poreikių. Ši materialinė priklausomybė kartojasi ir pasunkėja dėl emocinės priklausomybės. Vaikas tiki esant tvirtą ryšį tarp savo poreikių patenkinimo ir motinos meilės: kokia motinos meilė, toks ir jo poreikių patenkinimas, o kad ši meilė būtų stipri, jis privalo prisiderinti prie jos reikalavimų ir norų. Didžiausią nerimą jam kelia tai, kad toks ryšys gali būti nutrauktas, ir negana to, nutrauktas dėl frustracijos akimirkomis jį užplūstančio pykčio ir agresyvumo. Vienas iš galimų būdų apsisaugoti nuo šios destrukcijos – motinos reikalavimus ir norus piimti kaip savo paties reikalavimus ir norus, perkelti juos iš išorės į vidų taip, kad jie pasidarytų jo gyvenimo dalimi: tai pirmasis savęs tapatinimas su kitu, turintis didelę reikšmę, nes užsitęsęs jis gali rimtai komplikuoti

berniuko vyriškėjimo procesą, ir tada jo padarinių niekada nepavyksta galutinai pašalinti.

Tai šioje situacijoje tam tikrą vietą užima tėvo asmuo. Jis pasirodo kaip trečiasis narys, kuris, vaiko akimis, šiurkščiai įsikiša į jo santykį su motina ir drumsčia išskirtinę šio santykio prasmę. Vaikas įsitikina, kad jis motinai nėra viskas, kad jos rūpesčiai ir meilė negali būti skirti tik jam. Dėl to vaikas kenčia, tačiau jaučia ir palengvėjimą, nes taip pavyksta nusikratyti uždaro, be jokio plyšio į pasaulį santykio naštos. Dar kartą atkreipkime dėmesį į tai, kad, norint suprasti šio laikotarpio veiksnius, reikia atsiriboti nuo vaiko poreikių ir motinos reakcijos į šiuos poreikius lygmens ir persikelti į libido pasaulį, kitaip tariant, į aistrų sūkurį. Vaiko libidinis gyvenimas iš pradžių remiasi išskirtinai jo santykiu su motina. Tačiau vaikas netrukus įsitikina, kad jo motinos libidinis gyvenimas nėra tik šis santykis. Tuo pat metu, kai vaiko libidinis vystymasis vis labiau krypsta į genitalijų zoną, jis vis aiškiau ir aiškiau suvokia nesąs vienintelis motinos troškimų objektas ir negalįs jos visiškai valdyti pagal savo norą, nes ji taip pat – dažnai net labiau – myli ir tėvą.

Iki šiol tiek berniuko, tiek mergaitės vystymasis buvo lygiagretus. Nuo dabar jis išsiskiria. Priminsime, kad berniukas sulaukia tokio amžiaus, kada jo penis įgyja ypatingą reikšmę ir tampa nauju libidinių dirginimų ir pojūčių centru. Tuo ypač lengva įsitikinti, nes iš pradžių vaikas šių pojūčių visai nebando slėpti,– vaiko savojo kūno čiupinėjimai ar mėginimai masturbuotis nėra slapti, priešingai, jis juos noriai demonstruoja. Tačiau dažniausiai tokius veiksmus tėvai draudžia, kai kada griežtai. Kadangi šie veiksmai primityviausiai skiriami motinai, daugiau ar mažiau atvirai provokuojant arba gundant ją, bausmė patvirtina jo įsitikinimą, kad jis turįs atsisakyti savo motinos kaip libidinio objekto. Nei dirginimai, nei masturbacija vis dėlto nenutraukiama, tuo labiau nesiliaujama sieti tokį elgesį

su motinos asmeniu arba jos vaizdiniu; tačiau dabar tai vyksta slaptomis ir kursto vaiko baimę, nes jis įsivaizduoja galįs būti nubaustas ir netekti reikšmingo, tačiau prasikaltusio organo. Ir tai, kad moteris neturi šio organo, vaikui yra kaip patvirtinimas, jog tokia baimė nėra tuščia; šis patvirtinimas traumuoja, ir prarasti penį bijomasi, nors ir nepatiriama iš aplinkos jokių grasinančių veiksmų. Taigi *kastracijos baimė* išryškėja kaip visuotinis elgesio pagrindas; kad ir kokios būtų vaiko psichinio ir seksualinio brendimo sąlygos, kiekvienas berniukas išgyvena kastracijos baimę, ir tai yra taip akivaizdu, kad Freudas net bandė aiškinti šį reiškinį filogenetiniu paveldimumu,– kaip prisiminimą priešistorėje realiai praktikuotos kastracijos, tėvo skiriamos kaip bausmės. Pasak vaiko fantazijų, kastracijos bausmę galįs paskirti bet kuris iš tėvų, tačiau, suprantama, didžiausia tikimybė būti nubaustam tėvo. Būtent jam berniukas ir priešinasi, tai jo draudimą jis laužo, nes ir toliau nori valdyti motiną kaip libidinį ir išskirtinį objektą. Be to, šalia teigiamų emocijų, prieraišumo ir susižavėjimo, kartais reiškiamų tėvui, kyla priešiškų jausmų ir linkėjimų mirties, skiriamų savo konkurentui ir išryškėjančių varžantis su juo dėl motinos. Šie jausmai padidina jo kaltę ir dėl to tėvo atžvilgiu verčia elgtis dar agresyviau.

Čia galima atpažinti įvairius Edipo situacijos elementus. Freudo požiūriu, Sofoklio tragedijos padariniai yra nepaprastai skausmingi dar ir dėl to, kad Edipas nesąmoningai patenkina du norus, kurie kyla kiekvienam vyriškos lyties vaikui ir kurie, nors ir užmirštami, egzistuoja nesąmoningumo lygmenyje: užmušti tėvą ir užvaldyti motiną kaip libidinį objektą. Be to, Freudo įsitikinimu, Edipo pasirinkta bausmė išsidurti akis simboline prasme prilygstanti kastracijai,– ji esanti tokia pat kruvina ir kelianti žiūrovams beveik tokią pat baimę.

Edipo situacijos krizė galutinai išryškėja ketvirtaisiais – penktaisiais metais. Berniukas gali įveikti šią krizę ir

atsikratyti ją lydinčios baimės tik tuo atveju, jei jis atsisakys ankstesniųjų libidinių ketinimų. Freudas rašo: "*Jeigu meilės pasitenkinimas Edipo komplekso lygmenyje neišvengiamai lydimas penio praradimo, tai narcizinis domėjimasis šia kūno dalimi ir vieno iš tėvų libidinis persekiojimas turėtų tarp savęs konfliktuoti.... Vaiko Ego nusisuka nuo Edipo komplekso*" Kitaip tariant, berniukas, kurio visas vaizduotės gyvenimas remiasi Edipo situacijos fantazijomis, atsisako savo motinos, kad išgelbėtų penį nuo destrukcijos. Pasirinkdamas tokį elgesį, jis tėvo draudimą priima kaip savo paties reikalavimą; jis jį perkelia į vidų, kaip ir tada, kai perkėlė motinos draudimus ir įsakymus. Būtent šis draudimų rinkinys individo gelmėse formuoja kažką panašaus į savarankišką tėvus reprezentuojančią struktūrą, kurią Freudas jau 1923 metais pavadino *super–ego* (žr. p. 66). Vadinasi, *super–ego* visiškai susiformuoja išsprendus Edipo komplekso konfliktą, kai atsisakoma išskirtinių libidinių teisių į motiną, ir šia prasme Freudas galėjo tvirtinti, kad *super–ego* yra Edipo komplekso įpėdinis. Vienąkart galutinai atsisakęs motinos, berniukas galės varžytis su tėvu kitose srityse, nematydamas šioje konkurencijoje nieko smerktino.

Tačiau atsitinka taip, kad berniukas, rūpindamasis įrodyti tėvui nesąs nusiteikęs nei varžytis su juo, nei jo atžvilgiu elgtis agresyviai, tampa itin nuolankus ir stengiasi jam įtikti ar net jį sužavėti. Šis nusistatymas, kuris gali baigtis homoseksualine praktika, yra neatskiriamas nuo savęs tapatinimo su moterimi, grindžiamo ankstesniuoju, mūsų jau aptartu, savęs tapatinimu su motina Edipo situacijoje. Taip berniukas su dviguba energija ginasi nuo kastracijos grėsmės: viena vertus, jis neutralizuoja savo tėvo agresyvumą įrodinėdamas esąs emociškai teigiamai nusistatęs jo atžvilgiu; antra vertus, jis saugosi bet kokių įrodinėjimų, prieštaraujančių idėjai, kad moteris turi penį, – kitaip tariant, mano, kad nėra žmogiškosios būtybės, iš kurios tai būtų atimta.

Mergaitės gyvenime Edipo situacija ir kastracijos problematika išryškėja anaiptol ne simetriškai, kaip kad bandoma įtikinėti kai kuriose trumpose apžvalgose. Mergaitė nebijo prarasti penio, nes ji jo neturi; ji gali tik patvirtinti šį trūkumą ir dėl to apgailestauti. Antras simetrijos pažeidimas yra tai, kad tiek mergaitei, tiek berniukui pirmasis libidinio prieraišumo objektas – motina. Berniukas turės atsiskirti nuo savo motinos, tačiau jo troškimai išliks, ir toliau, normalaus vystymosi atveju, bus nukreipti į tos pačios lyties būtybes kaip ir jo motina, ar bent jau šiuo požiūriu jai prilygstančias. Ir mergaitė turi atsiskirti nuo savo motinos; tačiau ji turi nukreipti savo libidinį interesą į skirtingos lyties individą, nes priešingu atveju sutriktų jos normali seksualinė raida. Šiame kelyje ji pirmiausia sutiks savo tėvą. Mergaitei, kaip ir berniukui, anatominio lyčių skirtumo atradimas turi lemiamą reikšmę jos seksualumo raidai, nors ji ir eina skirtingu keliu. Lygindama save su berniuku, mergaitė įsitikina neturinti penio, tačiau, nežinodama tikrųjų moters anatomijos galimybių, ji išgyvena šį trūkumą kaip menkavertiškumą ir netoleruotiną netektį. Mergaitė reaguoja į tai su pavydu, ji *geidžia penio*. Šis jos troškimas reiškiasi įvairiai. Iš pradžių ji naiviai tiki išaugsiant organą, panašų į berniuko penį, ir net įsivaizduoja jį jau egzistuojant klitorio pavidalu. Klitorio anatominė padėtis, jo tinkamumas masturbacijai ir jo erogeniškumas sustiprina šią iliuziją. Ji gali turėti toli po vaikystės nusidriekiantį poveikį. Kai ją atkakliai, nors ir nesąmoningai, proteguoja suaugusi, galime numanyti arba įtarti dėl to susiformavus nejautrų klitorį. Labai dažnai įsivaizdavimas egzistuojant penį vėliau paveikia nuostatas ir veiksmus, ir tada savęs teigimas išduoda vyrišką identifikaciją; vis

dėlto ji galėtų būti suderinta,– tai bus patikslinta,– su seksualinių santykių lygmenyje normaliai priimta moteriškąja. (Atvirkščiai, tariamas išorinis moteriškumas gali slėpti moteriškumo atmetimą seksualumo srityje.)

Tačiau iliuzija ir viltis negali ilgai pirmauti prieš realybę. Jeigu jos ir išlieka, tai – nervškios ir reiškiasi slapta; bet galų gale jos užleidžia vietą nusivylimui ir pagiežai. Pagieža skiriama motinai ir yra paskutinis lašas kaupiant ankstesnes pretenzijas (nujunkymas nuo krūties, sfinkterinis auklėjimas ir t.t.). Mergaitės motina nedavė ir niekada neduos jai to, ko pati neturi, ji niekada jai nepadovanos kūdikio, kuris mergaitei jau atrodo kaip galima neišaugusio penio kompensacija, kūdikio, kurį ji vienintelė gali pagimdyti ir kuris jai taip sugrąžintų žmogiškąją vertę. Pavydus noras turėti penį pamažu išnyksta ir užleidžia vietą troškimui turėti kūdikį, ir mergaitė atsigręžia į tėvą su viltimi, kad tą kūdikį gausianti iš jo. Būtent šiuo metu išryškėja Edipo situacija, panaši į berniuko tuo, kad, sukeitus vietomis, dabar tėvas yra libidinis objektas, o motina – varžovė. Bet berniuko gyvenime Edipo situacija susidaro iškart, ir tik jai užtrukus ir dėl jos poveikio atsiranda kastracijos baimė laukiant tėvo paskirtos bausmės,– baimė, priverčianti vaiką įveikti Edipo krizę atsisakant libidinių teisių į motiną. O dėl mergaitės, tai ji, priešingai, nusivylusi ir pagiežinga, kad neturi penio, taip patenka į Edipo situaciją ir yra kurstoma nusisukti nuo motinos ir ieškoti tėvo aplinkoje ir pakaito, ir kompensacijos,– nuo dabar tai yra kūdikis. Tai rodo, kad berniukas ir mergaitė pastebi visiškai skirtingus tėvo asmens bruožus. Berniukui tėvas visų pirma yra asmuo, kuris pasipriešina kraujomaišos troškimui, negailestingas teisėjas, kurio įstatymas negali būti sušvelnintas. Mergaitė jį laiko asmeniu, galinčiu pateisinti (arba nuvilti) jos kraujomaišos lūkesčius, nes jis leidžiasi glamonėjamas ir gundomas. Suprantama, motina vaidina draudėjos vaidmenį, kaip kad ir tėvas sūnaus atžvilgiu; bet ji, kitaip negu

tėvas, negali sankcionuoti baisiosios kastracijos bausmės, nes ši jau įvykdyta. Be to, įstatymas ir valdžia kultūroje priskiriami tėvo sampratai, ir tokiai galiai pajungta pati motina (vertinant tradicijos požiūriu), dėl to motinos draudimas mergaitei atrodo griežtesnis negu tėvo taikoma sankcija berniukui ir suvokiamas kaip nežinomos, transcendentinės ir beasmenės jėgos emanacija. Šios pastabos padeda suprasti faktą, kad moters santykį su valdžia paprastai, šalia visų kitų, lemia ir asmeniniai veiksniai, o vyrui tai ne taip būdinga. Atsižvelgiant į šias pastabas, galima, be to, nuspėti, kad mergaitė dažniausiai kur kas sunkiau ir ne taip ryžtingai atsikrato Edipo komplekso. Mergaitė neskuba atsisakyti libidinių teisių į tėvą, nes jos, kitaip negu berniuko, neveikia kastracijos baimė. Libidinis atsiskyrimas nuo tėvo vyksta ilgai, kartojantis nusivylimo patirčiai. Nėra jokios prievartos, neveikia kokia nors fantazijų susikurta baimė. (Tad ar galime šias priešybes vadinti santykiškomis?)

Edipo krizės išsprendimas

Ateina laikas, kai Edipo krizės simptomai išnyksta arba nublanksta ir iki lytinio brendimo vidurinės stadijos (puberteto) nusistovi santykiškos ramybės periodas. Šiuo laikotarpiu vaiko beveik nedomina seksualiniai klausimai (bent jau mūsų kultūroje) – tai, pasak Freudo, latentinis periodas. Šio periodo pradžią žymi ryškiai sustiprėjęs išstūmimo procesas, kuris paveikia ne tik edipinės ir ikiedipinės stadijų troškimus bei fantazijas, bet ir "supainioja" beveik visų ankstesnių įvykių prisiminimą. Pagaliau būtent išstūmimas, Freudo manymu, sukelia pirmųjų trejų ar ketverių vaikystės metų amneziją,– išstūmimas, bet ne mneminių mechanizmų netobulumas, nes šie tuo metu kaip tik vystosi ypač sparčiai. Išstūmimu siekiama išvengti nemalonių su edipinės stadijos fantazijomis susijusios baimės prisiminimų. Grėsmingos

ateities, kai reikės gyventi be penio (berniukui), arba kad jo niekada nepavyks įsigyti (mergaitei), laukimas formuoja narcizinės meilės požiūriu netoleruotiną patirtį. O dėl priešiškumo ir noro atsikratyti kuriuo nors tėvu–varžovu (tėvu arba motina), tai šie jausmai kelia ne tik baimingą būsimos bausmės nuojautą, bet ir baimę, kad gali būti sunaikintas meilės ir prisirišimo objektas – pati artimiausia būtybė.

Vadinasi, Edipo krizės sprendimo procesas neatskiriamas nuo ankstesnės vaiko emocinės patirties. Pabrėžiama: tai ir ankstyvoji atsiskyrimo patirtis, galinti suformuoti netekties baimę, ir pogimdyminis atsiskyrimas, nuolat pasikartojantis atitraukimas nuo krūties pamaitinus, ir galutinis atskyrimas nujunkant nuo jos, ir ekskrementų netekimas šalinant. Kiekvienu atveju nuo vaiko realiai atskiriama, atplėšiama kažkas, su kuo jis buvo suaugęs ar įsivaizdavo esąs suaugęs, kas buvo jo kūno dalimi. Šios patirtys kartu ir sudaro pagrindą realybei suvokti, ir yra modelis, kuriuo, seksualiai angažavus falinę zoną, remiasi kastracijos fantazijos. Freudas neneigė ikiedipinės situacijos infantiliškos baimės reikšmės, jis, tiesą sakant, neatsisakė tos minties, kad ji pranašaujanti kastracijos baimę. Tačiau jis labai ryžtingai pareikalavo, kad terminas "*kastracijos kompleksas... būtų taikomas tik dirginimams ir padariniams, susijusiems su penio praradimu, apibūdinti*" Tuo Freudas nori apginti savo teiginį, esą Edipo situacija sudaro *energetinį* neurozės *kompleksą* ir kad dėl to išsivadavimas iš Edipo krizės ir iš kastracijos baimės yra suaugusiojo egzistencijos sąlyga,– suprantama, tokios egzistencijos, kuri, nors ir nėra apsaugota nuo bendros kančios būsenos, yra bent jau ginama nuo trukdymų ir aistrų, galinčių išryškinti egzistencijos neurotinius simptomus.

Kastracijos baimėje, palyginti su ankstesnėmis, slypi naujų elementų, nes nauja yra ir pati Edipo situacija. Tai ne baimė sunaikinti kitą ar pačiam būti sunaikintam, tai ne baimė būti atstumtam ar atstumti kitą santykyje su motina,

kai troškimų judėjimas bei jų padariniai apsiriboja dviejų pasauliu. Tai baimė, kad gali būti sunaikintas pats seksualinio geismo instrumentas, falas, kai tik paaiškėja, kad vaiko troškimai prieštarauja trečiojo asmens norams, kuris neketina atsisakyti savo teisių ir yra toks draudėjas, kurio galią sustiprina vaiko bejėgiškumas. Galų gale Edipo situacija ir kastracijos baimė sudaro tokią raidos stadiją, kurią būtina pereiti ir įveikti, norint, kad individas užimtų deramą vietą žmonių pasaulyje, kuriame troškimus riboja įstatymai, visų pirma, kraujomaišą draudžiąs įstatymas. Taip yra kiekvienoje kultūroje, ir dėl to egzistuoja kiekviena kultūra.

Vadinasi, išsprendus Edipo krizę, santykis su tėvais yra deseksualizuojamas; dabar jau gali egzistuoti ir pasireikšti kaltės netemdomi meilės ir švelnumo jausmai, o tuo pat metu kylantys priešiški jausmai pamažu aprimsta. Beje, visiškai atsisakoma masturbacijos, o ankstesnės masturbacijos prisiminimą ištrina infantiliška amnezija. Biologizavimo požiūriu, turėtume pripažinti, kad latentinio periodo pradžia sutampa su staigiu libidinės energijos sumažėjimu, ir šį sumažėjimą paaiškintume kokiais nors hormonų pusiausvyros pokyčiais. Psichoanalizės požiūriu, reikia kalbėti ne apie sumažėjimą, o apie greitą libidinės energijos pasiskirstymo reorganizaciją tiek jos objektų, tiek jos tikslų atžvilgiu, kai išsprendžiamas Edipo konfliktas.

Gali kilti klausimas, kodėl šis konfliktas neišsprendžiamas paprastai, nukreipiant troškimus ir seksualinius interesus į už šeimos ribų egzistuojančius individus? Iš tikrųjų panašiai vyksta kai kuriose kultūrose, kuriose suaugusieji nedraudžia seksualinių vaikų žaidimų. Savaime suprantama, tokie žaidimai nėra reti mūsų pačių civilizacijoje; jie, nepaisant draudimų, kartais pasitaiko, ir tokiais atvejais jie praktikuojami slapta, dažnai jaučiant kaltę: vaikas supranta, kad tai draudžiama. Tad situacija, išsprendus Edipo krizę, bendrais bruožais yra tokia: libidinė energija turi būti nukreipta į aplinką už šeimos ribų, tačiau kai ji skiriama

kitiems suaugusiems arba to paties amžiaus partneriams, vaikas girdi draudimą, jis baudžiamas ir pasijunta bejėgis. Kai norima vaiką įtikinti, jog jis uzurpuoja suaugusiojo elgesį, kad jis neturi nei *galimybių*, nei *teisės* taip elgtis, ir dar kai siekiama parodyti šį elgesį nesant jau tokį reikšmingą, ypač vaiko tėvams, susiduriama su sustiprėjusiu vaiko kurtumu, kurį grindžia jo paties išstūmimai. Galų gale išryškėja tokia situacija, kad kiekvienas atvirai seksualinis poelgis gali atkurti visas su Edipo krize susijusias baimes, kurių jis nori atsikratyti, dėl to panašių poelgių reikia atsisakyti.

Sublimacija

Bet kadangi libidinė energija vis dėlto neišnyksta ir nemažėja, reikia surasti tokius elgesio būdus, į kuriuos ji galėtų būti nukreipiama išvengiant baimės, kol jos seksualinė prigimtis yra neatpažinta. Taigi edipiškas varžybas gali pakeisti rungtyniavimas mokykloje arba sporto aikštelėje, seksualinį smalsumą – noras žinoti ir pažinti, ir t.t. Jeigu eidamas šiais pakaitos keliais vaikas nesusiduria su išorinėmis kliūtimis ar naujais draudimais ir jeigu, antra vertus, *super–ego* lygmenyje jam pavyksta realiai paneigti ankstesnius seksualinius interesus arba juos priimti kaip praeities dalį, kurią pakeitė nauji pomėgiai, jis jaučia malonumą užsiimdamas nauja veikla ir lengvai ją perima, patirdamas tobulėjimo jausmą laisvai reikšdamas savo kūrybiškumą. Priešingai, jeigu seksualinė kaltė perkeliama į naują veiklą arba jeigu ši veikla padeda išlaikyti konkurencijos, priešiškumo ar gundymo nuostatas tėvų atžvilgiu, pakartojančias neišspręstos Edipo situacijos elementus, tai neišvengiamai daugiau ar mažiau trikdomas vaiko mokyklinis ir nemokyklinis gyvenimas.

Psichoanalitinėje literatūroje sublimacija dažnai vertinama kaip priemonė gintis nuo potraukių arba kaip šios gynybos mechanizmas. Iš tikrųjų gynybos procesas vyksta ne sublimacijos lygmenyje, o iki jos, ir prilygsta tam išstūmimui, kuris įgyvendinamas iki jos ir be kurio nebūtų pagrindo ir galimybės gintis; o sublimacija, priešingai, suteikia galimybę iš dalies patenkinti potraukį *nepaisant gynybos*. Štai kodėl mums teisingesnis pasirodė D.Lagache'o požiūris, pasak kurio, sublimacija yra potraukio išlaisvinimo rodiklis. Tačiau pridursime, kad, mūsų nuomone, tai ne vienintelis galimo išlaisvinimo rodiklis. Neabejotina, kad nusikalstami veiksmai, pavyzdžiui, vagystė arba sukčiavimas, taip pat proteguoja seksualinius potraukius, nukrypusius nuo savo pradinio tikslo. Sublimacija grindžiamo elgesio ypatumus lemia visuomenė, vertindama jį neigiamai. Tačiau toks skirtingumas nėra vien aprašomasis. Pasirinkdamas visuomenės priimtus būdus, individas prisiderina prie aplinkos ir, galų gale, prie tėvų sampratos, o pasirinkdamas nusikalstamą kelią, jis ir toliau yra agresyvus su tėvais, ir jų santykiai yra įtempti.

Potraukio sublimacija suteikia galimybę jį patenkinti pakeičiant objektą ir įsivaizduojamą ar simbolinį patenkinimą prilygina "realiam" Nors tai iškelia nemaža teorinių keblumų ir gal net tam reikia korektiškesnės formuluotės, vis dėlto padeda suprasti, kuo iš esmės skiriasi seksualinio potraukio statusas,– šį poreikį būtina patenkinti norint išsaugoti rūšį,– nuo poreikių, neišvengiamai patenkintinų norint išsaugoti individualų organizmą, statuso. Alkio, troškulio, kvėpavimo arba atliekų šalinimo poreikiai negali būti sublimuoti. Tik kuriam laikui galima atidėti "realų" šių poreikių patenkinimą, kitaip organizmas nusilpsta ir miršta. Į jo vietą negalima pasiūlyti kokio nors kito pakaitinio pasitenkinimo, tad kiekvienam yra žinoma, kad iliuzijomis nesimaitinama. Priešingai, neiškrovus organizmo seksualinės įtampos, jo išlikimui negresia joks pavojus. Suprantama, tai nepaaiškina,

kodėl seksualinio potraukio patenkinimas pakaitine forma vis dėlto yra patenkinimas, tai nepadeda aiškiai suvokti bent jau to, kodėl jis gali nuolat kartotis ir pakeisti "realų" pasitenkinimą, kai šis yra beveik arba visiškai neįmanomas.

Tam faktui, kad sublimacijai pasisekus libidinė energija nukreipiama nuo seksualinių tikslų į kultūros objektus arba į individualią, bendruomenei naudingą kūrybą, pritariama visuotinai. Analitikai tuo naudojasi, norėdami priderinti seksualumo reikalavimus prie kultūros normų ir kartu patys socialiai angažuodamiesi arba angažuodami visuomenę pagal savo interesus; antra vertus, pavyzdžiui, vaikų auklėtojai taip pat tuo mielai naudojasi, įgyvendindami savo pedagoginius tikslus ir nenorėdami pasirodyti pernelyg atsilikę, kad neigtų Freudo atradimą. Net pats sublimacijos termino pasirinkimas – šis terminas primena dailiųjų menų arba chemijos lygmenį – rodo tai, kad Freudas šiam procesui suteikė teigiamą reikšmę. Tarp kita ko, jis yra aiškiai pabrėžęs, kad šiame reiškinyje jis įžvelgia *ne tokį skausmingą* kultūros ir seksualumo konflikto sprendimo būdą. Vis dėlto jis iškart pridūrė, kad individų sublimaciniai sugebėjimai yra skirtingi ir kad toks sprendimas ne visiems įmanomas.

Tačiau liaupsės sublimacijai nebuvo visiškai vieningos. Toksai analitikas Reichas ją vertino kur kas santūriau ir kritiškiau už kitus. Jo požiūriu, pripažindami sublimaciją, mes išduodame pagrindines psichoanalizės idėjas, nes ji – viena iš tų pavojingų kompromitacijų, kurios gali panaikinti pačių analitikų pastangomis psichoanalizės iš pat šaknų išjudintą individo išlaisvinimo procesą. Mat jeigu pati sublimacija nėra gynyba, o greičiau instrumentas išvaduoti libidinei energijai iš gynybinių mechanizmų globos ir tam tikru būdu patenkinti potraukį, tai teisinga ir tai, kad, giriant sublimacijos gerąsias ypatybes, drauge išsiduodama, jog pirminis apsigynimas nuo seksualumo yra pageidautinas, nes be to nebūtų jokių priežasčių sublimacijai egzistuoti. Galų gale, dangstydamosi sublimacija, galėtų iki galo

persitvarkyti visos seksualumui priešiškos jėgos, kurias psichoanalizė nurodė kaip tam tikros mūsų nelaimių dalies priežastį. Net atsiribojus nuo Reicho kritinių pastabų arba jas pratęsus, galima paklausti savęs, ar sublimacija nėra pavojinga dar ir dėl to, kad seksualinio gyvenimo aistros, konfliktai ir konkurencija perkeliami iš artimosios aplinkos į kur kas platesnį socialinį lauką? Vadinasi, į kur kas platesnę erdvę, net kosminę, perkeliami ir neigiami, agresyvūs, potraukio aspektai, ir teigiami. Agresyvaus elgesio disponuojami naikinimo instrumentai dėl šio perkėlimo pasidaro neproporcingai galingesni ir efektyvesni, o libidinės intencijos socialiniame lygmenyje susilpnėja, palikdamos savieigai naikinančias jėgas, kurių jos nebegali nei slopinti, nei atsverti. Be to, gali atsitikti ir taip, kad libidinių potraukių sublimacija sustiprina ne tik agresijos instrumentus, bet ir patį agresyvumą, jeigu ji apriboja potraukio patenkinimą ir taip sukelia tam tikro laipsnio frustraciją ir pagiežą.

Paauglystė

Santykinę latentinio periodo rimtį sutrikdo pubertetas. Subrendus lytiniams organams, pastebimas seksualinių interesų suaktyvėjimas, o atsiradęs naujo tipo genitalijų zonos jaudrumas lemia tai, kad vaikas, ypač berniukas, vėl pradeda masturbuotis. Vėl atsinaujina Edipo situacijos konfliktai, jeigu jie buvo nevisiškai išspręsti prasidėjus latentiniam periodui. Kitaip sakant, vaikas įsitikina, kad viskas likę savo ankstesnėse vietose. Būtent Edipo situacijos atkūrimu reikia grįsti pubertetui bei paauglystei būdingus sunkumus. Sustiprėjus potraukiui, paauglys turi ieškoti seksualinio objekto. Tačiau jis vis dėlto lieka prisirišęs, bent jau iš dalies, prie edipinio objekto ir yra Edipo situacijoje net ir tada, kai, vengdamas draudimų ir baimės, susijusių su šia situacija, nori iš jos pabėgti. Padėtį komplikuoja

neseniai paauglių praktikuojama patirtis, bent jau kai kuriuose visuomenės sluoksniuose, kai lytiniai santykiai tarp paauglių yra toleruojami vos geréliau negu seksualiniai vaikų žaidimai. Jeigu ir išryškėja šiuo klausimu tam tikras opinijos ir papročių lankstumas, vis dėlto egzistuoja regionai, kuriuose laikomasi tradicinės nuostatos; paauglys ją priima juo sunkiau, juo labiau ji nesiderina su tuo, ką jis mato aplink save. Šiuo atveju jis netenka galimybės išsilaisvinti iš edipinio konflikto ir surasti partnerių tarp bendraamžių. Tam tikra prasme prieš savo valią apsiribodamas ir toliau egzistuojančiomis tomis pačiomis Edipo situacijos sąlygomis, paauglys, norėdamas išvengti baimės, neturi kito pasirinkimo kaip sutvirtinti draudimą arba atsiskirti nuo šeimos aplinkos ir taip išvengti jos įtakos. Būtent tai jis ir daro, sandėriaudamas ir provokuodamas juo labiau, juo sunkiau jam pavyksta tai įgyvendinti taikingomis priemonėmis. Tai įvyksta ne tik tada, kai šeimoje keliami itin griežti reikalavimai, bet ir tuomet, kai, nenumalšinus iki reikiamo lygio kastracijos baimės, latentinio periodo pradžioje nesusiformuoja pakankamai efektyvi gynyba. Paauglys triukšmingai neigia savo šeimos nuomones, skonį, įpročius ir tikslus. Jis elgiasi taip, tartum norėtų išprovokuoti savo tėvus nutraukti su juo emocinius ryšius, o tai neva būtina padaryti, nors kartu ir taip sunku. Pasitaiko, kad taip išsprendžiama krizė, ir emocinis atsiskyrimas nuo tėvų tampa pagrindine gyvenimo būdo ir veiklos nuostata, prieštaraujančia tėvų lūkesčiams; tačiau dažnai kaltės jausmas grindžia menkavertiškumo jausmą ir nelaimingą sąmonę, kuri gali labai apsunkinti judėjimą šia kryptimi. Priešingai, jeigu maištaudamas paauglys įtvirtina savarankiškumą ir nukreipia savo seksualinius interesus į aplinką, esančią už šeimos ribų, taip išlaikydamas ryšius su šeima, tai jis nebepriklauso nuo priešiškų jausmų, kurių turėtų griebtis norėdamas išsivaduoti iš edipinių pančių. Dabar jis, išgyvendamas kur kas mažesnį pavojų, gali normaliai bendrauti su šeima,

patirdamas abipusius tiek švelnumo, tiek priešiškumo jausmus; jis gali ir žengti savuoju keliu, nepriimdamas nei maišto, nei paklusnumo pozicijos.

Kaip matome, įveikiant paaglystės stadiją, susiduriama su tam tikrais sunkumais, net ir tada, kai jos padariniai yra palankūs. Kiek vėliau išnagrinėsime, kaip vystosi asmenybė ne tokiomis palankiomis sąlygomis, ypač tais atvejais, kai išryškėja neurotinė kryptis. Bet prieš tai dar reikia, disponuojant mūsų ką tik surinktais seksualinio vystymosi duomenimis, prisiminti kol kas neaptartą psichologinio konflikto sąvokos elementą, kad galėtume patikslinti, kas gi šio konflikto metu priešinasi seksualiniams potraukiams.

3
Konflikto geografiniai aspektai (Topinis požiūris)

Mūsų ką tik aprašytai seksualumo plėtotei būdinga dialektika; kiekvienos stadijos metu nustatoma pusiausvyra tarp tuo laikotarpiu aktyvių seksualinių potraukių ir kitų, jiems pasireikšti trukdančių jėgų. Tačiau šis vystymasis turi kritinį tašką, kuriame konfliktas pasiekia didžiausią įtampą ir baigiasi infantiliška amnezija, atsirandančia dėl visa apimančio išstūmimo.

Vadinasi, išstūmimo analizė, atsižvelgiant į tai, kad jis baigia ir išsprendžia Edipo krizę, suteikia mums itin palankią progą išryškinti įvairius konflikto duomenis. Iš šių duomenų mums labiausiai rūpi tie, kurie susiję su konflikte dalyvaujančių jėgų determinavimu ir su jų išsidėstymu. Nors šis klausimas iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti ne toks svarbus, būtent prie jo mes iš pat pradžių sustosime, nes Freudui tai didelės reikšmės dalykas; be to, įsitikinsime, kad, žinodami šių jėgų išsidėstymą, galėsime šiek tiek patikslinti seksualiniams potraukiams priešingas jėgas ir ypač jų tikslą. Kaip tik šį, tam tikra prasme "geografinį" aspektą Freudas ir vadina topiniu požiūriu[1] (*topos* graikų kalba reiškia vietą).

---

[1] Priminsime, kad topiniam požiūriui artimas dinaminis (psichiniame konflikte dalyvaujančių jėgų prigimtis ir išsidėstymas) ir ekonomi is (tyrinėjantis šių jėgų kiekybinius parametrus ar jų intensyvumą) požiūriai. Tai trys pagrindiniai teoriniai požiūriai, sudarantys metapsichologiją.

Pati išstūmimo sąvoka implikuoja, kad konfliktui apibrėžti būtų pasirenkamas erdvinis priešingų jėgų konfrontacijos lauko vaizdinys. Išstumtu laikomas toks elementas, kuris negalėjo persikelti iš vietos A į vietą B, arba kuris, pasiekęs tašką B, nebegali grįžti į tašką A. Vadinasi, terminai: pasąmoningumas, dar–ne–sąmoningumas, sąmoningumas žymi ne tik tam tikrą reprezentacijų būseną: jeigu šiuos terminus vertinsime kaip daiktavardžius, tai jie susisieks su skirtingomis erdvinio modelio zonomis, modelio, pagal kurį mes esame priversti valdyti psichinio aparato veiklą. Ypač norime pabrėžti tai, kad šiuo atveju kalbama apie reprezentaciją, kuri vertinga, nes patogi tuo, kad padeda tiksliau aprašyti ir suprasti stebimus reiškinius. Jos negalima suvokti realistiškai, kai šitaip atribotoms zonoms priskiriamas organinis pagrindas, pavyzdžiui, tarsi jos atitinka tam tikrą smegenų sritį.

"Geografiniame" lygmenyje į tą pačią pusę perkeliami sąmoningi ir dar–ne–sąmoningi reiškiniai, kurie bendromis pastangomis pasipriešina pasąmoningiems reiškiniams, nuo kurių pirmuosius skiria cenzūros barjeras. Vadinasi, egzistuoja dvi stovyklos, kurių kiekvieną sudaro reprezentacijų visuma, sujungta į santykiškai uždarą sistemą; joms būdingas ir skirtingas turinys, ir skirtingas veikimo būdas. Dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo sistema iš karto susiformuoja kaip gynybinė nuostata pasąmoningų reiškinių atžvilgiu, panašiai kaip kolonistai įsikuria patikimai įrengtoje stovykloje, kad apgintų nuo priešiškų išorinio pasaulio jėgų savo gyvenimo būdą ir institucijas. Dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo sistema suvokia pavojų, kuris gali kilti dėl prasiskverbusių į ją pasąmonės lygmens procesų ir prasmių; šie jai atrodo pavojingi tiek, kiek prieštarauja pačios susidarytoms prasmėms ir tuo kelia grėsmę jos egzistencijai. Tokį aiškinimą galima pavadinti pernelyg vaizdingu, jeigu tokio pavojaus nekeltų visiškai realus baimės išgyvenimas ir jeigu nevyktų išstūmimo procesas, padedantis kaip tik to išvengti. Atsižvelgdami į tai, dar–ne–sąmoningumo–

sąmoningumo sistemą turime suvokti kitaip, negu įprasta vertinti eilinę psichinio aparato funkcinę struktūrą, arba abstrakčią ir formalią sąvoką; mes nejučiomis pradedame ją vertinti taip, tartum ji valdytų asmenybės charakterį ir reakcijas.

Ego

Toks dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo sistemos įasmeninimas turi būti siejamas su *ego* sąvoka, ir Freudas visada pabrėždavo, kad įžvelgiąs artimą jos ryšį su minėta sistema. Galima net tvirtinti, kad *ego* ir *suvokimo–sąmonės* sistema pirmaisiais Freudo teorijos plėtojimo metais buvo dvi beveik vienodą reikšmę turinčios sąvokos; antroji ypač išryškina asmenybės poveikio šiam psichinio aparato padaliniui aspektą. *Ego* suvokia, jis jaučia baimę, ginasi, priešinasi, paklūsta; mes įsitikinsime, kad jis yra ir meilės objektas. Tačiau šitaip aprašomas *ego* prilyginamas visai asmenybei, nes psichikos lygmenyje jis *reprezentuoja* ją visą dviem aspektais: drauge atstoja ir asmens vaizdą, ir jo interesus įpareigotą ginti instanciją.

Antra vertus, nuo pat pradžios Freudas *ego* vertina kaip asmenybės dalį, kuri pradeda konfliktuoti su seksualumu; o tai įvyksta kaip tik dėl to, kad seksualumas tam tikru būdu kelia grėsmę interesams, kuriuos *ego* įsipareigojo saugoti. Šį pavojų pavyktų lengvai įžvelgti, jeigu susitelktume būtent prie seksualumo raidos to posūkio, kuris berniuko gyvenime įvyksta baigiantis Edipo krizei. Žinome, kad tuo metu vykstančius procesus lemia kastracijos baimė. Vadinasi, kalbama apie grėsmę individo kūnui, nes nesutramdžius kraujomaišos troškimų gali būti pažeistas jo integralumas. *Ego* priima šį pavojų su baime ir, norėdamas jos atsikratyti, jis išstumia atitinkamus troškimus, t.y pašalina iš sąmonės visas su tuo susijusias reprezentacijas. Dabar jis apgailestauja

turėjęs patirti nemalonius bauginantį įvykį pranašaujančios reprezentacijos sukeltus jausmus ir kartu įsitikina neužsitraukęs tokios sankcijos, nes jam dabar iš tikro stinga jo norą rėmusių reprezentacijų. Jeigu išstūmimo rezultatai palankūs, nebėra jokio pagrindo plėtotis baimei. Galų gale ji bus pavojaus signalas, tiesiogiai įjungiąs gynybos mechanizmus, šalinančius jos priežastį.

Kai ką gali stebinti tai, kad nuo pradžios iki galo pramanyto pavojaus baimė gali sukelti taip reikšmingų ir ilgai veikiančių padarinių. Tačiau ši nuostaba būdinga racionaliam mąstymui, veikiančiam pagal realybės principą (žr. toliau). Pakanka prisiminti kartais mūsų išgyvenamą baimę, kylančią iš beveik nerealių košmariškų vizijų, kad priverstume save pripažinti, jog mūsų fantazijos gali sukelti tokią pat baimę, kaip ir realūs pavojai.

Svarbu konstatuoti, kad Freudas, aprašydamas šią raidos stadiją, neįžvelgia jokios galimybės įsiterpti doroviniams reikalavimams. Išstūmimas atstoja saugumą, tai narcizinis noras išsaugoti savo kūno integralumą, tačiau ne dorovės reiškinys. Tiesa, vėliau potraukių konfliktas dažnai bus išgyvenamas kaip dorovinis kofliktas, pavyzdžiui, pareigos ir malonumo susikirtimas. Tačiau dorovinis reikalavimas išryškėja kaip išstūmimo *padarinys*, net jeigu vėliau ir padeda tą išstūmimą įtvirtinti, bet ne kaip jo priežastis. Ne įgimtas šlykštėjimasis kraujomaiša lemia edipinių troškimų išstūmimą, o kastracijos baimė. Nors kartą išstūmimą stabilizavus, tėvų reikalavimai perkeliami į sąmonės vidų (*super–ego*) ir atsiranda kaltės jausmas.

Malonumo principas ir realybės principas

Antra vertus, išstūmimo sąvoka turi būti suprasta kartu su *malonumo principu*. Šis principas, kurį Freudas iš pradžių pavadino nemalonumo principu, teigia, kad bendroji *psichinio*

aktyvumo kryptis – ieškoti malonumo ir išvengti nemalonumo. Šiam teiginiui nereikėtų suteikti tradicinių hedonistinių teorijų priskiriamos prasmės, esą kiekvieno žmogaus poelgio galutinis tikslas yra malonumas. Freudas turi omenyje tik tai, kad reikia atsižvelgti į psichinio aparato veiklą, nuo pat pradžių valdomą noro išvengti nemalonių įtampų arba jas pašalinti. Šis pirminis noras lemia tai, kad su nemalonaus patyrimo prisiminimu siejamos reprezentacijos paprastai šalinamos iš sąmonės ir kad jos palankumu naudojasi malonaus patyrimo prisiminimą atkuriančios reprezentacijos, vadinasi, sąmoningumo ir nesąmoningumo sistemų išsiskyrimas yra tiesioginis ir būtinas malonumo principo taikymo padarinys. Išstūmimu tada turėtume laikyti ypatingą pašalinimo būdą, taikomą seksualinių potraukių psichinių reprezentantų atžvilgiu mūsų jau aptartomis sąlygomis.

Tačiau individas, norėdamas prisitaikyti prie aplinkinio pasaulio ir patenkinti gyvybinius poreikius, turi iš dalies pristabdyti malonumo principo veiklą, nors šis galbūt valdingai šeimininkauja pirmomis gyvenimo dienomis. Vėliau šis principas pamažu netenka buvusios reikšmės priklausomai nuo to, kiek sėkmingai pavyksta patenkinti poreikius nesiremiant artimąja aplinka. Siekiantis tikslo individas turi būti pasirengęs toleruoti šiek tiek nemalonumo. Pavyzdžiui, jam reikia numatyti galimas kliūtis, kad jas aplenktų, sunkumus – kad juos įveiktų; jis turi išmokti laukti, atsisakyti ko nors, gudrauti, galbūt atsisakyti tikslo – t.y. patirti nemalonių įtampų iki tol, kol bus patenkintas tam tikras poreikis,– o tai buvo neįmanoma anksčiau, veikiant neištyrus situacijos. Vadinasi, malonumo principas išlieka galutinio tikslo atžvilgiu; bet juo negalima remtis sprendžiant, kokiomis priemonėmis, kokiais veikimo būdais ir per kiek laiko jį galima pasiekti. Šią pareigą toleruoti nemalonumą Freudas pavadino *realybės principu.* Nors šie principai tam tikru atžvilgiu yra priešingi vienas kitam, bet realybės principas nepaneigia malonumo principo, o

tik padeda šiam nugalėti, atsižvelgti į realybės pasipriešinimą, trukdantį patenkinti troškimus,– pasipriešinimą, kurio niekada nepavyktų įveikti, jeigu menkiausia nemaloni įtampa būtų nedelsiant šalinama.

Jeigu iš tiesų yra taip, nesunku įsivaizduoti, kad realybės principas įsitvirtina taip pat greitai ir taip pat stipriai, kaip ir poreikio patenkinimas, kai reikia apginti pirmiausia gyvybinius interesus. Iškyla pareiga drąsiai pasitikti tam tikrus nemalonumus ir pavojus tiek mintyse, tiek realybėje, nes laukimo pozicija reikštų dar didesnio pavojaus tikimybę. Vadinasi, nei patirtis, informuojanti apie pavojų, nei tuo labiau jai įgyti taikomų priemonių ir gudravimų reprezentacija, kad ir koks kankinantis būtų jos prisiminimas, negali būti pašalinti į pasąmonės lygmenį. Savaime suprantama ir tai, kad visiškai apgaulingas poreikio patenkinimas, galimas išgyventi sapnuojant, svajojant arba konkretų objektą pakeičiant jo simboliu, negali numalšinti alkio, troškulio ar patenkinti kvėpavimo arba šalinimo poreikių. Nors kūdikis per pertrauką tarp dviejų maitinimų kurį laiką dar patiria apgaulingą pasisotinimo malonumą (žr. p. 21), tačiau, kai suaugę nustoja derintis prie jo poreikių, jam reikia pačiam ieškoti realaus pasitenkinimo, t.y. įsisąmoninti savo troškimus ir aiškiai įsivaizduoti, kaip juos galima patenkinti. Vienu žodžiu, su gyvybės palaikymu susijusių poreikių lygmenyje realybės principo įtvirtinimas yra būtinas, ir jis nepriklauso nei nuo išstūmimo, nei nuo to, kad realus poreikio patenkinimas kurį laiką buvo pakeistas įsivaizduojamu.

Kai veikia seksualinio pobūdžio troškimai, gyvybinio poreikio skubėti nėra. Kadangi tokių norų patenkinimas yra susijęs su galimos bausmės arba lemtingų padarinių reprezentacija, jie gali būti, remiantis malonumo principu, pašalinti iš sąmonės ir pristabdyti arba patenkinti kitu, pakaitiniu ar įsivaizduojamu būdu, nekeliant jokio pavojaus individo egzistencijai. Be abejo, tai pagrindas suprasti, kodėl

seksualumo lygmuo tam tikra prasme visą gyvenimą priešinasi realybės principui ir paklūsta malonumo principui. Tuo galima pateisinti ir tai, kad per visą gyvenimą mūsų seksualinis aktyvumas yra taip artimai ir taip glaudžiai susijęs su mūsų vaizduote ir fantazijomis. Be to, iš to galima suprasti, kad tokios pramanytos bausmės kaip kastracija iš tikro gali išlaikyti savo bauginančią galią, nors ir realiai negrėstų; jos, be abejo, seniai būtų praradusios savo prevencinę galią, jei seksualinių potraukių patenkinimas būtų vertinamas lygiai taip pat, kaip gyvybei išsaugoti būtinas alkio ar troškulio numalšinimas. Bent jau kaip vieną iš galimų šią kryptį siūlo Freudas, kai jis nori suprasti seksualinių potraukių ypatybes ir tai, kodėl jų santykis su išstūmimo procesu yra išskirtinis – jei tai ir apskritai ne išimtis.

Tačiau galima pabandyti suprasti šių potraukių ypatybes ir kitoje plotmėje. Kliūtys, su kuriomis susiduriame norėdami patenkinti gyvybinius poreikius, dažniausiai yra materialios ir numato tokius jas įveikti įgalinančius įgūdžius bei veiksmus, kuriais veikiamas medžiaginis pradas, net tada, kai jie yra dubliuojami religinėmis ar maginėmis apeigomis. Panašiai nugalimas šaltis, išgyvenama sausra, įveikiamas medžiagų atsparumas, nugalimas grobio vikrumas ar jo karingumas ir t.t. Mūsų seksualiniai troškimai taip pat gali susidurti su materialiomis kliūtimis; tačiau pirmiausia jie savo kelyje sutinka kitą žmogų, kitą troškimą. Ši kita būtybė negali būti sunaikinta tartum kokia materiali kliūtis, ir ne tik dėl to, kad vaikystėje esame nepajėgūs tai padaryti, bet ir dėl to, kad jau suteikėme savo santykiui su ja emocinę ir identifikacinę prasmę, o tai mus įpareigoja ją ginti nuo savo pačių troškimų naikinti; lygiai taip pat ir dėl tų pačių priežasčių ir mes patys esame apsaugoti nuo kitų pavojingo persekiojimo. Tokia pat yra Edipo situacija, kurioje išryškėja, kad pirmasis mūsų troškimo objektas priklauso kito asmens norui. Jokie įgūdžiai, jokie norai pergudrauti fizinę realybę ar realybę apskritai negali

atleisti mūsų nuo šio žingsnio. Vaikas nedaro nieko, kad išeitų iš Edipo situacijos. Viskas vyksta psichikos persitvarkymo, jo fantazijų ir identifikacijų vidinės dialektikos lygmenyje.

Pirminis procesas ir antrinis procesas

Vadinasi, išstūmimas išskiria dvi reprezentacijų sistemas: dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo ir pasąmoningumo sistemas. Kiekvienoje sistemoje reprezentacijos sąveikauja skirtingai. Dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo sistemos lygmenyje viešpatauja loginio mąstymo ir intelekto veiklos dėsniai. Taip valdomus psichinius procesus Freudas pavadino *antriniais procesais*. Šiuo požiūriu, jie antriniai todėl, kad vyksta po to, kai jau yra išryškėję tam tikros archaiškesnės psichinės veiklos formos, jų slopinamos. Be to, ši evoliucija vyksta kartu su realybės principo raida. Jis tampa realus, kai psichinė energija atmeta pramanytus būdus "pakrauti" mneminius vaizdus, atitinkančius ankstesnę malonumo patirtį, nes ji pati gali susitelkti prie protinės veiklos uždavinių, kurių sprendimas padės pasirengti bei ieškoti naujos patirties, prilygstančios ankstesnei. Norint, kad šis pasirengimas vyktų sėkmingai, reikia, kad sąmoninga vaizduotės veikla, kuri numatydama ateitį įgalina sugretinti įvairius galimus sprendimus, prisiderintų prie išorinių reiškinių tarpusavio santykius bei jų seką valdančių dėsnių.

Santykiai tarp nesąmoningų reprezentacijų, kurios, kaip prisimename, arba yra tokios iš anksčiau, arba susiformuoja dėl malonumo principo veikimo, nepaklūsta toms pačioms taisyklėms. Būdamos abejingos logikai ir nuoseklumui, jos nepripažįsta neprieštaringumo principo. Jas atitinkančius psichinius procesus, paklūstančius malonumo principui, Freudas pavadino *pirminiais procesais*. Tai dėl jų sapnuose atsiranda beprasmybės elementų. Sapnuojami asmenys vienu

metu gali būti skirtingose vietose, jie gali reprezentuoti kelis skirtingus asmenis vienu metu ir t.t. Mechanizmai, nuo kurių priklauso ypatingas sapno turinys ir kurių veikimas išryškėja formuojantis isterijų bei įkyrių būsenų simptomams – tai *perkėlimas* ir *kondensacija*. Perkėlimą išreiškia tas "*faktas, kad vienos reprezentacijos akcentai, interesas, jos intensyvumas gali atsiskirti nuo jos, kad prisijungtų prie kitos reprezentacijos, iš pradžių ne taip svarbios, susijusios su pirmąja asociacijų grandine*" (Laplanche'as ir Pontalis). Perkėlimo mechanizmas padeda pergudrauti sąmonę, kai troškimai įgyvendinami sapnuose, nes jis baigiasi tuo, kad pabrėžiamos ne tokios reikšmingos detalės, o turintys didžiausią vertę elementai nustumiami į antrą vietą. Kondensacija pasireiškia tuo, kad "*tik viena vienintelė reprezentacija atstovauja keletai asociacijų grandžių, kurių susikirtimo taške ji yra. Ekonominiu požiūriu*[1], *jai suteikiama energija, kuri, būdama susijusi su šiomis grandimis, į ją suteka*" (Laplanche'as ir Pontalis). Perkėlimas ir kondensacija numato, kad energija netrukdomai judėtų psichinio aparato kanalais, vedama vienintelio tikslo – ieškoti malonumo arba išvengti nemalonumo (sapnuojant neužmaskuotą draudžiamo pasitenkinimo reprezentaciją dėl šio fakto lydi nemalonumo jausmas). Šis laisvas energijos judėjimas, būdingas pirminiams procesams, yra valdomas per malonumo principą. Būtent šį judėjimą slopina ir jam priešinasi antriniai procesai tiek, kiek realybės principui pavyksta pralenkti malonumo principą.

Kiek *ego* įspraudžiamas į sąmoningumo–dar–ne–sąmoningumo sistemą, tiek mes turime teisę tvirtinti, kad antriniai procesai vyksta jame. Be to, tai vyksta kartu su tuo faktu, kad *ego* yra instancija, atsakinga už santykius su išoriniu pasauliu. Viena vertus, *ego* iš jo gauna informaciją, ateinančią percepciniais kanalais; antra vertus, jis kontroliuoja motorines reakcijas, kurios grindžia individo veiklą išoriniame pasaulyje

[1] Žr p. 53.

priklausomai nuo jo troškimų. Laikotarpiu tarp informacijos priėmimo ir motorinės reakcijos parengiamas tinkamiausias elgesio planas, ir tai daroma remiantis vaizduotės psichine patirtimi ir sutelkus visas galimybes, kad ji prilygtų realiam patyrimui, nes taip galima sumažinti laiko ir energijos sąnaudas, žengiant pirmuosius žingsnius, kurie darosi nebe tokie klaidingi, sunkūs arba rizikingi.

Ego raida

Mūsų ką tik paminėti *ego* bruožai formuojasi veikiami išorinio pasaulio. Freudo požiūriu, *ego* sudaro tą psichinio aparato dalį, kuri filogenezėje išryškėjo dėl šio poveikio ir kurios sandara susiformavo veikiama savisaugos ir adaptacijos reikalavimų.

Tačiau ši *ego* koncepcija, labiau vertinanti pažintinius aspektus, ir jai artima genetinė hipotezė neatskleidžia visų jo aspektų; ji ypač sunkiai suderinama su būtinumu pripažinti, kad kai kurie *ego* veiksmai išlieka pasąmoningi (žr. p. 64). O Jacques'as Lacanas visiškai ją atmeta ir atkaklų Freudo norą ją išsaugoti vertina kaip scientistinių jo epochos ir aplinkos prietarų atgyveną. Jis pasirenka kitą Freudo nubrėžtą požiūrį, tegiantį, esą *ego* atsiranda savęs tapatinimo su kitu procese ir yra šio proceso padarinys.

Šia kryptimi plėtojami visi Freudo teiginiai, kurie *ego* priskiria asmens savybes ir funkcijas. Pavyzdžiui, tada, kai *ego* traktuojamas kaip viso asmens interesų reprezentantas, ir ypač tada, kai jis iškeliamas kaip galimas meilės objektas. Kai kurių klinikinių duomenų analizė tiesiog privertė Freudą pasirinkti šią sąvoką, ir 1914 m.[1] jis nubrėžė teorinius jos kontūrus. Jo nuomone, tik viena libido dalis nukreipta į išorinius objektus, o kita lieka pritvirtinta prie

---

[1] "Pour introduir le narcissisme" in *La Vie sexuelle*. Neseni i P U.F leidyklos išleistas straipsnių rinkinys.

ego. Libidinės energijos pasiskirstymo tarp *ego* ir išorinių objektų proporcija kinta priklausomai nuo laiko ir aplinkybių. Ligos atveju ji iš dalies nusisuka nuo išorės objektų, o miego metu – visiškai. Libido, nukreiptas į patį asmenį arba jį reprezentuojantį *ego*, vertinamas kaip narcizinis, t.y. kaip iš pat pradžių "sudėtas" į juo disponuojančio asmens psichiką; būtent iš šio "rezervuaro" libidinė energija teka objektų kryptimi, nors ji visada gali juos atmesti, kad sugrįžtų į pirmykštę savo vietą. Egzistuoja vadinamasis *pirminis narcisizmas*, aprašantis tą pirminę hipotetinę būseną, kai libido yra visiškai sutelktas juo disponuojančio asmens psichikoje. Egzistuoja ir vadinamasis *antrinis narcisizmas*, kuris apibūdina į išorės objektus nukreipto libido judėjimą ątgal, *ego* kryptimi. Ši narcisizmo teorija yra labai reikšmingas etapas Freudo idėjų raidoje ir psichoanalitinės teorijos plėtotėje apskritai. Ji įgalina peržiūrėti potraukių teoriją (žr. p. 76).

Suprantama, kad tvirtinimai, esą *ego* atsiranda veikiamas išorinio pasaulio ir dėl to formuojasi kaip savarankiška psichinio aparato dalis, beveik nesuderinami su šia nauja *ego* kaip narcizinės meilės objekto samprata. Aiškinimas, besiremiąs identifikacija ir pripažįstąs, kad *ego* yra savęs tapatinimų su kitu padarinys, iš tiesų yra daug priimtinesnis. Freudo straipsnyje, kuriame pirmąkart psichoanalitinėje teorijoje plėtojama narcisizmo tema, teigiama, kad *ego* (kaip meilės objektas) iš pradžių negali egzistuoti tobula forma, ir tvirtinama, kad jis iš esmės pasikeičia veikiant formuojamajam procesui, sutampančiam su antrinio narcisizmo pradžia. Tas formuojamasis procesas buvo itin svarbus Jacques'ui Lacanui, ir šis stengėsi jį išaiškinti analizuodamas vadinamąją *veidrodinę stadiją*. Tai laiko tarpas tarp šešių ir aštuoniolikos mėnesių, kai "*vaikas, neturėdamas pakankamai jėgų ir nekoordinuodamas motorinių veiksmų, iš anksto įsivaizduoja, kaip galima suvokti ir valdyti savo kūną kaip vientisą. Šis įsivaizduojamas jo sujungimas*

įvyksta tapatinantis su kito (panašaus į jį) vaizdu kaip tobula forma" (Laplanche'as ir Pontalis). Kaip tai vyksta iš tikrųjų, galima suprasti, stebint vaiko elgesį, kai šis apžiūrinėja savo atvaizdą veidrodyje. Jis jame įžvelgia "Gestalt", tobulą formą, panašią į tą tobulą vaizdą, susidarantį suvokiant kitą. Šį patyrimą lydi "*žaismingas linsmumas kontroliuojant veidrodinę identifikaciją*" ir "*džiūgavimas*" kuris, Lacano požiūriu, išreiškia malonumą, patiriamą numatant veidrodiniame vaizde kūno vientisumą, nors objektyviai vaikui jo dar stinga.

Vadinasi, veidrodinę stadiją atitinkantis patyrimas priklauso nuo per greito kūdikio brendimo ir yra susijęs su tuo, kad jis savo kūno vientisumą pirmiausia suvokė įsivaizduodamas, grįsdamas jį savo *antrininko* vaizdu iki tol, kol išmoks kūno vientisumą suvokti kūno veiklos ir jo judesių koordinavimo lygmenyje. Atitinkama identifikacija prilygsta pirmiesiems *ego* metmenims ir yra "*antrinių identifikacijų šaltinis*" Ši koncepcija priskiria *ego* įsivaizduojamo darinio bruožus, dėl to subjektas, realiai išgyvenantis savo tapatumą, neprilygsta šiam dariniui, bet, priešingai, nuo jo tolsta. Tada suprantama, kodėl Lacano aprašomas *ego* yra taip glaudžiai susijęs su apgaule ir neprisipažinimu, ir kodėl Lacanas taip neigiamai vertina koncepcijas, kurios – priešingai – pabrėžia *ego* pažintines funkcijas.

Iš pirmo žvilgsnio šios dvi skirtingos *ego* koncepcijos atrodo nesuderinamos. Viena jų teigia, kad *ego* pasirenkamas iš pačių artimiausių žmonių (identifikacinis *ego* raidos pagrindas), kita – koncentruoja *ego* egzistenciją sistemos percepcija – sąmonė erdvėje. Mūsų požiūriu, jos nėra tiek priešingos, kaip buvo iš pradžių manyta. Ir štai kodėl: Lacano hipotezė pripažįsta, kad anksčiau susiformavusi percepcinė veikla būtina, idant vaikas galėtų atlikti identifikacinį veiksmą; vizualinis *antrininko* vaizdas dėl jo išbaigtumo ir vienalaikiškumo iš tikrųjų nulemia tai, kad vaikas, suvokdamas savo asmens vientisumą, tartum

pralenkia savo realias galimybes ir užbėga į priekį. Tačiau, kita vertus, percepcinė veikla grindžia vaiko asmeninį identitetą ir įgalina jį patenkinti savo troškimus. Ji – tai instrumentas, padedantis vaikui orientuotis tolimojoje aplinkoje ir patenkinti savo poreikius. Šia prasme percepcinė veikla ne tik formuoja identifikacinį vaizdą; ji garantuoja identifikacijų ir realaus elgesio vienodumą. Kadangi vaikas suvokia motiną kaip tobulą objektą, jis tapatinasi su ja; bet tik suvokdamas išorės pasaulį, jis gali išgyventi šią identifikaciją, t.y. gyventi savarankiškai, tenkinti savo poreikius, nelaukdamas motinos paramos. Galbūt panašiai valdoma refleksija, atskleisdama kur kas esmingesnius identifikacijos ir percepcijos ryšius, ir įstengs neutralizuoti pirmąjį *ego* identifikacinių bei kognityvinių aspektų nesuderinamumo įspūdį.

4
Geografinio požiūrio peržiūrėjimas (Antrasis topas)

Ego idealas. *Super–ego*.
Antrasis topas.

Pirmuoju topu buvo pavadintas pradinis psichoanalitinės teorijos raidos etapas, kai *ego* iš esmės ištirpinamas dar–ne–sąmoningumo–sąmoningumo sistemoje ir *ego* bei išstumtų elementų konfliktas prilyginamas dar–ne– sąmoningumo–sąmoningumo ir pasąmonės sistemų konfliktui.

Keletas motyvų padės suformuluoti *antrąjį topą*. Pirmiausia paaiškėja, kad kai kurie veiksmai, psichinio konflikto metu priskirtini *ego*, yra nesąmoningi. Taip atsitinka dėl *ego gynybos mechanizmų* veiklos. Freudas šiuo terminu pavadina tas įvairias priemones, kurias taiko *ego*, kad pasipriešintų potraukiams. Šie mechanizmai, pradedant pačiu išstūmimu, yra nesąmoningi. Kadangi jie vis dėlto priklauso *ego*, negalima jų tapatinti su dar–ne–sąmoningumo – sąmoningumo sistema. Tuo labiau negalima tapatinti pasąmonės lygmens su išstumtaisiais elementais, nes *ego* dalis, dar–ne–sąmoninga ir pasąmoninga, vis dėlto egzistuoja. Ja paprasčiausiai nebesiremiama apibrėžiant psichinį konfliktą, nes paaiškėja, jog ji negali išskirti pagrindinių veikiančiųjų jėgų.

Antra vertus, Freudas buvo priverstas vis daugiau dėmesio skirti identifikacijai ir jos ypatumais aiškinti daugelį asmenybės bruožų bei nesikeičiančių darinių.

Ankstesniame skyriuje mes apžvelgėme, kaip šie atradimai pakeitė *ego* koncepciją. Panašiai, gal net griežčiau, buvo plėtojami teiginiai apie *super–ego*, kuris antrajame tope yra draudimų ir bausmių instancija. Iš pradžių tai buvo apibūdinama cenzūros vardu. Net darbe *Sapnų aiškinimas* (*Die Traumdeutung,* 1900) tai iškyla kaip barjeras, skiriantis dar–ne–sąmoningumo ir pasąmonės lygmenis; tačiau šis terminas perteikia kontrolės, nuosprendžio ir pasmerkimo idėjas, numatant, kad šios instancijos funkcijas atlieka kita asmens dalis, ne kontroliuojamoji. Šis cenzūros aspektas pamažu nustumia į antrą vietą jos kaip inertiško ir nuasmeninto barjero sampratą, pasak kurios, tas barjeras tik saugąs sąmonę nuo išstumtųjų elementų įsiveržimo. Netikrų regėjimų, patologinio liūdesio ir melancholijos tyrimas suponavo Freudo idėją, esą viena *ego* dalis atsiskiria nuo kitos ir stoja prieš ją, kartu siūlydama ir modelį, kad pirmoji galėtų kontroliuoti antrosios pasirinkimus ir vertinti ją.

Vaizdas, iškyląs kaip modelis, į kurį nori būti panašus subjektas, Freudo vadinamas *ego idealu* (1914). Šis vaizdas ir narcisizmas glaudžiai susiję dėl to, kad šis vaizdas – tai rinkinys tokių bruožų ir ypatybių, kurias turėdamas subjektas jaus meilę ir pagarbą sau pačiam. Tačiau iš karto kyla klausimas: kas nustato tokias sąlygas ir kodėl subjektas negalėtų mylėti savęs tokio, koks jis yra, arba, teisingiau – "besąlygiškai" Galbūt iš tikrųjų kadaise klestėjo besąlygiška savęs meilė, ir ji buvo susijusi su pirmųjų metų narcisizmu, kai vaikas pats sau yra idealas,– ir tai, Freudo požiūriu, būdinga suaugusiajam sergant didybės manija. Tačiau tokia meilė nebegali egzistuoti nuo tos akimirkos, kai vaikas priima kaip savus ir perkelia į psichikos vidų tėvų draudimus ir priekaištus. Dabar jis privalo laikytis jam keliamų reikalavimų, kuriuos jis vertina kaip būtiną

tėvų meilės, o kartu ir pagarbos sau pačiam sąlygą. Čia aiškiai įžvelgiamas identifikacijos vaidmuo. Vaikas yra įsimylėjęs save, jis vertina save, smerkia save ir net baudžia save taip, kaip tėvai jį myli, vertina, smerkia, baudžia. Ir ko bus daugiau – meilės ar pasmerkimo,– priklauso nuo to, kiek dera ar nedera su vidiniu vaizdu, kuris yra ne kas kita, kaip tėvų reikalavimų kopija. Vadinasi, vaizdas–modelis pasirodo esąs neatskiriamas nuo dorovinių reikalavimų, draudimų ir vertinimų sistemos, kuri asmens psichikoje formuoja santykiškai savarankišką struktūrą. Būtent ši struktūra buvo pavadinta *super–ego* (1920).

"*Ego ir id*", 1923

Vis dėlto terminas "*ego* idealas" neišnyks nei iš Freudo darbų, nei iš psichoanalitinės literatūros; jis išreikš tai, kad *super–ego* yra dar ir vaizdas–modelis, kuriam subjektas trokšta prilygti, kad būtų vertas narcizinės meilės, ir kuris dėl jo identifikacinės kilmės yra neatskiriamas nuo tėvų meilės[1]. Pridursime, kad *ego* idealas gali būti projektuojamas į trečią asmenį, kurio savybės arba užimama vieta atitinka reikalavimus ir kuris tada tampa besąlygiško žavėjimosi ir pagarbos objektu. Būtent taip Freudas suvokia reiškinius,

---

[1] Kai kurie autoriai, remdamiesi tuo faktu, kad Freudas kalba ir apie *Ich–Ideal*, ir apie *Ideal–Ich*, bei nekreipdami dėmesio į neabejotiną šių pavadinimų panašumą, dar išskiria idealų *ego* Galutinai nesutarę, ką šis terminas reiškia, jie vis dėlto remiasi bendra idėja, esą idealus *ego* apibūdina vaizdą–modelį, kuris, skirtingai nuo *ego* idealo, neatitinka tėvų reikalavimų, bet prilygsta narciziniam neribotos galios idealui, dažniausiai nepripažįstančiam jokio dorovinio vertinimo. D.Lagache'o nuomone, idealus *ego* susiformuoja identifikacijos pradžioje, kai vaikas tapatina save su asmeniu, kuriam jis priskiria neribotą galią, t.y. su motina. Vėliau idealus *ego* įgyvendinamas žavintis ypač reikšmingais asmenimis, išsiskiriantiems galia ir savarankiškumu. Idealiam *ego* artimesni *id* instinktyvūs norai negu *super–ego* vertinimai. Tai idealus *ego* vaizdas, *ego*, kuris drįsta patenkinti potraukius, nekreipdamas dėmesio į kito asmens nuomonę ar interesus.

iš pirmo žvilgsnio neturinčius nieko bendro su meile, pavyzdžiui, paklusnumą hipnotizuotojui, aklą žavėjimąsi viršininku. Tas faktas, kad projektuojant *ego* idealą pasirenkamas tas pats visuotinai pripažįstamas asmuo arba ta pati idėja, Freudui yra svarbiausias aiškinant socialinius reiškinius (žr. p. 109).

Kol kas priminsime, kad *super–ego* (ir *ego* idealas) formuojasi lygia greta blėstant Edipo komplekso aistroms. Pasak Freudo, interiorizuodamas tėvų draudimą vaikas atsisako savo edipiškųjų troškimų.

Galų gale patikslinsime, kad aptariama identifikacija, formuojanti *super–ego*, nėra savęs tapatinimas su tėvais, kokie jie yra iš tikrųjų arba kokie stengiasi atrodyti,– tai veikiau savęs tapatinimas su įsivaizduojamuoju tėvų *super–ego*. "*Vaiko super–ego nesiformuoja pagal tėvų vaizdą, veikiau pagal jų super–ego; jis prisipildo to paties turinio, tampa tradicijos, visų vertybinių sprendimų, šitaip perduodamų iš kartos į kartą, reprezentantu*[1]" Būtent taip traktuodamas *super–ego*, Freudas kartais kalba apie vaiko tapatinimąsi su tėvų instancija, bet ne apie tapatinimąsi su tėvais.

Id

Ego ir *super–ego* yra pasirengę pasipriešinti potraukių reikalavimams, kurių nesąmoninga psichinė išraiška atitinka trečios iš Freudo naujajame tope aprašomų instancijų lygį. Šios instancijos pavadinimas "*id*" (vokiečių kalba *das Es – tai*) – pasiskolintas iš Groddecko,– turėtų pabrėžti tai, kad šiuo atveju veikiančios jėgos yra nuasmeninto, nesuvokiamo ir nevaldomo pobūdžio galios, išryškėjančios posakiuose "tai man išsprūdo" arba "mane tai netikėtai užvaldė"

[1] *Nouvelles Conférences sur la psychanalyse.* – Éd. Gallimard. – P 94–95.

Daugeliu atvejų *id* yra panašus į pirmojo topo nesąmoningumo lygmenį. Jo elementai iš tikrųjų yra nesąmoningi, o jų tarpusavio santykiai priklauso nuo pirminio proceso; tačiau jis ne visas yra nesąmoningas, nes *super–ego* ir kai kurios *ego* dalys,– kaip jau galėjome įsitikinti,– pačios yra nesąmoningos. Be to, kai kalbama apie *id*, labiau norima pabrėžti šios instancijos kaip potraukių reiškiklio aspektą negu jos nesąmoningą turinį. Freudas teigia tai esant "didelį libido rezervuarą" Beje, *id* yra ne taip nutolęs nuo potraukių biologinio šaltinio, palyginti su pirmojo topo nesąmoningumo sistema, kurią sudaro tik išstumtos reprezentacijos. Be to, jis yra ne tiek atskirtas nuo kitų psichinio aparato dalių,– o tai nebuvo būdinga santykiui tarp sistemų pirmajame tope. *Ego* – "*tai dalis id, pasikeitusi tiesiogiai veikiant išoriniam pasauliui ir tarpininkaujant sąmonei–suvokimui*" Tačiau *ego* turi galimybę bendrauti su *id*. Freudas pataria pripažinti, kad *ego* iš tikrųjų yra "*esybė, kuri prasideda sistemoje S* (*suvokimo sistemoje*) *ir kuri visų pirma yra ikisąmoninga, tuomet visi kiti psichikos elementai, kuriuose nesąmoningai reiškiasi ego, vadinami id* (*Es*)" Jis dar patikslina: "*Tarp ego ir id nėra griežtai nubrėžtos ribos, ypač kalbant apie apatinę ego dalį, kuri su id beveik sutampa*" Jis tik atkreipė mūsų dėmesį į tai, kad išstumti elementai, norintys iškilti į pirmąjį *ego* sąmoningos veiklos *planą*, susiduria su kliūtimis, nes tam pasipriešinama[1].

Instancijų tarpusavio santykiai

Id išryškėja ir kaip pirminis faktas, iš kurio atsiranda visos kitos instancijos, ir kaip visada pulsuojantis kiekvieno troškimo ir kiekvieno geismo šaltinis. Jį valdo malonumo principas ir pirminis procesas, dėl to jis siekia besąlygiškos iškrovos ir negali atsižvelgti į išorines laiko ir erdvės sąlygas

[1] Šio paragrafo citatos paimtos iš: Le Moi et le Ça. In: *Essais de psychanalyse*.– Petite Bibl. Payot. – P. 192–193.

ar į fizinio priežastingumo reikalavimus. Be to, jis negali pažinti išorinio pasaulio ir savarankiškai jame veikti. Norėdamas pajungti pasaulį, jis priverstas prašyti *ego* tarpininkavimo, tos jo paties dalies, kuri kaip tik pakito veikiama išorinio pasaulio. "*Funkcinė ego reikšmė yra ta,*"– teigia Freudas,– kad "*paprastai jis kontroliuoja judėjimą gatvėję. Savo ryšiuose su id jis užima tokią vietą, kaip kad raitelis, turįs suvaldyti ypač eiklų žirgą. Skirtumas tik tas, kad raitelis suvaldo žirgą savo jėgomis, o ego tai daro naudodamas svetimą jėgą. Šį palyginimą galima dar šiek tiek pratęsti. Lygiai taip pat kaip ir raitelis, nenorėdamas iškristi iš balno, dažnai turi kreipti žirgą ten, kur šis pats nori bėgti, taip ir ego dažniausiai savo veikloje remiasi id valia, tartum ji būtų jo paties valia*[1]" Ši citata aiškiai rodo, kad tarp *ego* ir *id* egzistuojantys santykiai ne visada priešiški,– atvirkščiai, *ego* yra ta vykdomoji jėga, be kurios *id* potraukiai neišsiverstų siekdami savo tikslo. *Ego* priešinasi tik kai kuriems *id* norams. Tik jis gali prisiderinti prie realybės reikalavimų ir pripažįsta tik tokius troškimus, kurių patenkinimas nesukelia asmeniui sunkių ir kenksmingų padarinių. Jis taip pat turi saugotis patekti į *super–ego* nemalonę; jis turi elgtis taip, kad jo santykiai su *super–ego* išliktų geri, jis turi išlaikyti meilę sau pačiam (t.y. "vidinių" tėvų meilę), vengti bausmės (ypač kastracijos). Savaime suprantama, santykis tarp *ego* ir *super–ego* formuojasi fantazijų lygmenyje; jos yra nesąmoningos ir subjekto nesuvokiamos. Tik analizės situacijoje jas pavyksta išryškinti. Vis dėlto jų buvimą iš dalies patvirtina kai kurių individų taip sunkiai pakeliami baimės ir kaltės išgyvenimai. Visa apimantis kaltės jausmas iš tikrųjų patvirtina tarp *ego* ir *super–ego* egzistuojančią įtampą, ir *ego* jaučia baimę, laukdamas galimos *super–ego* bausmės, kai šio smerkiami troškimai yra patenkinami arba prisidedant *ego*, arba paprasčiausiai pasinaudojant jo budrumo stoka.

---

[1] "Le Moi et le Ça. – P 194.

Vadinasi, antrasis topas mus įpareigoja formuluoti psichinio konflikto sampratą, pakankamai skirtingą nuo mūsų iki šiol dėstytos. Paaiškėja, kad šiame konflikte pirmauja *ego*, stengdamasis suderinti ir trečiojo asmens požiūriu įvertinti skirtingus, tarp savęs konfliktuojančius interesus bei reikalavimus, keliamus *id*, realybės ir *super–ego*, ir atstovauti viso asmens interesams. Konfliktui niekada nebūdingas visa apimantis *ego* ir kurios nors psichinės instancijos susipriešinimas. *Ego* priešinasi tik kai kuriems su *id* susijusiems troškimams, kuriuos jis vertina kaip nepageidaujamus dėl galimo ar tikro pavojingumo, iškilsiančio jų patenkinimo atveju. Panašiai elgiasi ir *super–ego*, kurio įpareigojimus, plačiai ar ne taip plačiai taikydamas, prisiima *ego*. *Ego* nori būti doras, ir tik tuomet, kai *super–ego* jo atžvilgiu elgiasi pernelyg agresyviai arba pernelyg griežtai, šios dvi instancijos pradeda konfliktuoti.

Kai *ego* išgyvena gresiantį pavojų, jis gali elgtis dvejopai. Jeigu jis daugiau paklūsta malonumo–nemalonumo principui, tai siekia kuo greičiau atsikratyti bet kokios nemalonumo priežasties. Kai gresia tikras pavojus, *ego* nuspręs išsisukinėti, ir nors galbūt tai ne pats geriausias sprendimas, tačiau jis jį apsaugo nuo tiesiogiai gresiančio nemalonumo, kylančio dėl baimės. Kai atsiranda vidinė grėsmė, t.y. atitinkamo potraukio keliamas pavojus, jo irgi išvengiama, tik šį kartą išstūmimo pagrindu – jį Freudas visada lygindavo su išsisukinėjimu – arba veikiant kitiems gynybos mechanizmams, kurie padeda neįsileisti į sąmonę egzistuojančio troškimo.

Ego gali reaguoti ir kitaip – racionaliai įvertinti pavojų ir kliūtis, tai siedamas su ne mažiau racionaliu pasirinkimu priemonių joms įveikti arba jų išvengti. Toks elgesys galimas, kai pirmą vietą *ego* struktūroje pavyksta užimti realybės principui bei antriniams procesams. Tačiau šis pirmavimas visada yra santykiškas, jis lengviau įmanomas *ego* santykiuose su fizine realybe negu jo santykyje su išoriniais libidiniais objektais (kitais žmonėmis) arba su interiorizuotais objektais

(*super–ego*, *ego* idealas). Vis dėlto vienas iš galimų psichoanalitinės terapijos tikslų – pasiekti, kad kaip tik antrasis reagavimo būdas išstumtų pirmąjį ir kad, užuot išstūmus *id* pagrindu egzistuojančius troškimus, jie būtų pripažinti ir nuspręsta, pritarti jiems ar nepritarti. Tačiau tada pasirinkimas grindžiamas kitais kriterijais, ne taip, kaip tuo atveju, kai gelbstimasi išstūmimu, t.y. siekiama visiškai patenkinti potraukius, daugiau ar mažiau ilgesniam laikui, ištveriamos laikinos įtampos bei nemalonumai, atsisakoma iš karto šalinti bet kokią įtampą ar bet kokį nemalonumą.

Galėjome įsitikinti tuo, kad antrasis topas nuspalvintas antropomorfizmo, kurio beveik nebuvo pirmajame. Skirtingas psichinio aparato dalis norima apibrėžti ne jų ryšio su sąmonės būsenomis (sąmoningumas, dar–ne–sąmoningumas, pasąmoningumas) pagrindu, o jų tarpusavio santykiams nusakyti taikomas ne gamtos mokslų modelis (*Sapnų aiškinime* psichinis aparatas lyginamas su optiniu prietaisu). Nors *id* ir lieka neįasmenintų jėgų rezervuaru, *ego*, priešingai, kaip ir *super–ego*, *ego* idealas, išryškėja kaip asmens viduje egzistuojantys atskiri asmenys, kurių santykiai yra tokie pat, kaip bendravimas tarp asmenų. Pavyzdžiui, mes nuolat susiduriame su *ego* baime, su jo noru būti *super–ego* mylimam, su šio griežtumu arba žiaurumu. Kai kas kritikavo šį antropomorfizmą. Tačiau taip kritikuojamas būtent tas psichoanalizės aspektas, kurį ji yra pasiryžusi apginti kaip vieną svarbiausių savo laimėjimų. Jos požiūriu, antropomorfizmas nėra tik modelis ar metafora. Juo norima išreikšti kai ką esmingo pačiai psichinių instancijų tarpusavio santykių prigimčiai, priklausančio nuo introjekcijos ir nuo identifikacijos procesų, kurių pagrindu ir susiformuoja skirtingos instancijos. Kitaip tariant, praktikuodama antropomorfinį aprašymą, teorija nori laikytis kuo arčiau jai rūpimų reiškinių ir dėl to ji pasirenka kaip tik juos grindžiančių fantazijų kalbą.

5
Dinaminis požiūris

Konflikto sąvoka numato esant nesutaikomas jėgas. Tai toks savaime suprantamas teiginys, randamas ir ankstesniuose skyriuose. Vis dėlto mes iki šiol tyrinėjome kofliktą topiniu požiūriu, ypač norėdami išsiaiškinti jame veikiančių jėgų išsidėstymą, t.y. skirtingas psichines sistemas, kuriose jos juda ir kurios jas naudoja. Tuo tarpu šių jėgų prigimties problema iki šiol buvo svarstoma tik epizodiškai, tad reikia ją aptarti nuodugniau. Priminsime, kad šioms jėgoms pažymėti naudojamas *potraukių* terminas ir kad tai pamatinė sąvoka, sudaranti psichoanalitinės teorijos "kūno" stuburą. Šį terminą mes apibrėžėme pirmajame skyriuje (p. 20).

Vieną konflikte dalyvaujančią jėgą jau išsiaiškinome: jame visada reiškiasi seksualiniai potraukiai. Jiems priešinasi *ego*, vengdamas galimo pavojaus, kuris grėstų asmeniui, jei potraukiai būtų patenkinti. Visiškai nesvarbu tai, kad šis pavojus gali būti ir pramanytas. Vadinasi, *ego* rūpi jo savisauga, tai jo priešinimosi motyvas. Freudas pirmajame psichoanalitinės teorijos plėtotės etape, kuris be ryškesnių pakitimų truko iki 1915 m., atkreipė dėmesį į tai, kad tai yra jėgos, padedančios išsaugoti gyvenimą ir konfliktuojančios su seksualiniais potraukiais. Šias jėgas jis pavadino *savisaugos potraukiais*, arba *ego potraukiais*, kurie kiekio ir trukmės požiūriu atitinka svarbiausias organines funkcijas (mityba, šalinimas, kvėpavimas ir t.t.). Nesvarstysime tų

klausimų, kurie kyla kalbant apie tai, ar teisėtai vartojamas pats "potraukio" terminas žymėti ir dinaminiams procesams, susijusiems su individo saugumu, ir procesams, susijusiems su seksualumu (rūšies išsaugojimas). Pagaliau reikia tyrinėti Freudo minties plėtotę, kaip atskleidžiama konflikte dalyvaujančių jėgų prigimtis.

Freudo idėjos iš esmės peržiūrimos imant vartoti narcisizmo sąvoką. Libido, paskleisdamas seksualinius potraukius, yra nukreiptas ne tik į išorės objektus, bet, pasak Freudo, iš pat pradžios jis visas susijęs su *ego*. Tik vėliau libido nuo jo atsiskiria ir iš dalies krypsta į išorės objektus, nors jis visada gali grįžti į pradinę vietą. Šiuo atveju tiek individo egzistenciniai, tiek komforto interesai išryškėja kaip *ego* libidinių investicijų padariniai. Individas gali išsaugoti gyvybę, patirti komfortą tiek, kiek jis, kaip jo psichiką reprezentuojantis *ego*, yra meilės objektas; jeigu objektai, kurie gali garantuoti ne tik gyvenimo saugumą, bet ir komfortą, yra surasti, vadinasi, prie to prisidėjo meilė. Dabar jau konfliktas neiškyla kaip seksualinių potraukių ir skirtingos prigimties potraukių susipriešinimas, tai veikiau tos pačios libidinės energijos dviejų skirtingų nuostatų suartėjimo išraiška,– viena jos dalis nukreipta į išorės objektus, kita – į *ego*. Šiuo laikotarpiu, tarp 1915 ir 1920 m., Freudas lyg ir priima psichinės energijos monistinę koncepciją, bent jau išoriškai panašią į Jungo libido sampratą (žr. p. 100).

Vis dėlto jis nesiryžta tvirtai remtis šia koncepcija, ir 1920 m. darbe *Anapus malonumo principo* (*Jenseits des Lustprinzips*) jis supriešina *gyvenimo ir mirties potraukius*, taip atskleisdamas naują potraukių dualizmą. Ši kartais jo vadinama antrąja potraukių teorija yra spekuliatyviausia ir labiausiai diskutuotina jo kūrybos dalis. Hipotezė, pripažįstanti egzistuojant mirties potraukį, sulaukė nemenko pasipriešinimo psichoanalitinėje aplinkoje. Priešinamasi jai ir dabar. Ir vis dėlto tai, ką iš pradžių Freudas pateikė

kaip drąsią hipotezę ir tikrino, kur ji galėtų nuvesti, netrukus užims jo pažiūrose vis reikšmingesnę ir pagaliau pirmąją vietą.

Freudo pateikiamą gyvenimo ir mirties potraukių supriešinimą galėtų mums padėti bent elementariai suprasti C.Bernardo formulė, teigianti, kad gyvenimas – tai visos jėgos, kurios priešinasi mirčiai. Panašu, jog viena iš šios formulės idėjų yra ta, kad kiekviena gyva būtybė yra linkusi sugrįžti į negyvąją gamtą. Būtent tai Freudas supranta kaip mirties potraukį,– su išlyga, kad nelaikysime to vien inercijos padariniu ir iš tikrųjų vertinsime kaip vidinį postūmį susinaikinti. Su gyvenimo potraukiu supanašėjęs libido "*siekia nukenksminti šį potraukį naikinti ir jo atsikratyti, daugiausia nukreipiant jį išorės link, supriešinant su juo išorinio pasaulio objektus, pasiremiant ypatinga organine sistema – raumenimis*" Kaip matome, šiuo požiūriu, agresyvumas yra nukreipimas į išorę naikinimo jėgų, kurios iš prigimties krypsta prieš patį individą. Šis nukreipimas į išorę, tikslo atžvilgiu esąs apsauginis, remiasi gyvenimo potraukiais. Tarp kita ko, taip į išorę nukreiptas agresyvumas iš dalies tarnauja gyvenimo potraukiams. Tai iš tikro atsitinka savisaugos srityje – po kai kurių svyravimų priskirtos prie gyvenimo potraukių,– nes ji garantuojama tik naikinimais išorės pasaulyje; taip pat yra ir seksualumo srityje, kurioje agresyvumas reikalingas "medžiojant" ir užvaldant objektą, be to, ir atliekant patį lytinį aktą.

Kaip Freudas pateisina mirties potraukį? Jo argumentus išreiškia pats knygos pavadinimas: *Anapus malonumo principo*. Iki to laiko Freudas buvo įsitikinęs, kad psichinis aktyvumas, kaip ir jo kontroliuojamas motorinis, siekia vieno tikslo – ieškoti malonumo ir išvengti nemalonumo, ir kad malonumo principas nepaneigiamas įvedus realybės principą,– šis numato, kad, išgyvendamas tam tikrą nemalonumą, individas tikisi, jog tai vėliau bus atlyginta malonumu. O dabar Freudas pabrėžia, kad yra tam tikrų

šiuo principu nepaaiškinamų faktų. Jiems visiems būdingas bendras bruožas: kalbama apie nemalonų patyrimą, nuolat kartojamą, nors subjektas jame negali rasti kokio nors libidinio pasitenkinimo šaltinio arba bent galimo pasitenkinimo pažado. Šių pakartojimų nebeįmanoma paaiškinti vien noru valdyti iki šiol nevaldomą nemalonų patyrimą. Suprantama, Freudas nepamiršta to pamatinio psichoanalizės atradimo, pripažįstančio, kad kiekvienas simptomas, nors ir koks ryškus jis būtų, yra užmaskuotas troškimo įgyvendinimas: kančia gali būti tik kaukė arba duoklė, norint apgauti arba nuraminti bausmės instanciją. Be to,– priduria Freudas,– tai, kas vienos psichinio aparato sistemos požiūriu yra nemalonumas, kitos vertinimu gali būti malonumas. Vis dėlto visi šie argumentai jam atrodo nepakankamai įtikinantys. Jis mano, kad reikėtų taip pat atsižvelgti ir į neredukuojamą *kompulsyvų pakartojimą* (vok. *Wiederholungszwang*), bent jau į tą jo dalį, kuri nepaklūsta jokiai pašalinei motyvacijai, – D.Lagache'as tai išreiškė, kalbėdamas apie poreikį kartoti, nepriklausantį nuo pakartotinio poreikių patenkinimo. Kai kuriais atvejais kompulsyvus pakartojimas išryškėja potrauminėje neurozėje, kurioje traumuojantis įvykis yra nuolat ir atkakliai analizuojamas nekreipiant dėmesio į tai lydinčius nemalonius prisiminimus ar pasikartojančius košmarus. Tai pasireiškia ir lemties neurozės atveju, kada subjektas ne vieną kartą ir tartum lemtingai tampa tokios pat įvykių raidos auka, pavyzdžiui, nuolat sukčiauja, jį persekioja nelaimingi atsitikimai ar profesinės nesėkmės. Panašią prasmę turi ir kiti reiškiniai, pavyzdžiui, kai kurių pacientų *negatyvi terapinė reakcija* (vok. *negative therapeutische Reaktion*),– jų patologinė būsena ir kančios sunkėja gydant, nors panašiomis sąlygomis kitų savijauta gerėtų, arba stiprus kaltės jausmas, būdingas neurotikams,– visa tai galutinai įtikino Freudą, kad psichika veikia paklusdama ne vien malonumo principui ir kad greta jo arba juo užsimaskavęs reiškiasi troškimas susinaikinti,

kuris, jo požiuriu, yra artimai susijęs su tuo, kad gyvajai gamtai būdinga sugrįžti į negyvosios gamtos būvį.

Gali atrodyti keista tai, kad, norėdamas mus įtikinti "anapus malonumo principo" vykstančių procesų realumu, Freudas pabrėžia ne tik skausmingą patirtį, bet ir – net dar labiau – patį jos pasikartojimo faktą. Kad tai suprastume, turime įsigilinti į jo samprotavimus apie potraukio pasikartojantį ir agresyvų pobūdį, kuris yra tuo ryškesnis, kuo dažniau pakartojama ankstesnė būsena ir vis labiau grįžtama į neorganinį būvį. Tuomet gyvenimo ir mirties potraukiai skiriasi tik regresyvumo laipsniu. Kiekviena potraukių iškrova siekiama sumažinti organizme staiga padidėjusią įtampą, kad ji būtų sugrąžinta į ankstesnį lygį. Gyvenimo potraukiai, valdomi *konstantiškumo principo*, siekia atkurti (vadinasi, pakartoti) ankstesnį,– bet ne nulinį – lygį, atitinkantį nuolat egzistuojančias normalias įtampas organizmui esant ramybės būsenoje, taip jį apsaugodami ir palaikydami jo egzistenciją; mirties potraukiai savo ruožtu siekia atkurti visiško įtampos nebuvimo būseną, būdingą negyviems kūnams: juos valdo vadinamasis *nirvanos principas*. Suprantama, kad toliau eiti panašių spekuliacijų keliu nebegalima.

Tarp kita ko, potraukiams priskiriamą tendenciją kartotis bei jų inertiškumą,– kalbant apie gyvenimo potraukius,– neigia tvirtinimas, esą šie ne tik išsaugo svarbius gyvybinius ryšius bei palaiko juos sudarančių elementų sąjungą, bet ir siekia sukurti naujas ir sudėtingesnes jų formas. Atskleidus šį naują gyvenimo potraukių aspektą, naujasis potraukių srities dualizmas aiškinamas evoliuciniu požiūriu, mirties potraukius vertinant kaip gyvos būtybės grįžimą į ne tokias organizuotas ir ne tiek diferencijuotas formas, o gyvenimo potraukius – kaip judėjimą tobulesnių organizacijos pakopų kryptimi.

Kai taip išplečiama potraukio sąvoka, galima suabejoti, ar šis žodis dar turi ankstesnę pirmosios teorijos prasmę, ar įmanoma, ypač kalbant apie mirties potraukius, nustatyti

jų somatinį šaltinį ir objektą (yra apibrėžtas tik jų tikslas – pašalinti bet kokią įtampą). Skirtumą tarp dviejų teorijų dar labiau išryškina žodžio *Eros* pasirinkimas gyvenimo potraukiams apibrėžti[1]. Ar Freudas nenorėjo tuo nuslėpti metafizinės ar net mitologinės šių naujų sąvokų prasmės, kurią jos bent jau tam tikrame lygmenyje iš tikro įgijo? Iš tikrųjų stebina tai, kad net antrosios potraukių teorijos požiūriu jie vadinami skirtingai, priklausomai nuo lygmens, apie kurį Freudas tuo metu kalba: seksualiniai potraukiai vadinami agresijos (arba naikinimo) potraukiais, kai remiamasi klinikiniais faktais, gyvenimo potraukiai vadinami mirties potraukiais, kai pirmauja teoriniai interesai; *Eros* vadinamas *Thanatos*, kai jis pakyla į pagrindinių visuotinių principų aukštumas.

Nors galų gale šios dvi potraukių rūšys yra nesuderinamos, jos dažniausiai veikia kartu, bent jau laikinai padeda siekti to paties tikslo. Šią idėją išreiškia terminas "*Triebmischung*" kuris buvo išverstas atitikmenimis *susipainiojimas*, *susiliejimas* arba *potraukių dermė* (būtent šis variantas priimtinesnis Laplanche'ui ir Pontalisui. Minėtojo potraukių bendradarbiavimo pavyzdžiu galėtų būti seksualinis elgesys, kuriame išryškėjęs tam tikras agresyvumas yra būtinas "medžiojant" bei užvaldant objektą. Tačiau potraukių dermė nėra pastovi, ji įgyvendinama pirmaujant vieniems ar kitiems potraukiams. Galima pateikti kad ir tokį pavyzdį: "*Seksualinio agresyvumo perteklius įsimylėjėlį paverčia sadistu žudiku; kai agresyvumas itin sumažėja, jis tampa drovus ir bejėgiškas*"[2].

Ši potraukių dermės idėja gali pasirodyti paradoksali. Galbūt lengviau pavyktų ją pripažinti kaip principą, ypač prisimenant, kad vienas iš galimų gyvenimo potraukių veikimo padarinių – nukreipti agresyvumu pasireiškiančius

---

[1] Remdamiesi analogija, kai kurie autoriai pasirenka žodį *Thanatos* mirties potraukiams apibrėžti. Freudas savo darbuose niekada nevartojo šio termino, tačiau tai pasitaikydavo pokalbiuose.

[2] Freud. *Abrégé de psychanalyse*. Éd. P U.F – P 9.

mirties potraukius į išorę. Taip *ego*, kol pirmauja gyvenimo potraukiai, apsigina nuo naikinančio mirties potraukio poveikio. Nors pridursime, kad šis nukreipimas yra ne vien gynyba: išorėje išlaisvintas agresyvumas ateina į pagalbą gyvenimo potraukiams ir su jais bendradarbiauja dėl tam tikrų tikslų.

Tik kai kurių patologinių būsenų atveju įžiūrimas potraukių išsiskyrimas (atsiskyrimas, atsipainiojimas), tarp kita ko, dalinis. Jeigu teisinga tai, kad vystantis atsiskleidžia vis tvirtesnis agresyvumo ir seksualinės funkcijos susijungimas, tada potraukių išsiskyrimas, kai agresyvumas nusisuka nuo seksualumo ir siekia savų tikslų, yra regresija.

Genitalijų stadijoje abu potraukių tipai artimai sąveikauja ir padeda siekti seksualinio tikslo. Tuo tarpu sadooralinėje[1] ir sadoanalinėje stadijose potraukių atsiskyrimas pasiekia maksimalią ribą. Kiekvieną potraukį vaikas išgyvena kaip atskirą procesą. Tai jis užpuola objektą, norėdamas jį sunaikinti, tai jis saugo arba stengiasi apginti jį nuo sunaikinimo, nes myli. Šis dvilypumas – tai potraukių nesantaikos padarinys; jis būdingas įkyraus persekiojimo neurozei, kai būtent regresuojama į analinę stadiją. Kitos patologinės būsenos dar labiau išryškina tokią nesantaiką. Pavyzdžiui, Freudas yra įsitikinęs, kad gryniausias mirties potraukis iškyla melancholiko *super–ego* lygmenyje, kai šis yra pernelyg griežtas ir nepalenkiamai žiaurus.

Galėjome įsitikinti, kad pertvarkant potraukių teoriją nebuvo peržiūrėta konflikto samprata taip, kad joje atsispindėtų požiūris į konfliktą kaip į dviejų naujai apibrėžiamų potraukių kategorijų susipriešinimą. Iš tikrųjų naujoji teorija negalėjo paslėpti ankstesnio seksualinių potraukių ir savisaugos potraukių priešiškumo, kuris, būdamas

---

[1] Oralinės stadijos sudedamoji dalis, pradėta skirti K.Abrahamo. Ji būna anksčiau už analinę stadiją ir net už sėdėjimą; ji reiškiasi tuo metu, kai pasirodo dantys, kurie dalyvauja agresyvumo kupinose ši stadijai būdingose fantazijose.

neurozių teorijos centras, dabar įsitaiso Eroso viduje. Negalima mylėti kartu save ir kitus objektus – tai du vienas kitam prieštaraujantys dalykai, dramatiškiausiai išreikšti kastracijos fantazijose. Argi jos nerodo, kad, mylėdami mums patį brangiausią išorinį objėktą, mes galime netekti pačios reikalingiausios mūsų kūno dalies?

Vis dėlto Freudas įžvelgia mirties potraukyje veikiantį "nesantaikos" principą (palyginamą su Empedoklio "neikos"), nuo kurio priklauso bendras polinkis konfliktuoti visuose gyvenimo apraiškų lygmenyse, ir šis polinkis galioja tiek santykiuose tarp individų, tiek kiekvieno individo viduje psichine bei biologine prasmėmis. Jeigu neturėtume šio polinkio konfliktuoti, tai, kaip teigia Freudas, remdamasis konkrečiu pavyzdžiu, negalėtume paaiškinti, dėl ko turėtų susipriešinti ir vieni kitus sunaikinti kiekvienam individui būdingi homoseksualiniai bei heteroseksualiniai polinkiai, užuot buvę pakaitomis patenkinami, priklausomai nuo to, kuris tuo metu stipresnis.

Antra vertus, analizuojant psichinio konflikto apibrėžimą, beprasmiška ieškoti kokio nors atitikimo tarp naujosios potraukių teorijos ir naujo, aptariamojo, topo. Šiuo Freudo idėjų raidos laikotarpiu tarpusavyje konfliktuoja skirtingos psichikos instancijos: *ego* – *id* – *super–ego*; tačiau šis konfliktas, jeigu jį ir galima vertinti kaip mirties potraukiui būdingo polinkio "nesutarti" padarinį, neprilygsta gyvenimo ir mirties potraukių susipriešinimui. Abi potraukių grupės kartu dalyvauja kiekvienos instancijos veikloje, ir jų nesuderinamumas nėra pakankamas pagrindas atskleisti šias instancijas supriešinančio konflikto esmę. *Id* – tai bet kurių potraukių pirmasis šaltinis ir rezervuaras. Tiek *ego*, tiek *super–ego* disponuojama energija iš pradžių telkiasi šiame šaltinyje, iš kurio pradinį impulsą gauna ir mirties bei gyvenimo potraukiai. Vadinasi, konfliktuoja ne dvi potraukių grupės, bet skirtingus interesus turinčios psichikos instancijos, kurių nesutarimą galima ir toliau vadinti

seksualinių ir savisaugos potraukių priešiškumu, net ir priėmus antrąją potraukių teoriją.

Būtent dėl šio, iš pirmo žvilgsnio dirbtinio, mirties potraukio įtraukimo į konfliktą ir dėl jo menko poveikio ankstesnei neurozių teorijai kai kurie autoriai šį potraukį vertino kaip visai nereikalingą Freudo statinio detalę, kaip ginčytiną ir neproduktyvią spekuliaciją, neturinčią nieko bendro su empirine realybe. Šiems autoriams, kurie dėl minėtos priežasties pasirinko pirmąją potraukių teoriją, kėlė nerimą tas faktas, kad joje per mažai vietos palikta agresyvumo problemai,– o agresyvumo vaidmuo neurozių raidai tuo metu pasidarė neabejojamas. Antroji potraukių teorija buvo Freudo atsakymas į šį klausimą. Jos požiūriu, mirties potraukiui priskirtas agresyvumas yra savarankiškos jėgos pasireiškimas, kuriuo siekiama atskiro tikslo. Tie, kuriems nepriimtinas toks atsakymas, nes jie nepripažįsta galint reikštis tokį potraukį, kurio tikslas – naikinimas ir mirtis, yra priversti vertinti agresyvumą arba kaip antrinę frustracinę reakciją, arba kaip būtiną kiekvieno potraukio elementą, aktyvųjį pradą, įgalinantį pasiekti tikslą ir užvaldyti objektą.

6
Konflikto išeitys

Pamatėme, kuris Edipo krizės sprendimas yra palankus individui, nes leidžia jam gyventi normalų seksualinį, profesinį ir socialinį gyvenimą išvengiant slopinimų, sutrikimų ar pavojingų konfliktų. Tam reikia "panaikinti" Edipo situaciją, t.y. išsižadėdamas edipinio objekto individas atsikrato kastracijos baimės ir turi galimybę domėtis kitais objektais bei realizuotis, nebijodamas tėvo konkurencijos. Jeigu tai neįmanoma, individas ieško kitų sprendimų, tačiau tada jam gresia arba suvaržymai, arba kančios, arba tokie elgesio ir mąstymo bruožai, kurie jį atskiria nuo bendruomenės, nors visiškai iš jos nepašalina. Tai, kad pasirenkamas vienas, o ne kitas sprendimas, labai daug priklauso nuo individo praeities ir nuo to, kaip jis ten egzistavo.

Mes neanalizuosime pačių sunkiausių psichinių sutrikimų – tarp jų ir *šizofrenijos*,– vadinamų bendru psichozių vardu. Šie sutrikimai labiausiai pažeidžia individo santykius su kitais individais bei su pasauliu. Tik atkreipsime dėmesį į tai, kad jie atsiranda esant nepalankioms emocinės raidos ir bendravimo sąlygoms vienoje iš pirmųjų vystymosi stadijų, kurios daugiau ar mažiau negrįžtamai pakenkia vėlesnei normaliai plėtotei. Galima manyti, kad asmenų, tampančių psichopatais, nors išoriškai jų adaptacija ir atrodo sėkminga, kartais nesutrinkanti iki pat ligos pradžios, nebuvo tinkamai išspręsta Edipo situacija.

Kitos galimos konflikto išeitys – neurozės arba seksualiniai iškrypimai. Ir viena, ir kita reiškia, kad nebuvo atsisakyta edipinio troškimo ir kad itin gyvai išgyvenama su juo neatskiriamai susijusi kastracijos baimė. Tada iškrypėlį, kaip ir neurotiką, slegia dviguba našta. Viena vertus, vis palaikomas edipinis troškimas, ir tai daroma ryžtingai, kiekvieną seksualinį ryšį prilyginant edipiniam santykiui, nors ir slaptai, kad *ego* į tai neatkreiptų dėmesio. Antra vertus, reikia atsikratyti kastracijos grėsmės, bet slapukavimas mažai nuo jos apsaugo; panaudojamos kitos priemonės, kurios efektyviau padeda atsikratyti šios grėsmės arba jos išvengti. Ir nuo to, katrą galimą sprendimą subjektas pasirinks šių dviejų problemų atžvilgiu, priklausys galutinė orientacija – vienokio ar kitokio tipo perversinė arba neurotinė raidos tendencija.

Jeigu sprendžiant šią problemą apsiribojama demonstratyviu elgesiu, neurotiko seksualinis gyvenimas beveik nepasikeičia, jis išlieka normalus; bent jau niekas neverčia neurotiko ieškoti aplinkinių būdų patirti malonumą. Jeigu neurozė ir gali pažeisti seksualinį aktyvumą, tai tik jį varžydama arba menkindama jo teikiamą malonumą; tačiau būna ir taip, kad seksualinė energija atrodo tausojama ir kad dėmesys sutelkiamas į subjektyvų kentėjimą arba simptomus, nelygu koks neurozės tipas. Iškrypimui savo ruožtu būdinga tai, kad didžiausias malonumas negali būti patirtas per įprastą vyro ir moters sueitį. Iškrypėlis arba pasinaudoja kitomis priemonėmis ir kitais kūno seksualiniais taškais (tos pačios lyties asmenų genitalijos, oralinė arba analinė zonos), arba pasirenka heteroseksualius normalius santykius išskirtinėmis sąlygomis, nes kitaip jis nepatirtų geidžiamo malonumo. Pavyzdžiui, fetišistas nori, kad po ranka būtų jo pasirinktas objektas – fetišas: batai, kojinės

arba kitas moters aprangos elementas; vojeristui norisi žiūrėti, mazochistui – kad jį išplaktų, sadistui – kankinti savo partnerį. Beje, patikslinsime, kad terminas "iškrypėlis" apibūdina tik tuos individus, kurie be šių išskirtinių sąlygų neišsiverčia ir dėl to jų gyvenime jos įkyriai kartojasi, pašalindamos bet kurio kitokio pasitenkinimo galimybę. Galbūt reikėtų išskirti fetišizmą, nes visos kitos mūsų ką tik paminėtos praktikos nevienodai stipriai pasireiškia normaliame erotiniame santykyje. Jos prisideda prie to, kad patirtis būtų malonesnė, nes ji gali prarasti prasmę, kai šios praktikos pernelyg griežtai kontroliuojamos ir slopinamos. Be to, jose ryškūs pėdsakai poelgių, interesų ir polinkių, kuriuose Freudas atpažino pirmųjų gyvenimo metų seksualinio aktyvumo apraiškas. Tarp kita ko, dažnai prisimenama, kad jis, savo amžininkų pykčiui, vertino vaiką kaip "polimorfinį iškrypėlį"

Iškrypimų regresija ir fiksacija

Vadinasi, iškrypimas, bent jau tam tikrais požiūriais, išreiškia grįžimą prie tų poelgių, polinkių ir pasirinkimų, kurie būdingi ankstesnei seksualinės plėtotės stadijai; šis grįžimas psichoanalitine terminija vadinamas *regresija*. Regresija stabilizuojasi tada, kai tam tikra libido dalis neįstengia atsiskirti nuo šios stadijos reprezentacijų ir fantazijų rišlios visumos. Freudas tai aprašė karo dalykus primenančia metafora: "*Kai puolanti armija savo užnugaryje palieka gerai parengtus padalinius, toliausiai į priekį prasiveržę būriai gali visai realiai tikėtis arba būti sumušti, arba, susidūrus su stipresniu už juos priešu, grįžti tuo pačiu keliu, kad paprašytų tų padalinių pagalbos. Bet tikimybė, kad prasiveržę būriai bus sumušti, yra tuo didesnė, kuo daugiau kareivių buvo palikta užnugaryje*"[1]

---

[1] *Introduction la psychanalyse*.– Petite Bibl. Payot. – P 321

Vadinasi, regresija neatskiriama nuo *fiksacijos*. O tai dėl to, kad pernelyg didelė libido energijos dalis lieka susijusi su infantiliška seksualumo sandara, kad produktyviai neinvestuojamas genitalinis aktyvumas, kad negalima išspręsti Edipo krizės. Neatsikračius Edipo situacijos ir, antra vertus, sunkiai pakeliant apogėjų pasiekusios kastracijos baimės naštą, subjektui reikia grįžti atgal. Tik regresija galima apsiginti nuo kastracijos baimės, ir tiek, kiek jai pavyksta sugrąžinti subjektą į raidos stadiją, kurioje tokio pavojaus nebuvo.

Šią gynybos formą papildo kitos. Pavyzdžiui, homoseksualistas, susitapatinęs su savo motina, vertindamas savo partnerį taip, kaip jis norėtų būti vertinamas savo motinos, slaptai realizuoja edipinį kraujomaišos troškimą; tačiau kartu tuo paneigiama ir pati kastracijos galimybė. Homoseksualistas pripažįsta, kad visos žmogiškosios būtybės turi penį. Nors jis pats ir yra moteris, tačiau jį turi. Vadinasi, jis visa savo esybe neigia kadaise jo paties suvoktą lyčių skirtumo faktą, t.y. žmogiškosios būtybės požiūrį į save kaip neturintį penio. Viskas vyksta savaime: sąmonės lygmenyje homoseksualistas pripažįsta lyčių skirtumą ir, be to, net neigia visus sveikam protui prieštaraujančius įsitikinimus bei samprotavimus, nes šie egzistuoja tik jo pasąmonės fantazijų pasaulyje.

Visų regresiją patiriančių iškrypėlių elgesyje psichoanalizė atskleidžia panašų troškimą atsikratyti kastracijos baimės. To akivaizdžiai siekia ekshibicionistas, kuris savo vyriškojo organo egzistavimą bei galią patvirtina iškreiptai – apnuogindamas jį. O dėl fetišisto,– toks bus mūsų paskutinis pavyzdys,– tai jis, pasak Freudo, kaip ir homoseksualistas, nori išsaugoti dvi skirtingas idėjas – suaugusiojo akimis egzistuojančio lyčių skirtumo idėją ir infantilišką įsitikinimą, esą moteris, kaip ir jis pats, turi penį. Objektas–fetišas kai kada jį simbolizuoja; dažniausiai tai intymus moters aprangos elementas (kojinės, kelnaitės, apatinukas), kuris

yra itin reikšmingas, nes dar neįsitikinta moters penio nebuvimu, ir, antra vertus, kuris dar įgalina nuslėpti šį trūkumą. Fetišistas sustingsta pačią paskutinę akimirką, kai jo infantiliškas tikėjimas moters penio egzistavimu yra dar nesugriautas, todėl jis pradeda garbinti objektą, tuo metu dar nuslepiantį tikrąjį faktą. Be to, taip apgavęs save, subjektas, disponuodamas šią apgaulę primenančiu ir reprezentuojančiu objektu–fetišu, išlaiko ryšį su motina arba kitu ją pakeičiančiu asmeniu, įkūnijusiu šią apgaulę.

Vis dėlto iškrypimų pagrindu galime susidaryti pernelyg realistinę regresijos proceso sampratą, nes regresija šiuo atveju demonstruojama pačiu elgesiu. Iš tikrųjų tokį ryšį reikia vertinti atsargiau. Iškrypėlis ne paprasčiausiai grįžta į ankstesnio elgesio lygmenį. Tai ir neįmanoma, nes jis negalėtų paneigti to akivaizdaus fakto, kad jis turi suaugusiojo lyties organus. Susidaro neįprasta situacija, kai regresyvių poelgių praktika dažnai yra orgazmo, t.y. genitalinio malonumo sąlyga. Tada regresyvus elgesys yra savotiškas gudravimas, patogi širma, už kurios pasislėpus galima deklaruoti vakarykščių interesų prioritetą, iš tikrųjų nepastebimai realizuojant šiandieninius.

Reikia priminti ir tą faktą, kad regresija nėra tiesiogiai susijusi su elgesiu. Tai specifinių konkrečios stadijos prisiminimų, reprezentacijų ir fantazijų sistema, sukaupiama į regresijos procesą. Iškrypėlio poelgiai – tai šios sankaupos rezultatas, visada netobulas, nes neįmanoma atkurti dvasinės ir psichomotorinės šios konkrečios stadijos sandaros.

Iškrypėlio elgesys nepaprastas ir skandalingas, nes, išgyvendamas kaltę, jis atsisako visų pripažinto seksualinio bendravimo taisyklių, bet pasirenka kitokius būdus, kurie viešai smerkiami ir kelia pasibjaurėjimą. Tokį pasirinkimą sunku pateisinti remiantis suaugusiojo tradiciniais racionaliais vertinimais, nes net donžuanas visuomenės akyse yra beveik šventasis, palyginti su ekshibicionistu. Dar kartą reikia priminti, kad iškrypėlis stengiasi išvengti savo paties išgalvotos

kastracijos grėsmės, nes ji daug baisesnė už pasmerkimą,– jo, tiesą sakant, galima ir nesulaukti veikiant slaptomis arba jį gali kompensuoti ryšys bei sutarimas su kitais tos pačios rūšies iškrypėliais.

O dėl viešo pasmerkimo, tai jis daugeliui iškrypėlių net naudingas. Jie įsivaizduoja esą išskirtinės socialinio nepaklusnumo akcijos herojai. Iškrypėlis beveik visada kitaip negu kiti vertina įstatymą, kurį yra linkęs pažeisti, neigti, apeiti arba niekinti. Iškrypėlis, neįstengdamas pažeisti edipinio draudimo arba jo visai išsižadėti, nepaklusnumą perkelia į kitą lygmenį,– galbūt į žaidimų aikštelę,– kur jis nebijo įstatymo, žinodamas, kad atsikrato savosios besąlygiško privalėjimo naštos.

Neurozių regresija ir fiksacija

Neurotiko fiksuojama libidinė energija prilygsta infantilinei psichoseksualinės raidos stadijai, dėl to ji, viena vertus, apsunkina Edipo krizės sprendimą, antra vertus, skatina regresiją ir suteikia jai galutinę formą. Vis dėlto neurotikas nepripažįsta iškrypėlio praktikuojamų regresiją atitinkančios stadijos seksualinio pasitenkinimo būdų. Jeigu jis kada nors ir neatsispiria pagundai, tai dėl to jaučia gėdą. Jis dažniausiai nedaro to atvirai, o maskuoja tokį nuopuolį kokiais nors simboliais, ir dėl to gali neįsisąmoninti jo prigimties.

Būtent taip,– pasak Freudo, panašiai kaip ir sapnai – formuojasi *neurotiniai simptomai*. Simptomas, kaip ir sapnas, yra slaptas troškimo patenkinimas ar bent jau slapta patenkinimo reprezentacija. Kaip tik šia prasme Freudas jį pavadino *pakeičiančiu dariniu* (angl. substitutive formation, vok. Ersatzbildung), kuris, viena vertus, padeda realizuoti patį pakeitimo poreikį, antra vertus, turi *simbolinę prasmę*, prilygstančią realiam potraukio patenkinimui. Dažniausiai jo neįmanoma išvengti, nes tas troškimas, kurį

simptomas įgalina patenkinti pakeitimo būdu, beveik visada yra pažeistas regresijos. Vadinasi, patologinę šio troškimo reikšmę lemia regresijos laipsnį atitinkančios raidos stadijos savybės, dėl to jis atrodo toks neįprastas genitalinio seksualumo normų atžvilgiu. Kaip pavyzdį paminėsime jaunos Freudo pacientės isterikės Doros istoriją. Ją persekiojo įvairūs simptomai, tarp jų – nervinis kosulys, kurio niekaip nepavykdavo išgydyti.

Simptomą pavyko pašalinti tik tada, kai Dora klausinėjama prisipažino, kad gerklės dirginimas priklauso nuo penio čiulpimo fantazijų, kuriose ji tapatindavosi su tėvo meiluže. Šiuo atveju regresija baigiasi tuo, kad edipinis troškimas patenkinamas oraliniame lygmenyje iškreipta forma, tarp kita ko, populiaria, bet ne pagrindine, simbolizuojančia krūties čiulpimą. Patikslinsime, kad Freudas turi omenyje tam tikrą realų gerklės dirginimą, priklausomą nuo organinio pakenkimo ir formuojantį simptomą, "*panašų į smilteles, iš kurių moliuskai lipdo perlą*" Jis priduria: "*Šį dirginimą patogu fiksuoti, nes jis susijęs su kūno dalimi, išsaugojusia mergaitės gyvenime ypač jautrios erogeninės zonos statusą. Vadinasi, šis dirginimas gali būti patogus pradėjusiam veikti libido*"

Jeigu simptomo forma patenkintas troškimas pasidaro neatpažįstamas, tai reikia ieškoti tų pačių mechanizmų veiklos, kurie valdo sapno sandarą – dažniausiai *perkėlimo* ir *kondensacijos*[2]. Šiuo atveju perkėlimo faktą rodo tai, kad smerktiną penio čiulpimo reprezentaciją pakeitė kosulys bei gerklės dirginimas. O dėl kondensacijos, tai ji susijusi

[1] Isterinės *konversijos* pavyzdys: psichinis konfliktas reiškiasi kūno lygmenyje ir čia ieško savo sprendimo; psichinis libido, atsiskyręs nuo išstumtų reprezentacijų, tampa inervacine energija ir sukelia įvairiausių motorinių bei juslinių sutrikimų, pavyzdžiui, skausmą, raumenų sutraukimą, paralyžių ir t.t. Mes kalbame apie isterinių simptomų susidarymo būdą– vadinamąją *konversiją*. Fobijų arba įkyrumo neurozių simptomai daugiausia pažeidžia psichiką arba elgesį.

[2] Žr. apibrėžimą p. 61.

su tuo faktu, kad simptomas nėra atsitiktinis, t.y. jis susiformuoja susitelkiant tame pačiame taške skirtingoms asociacijų grandims. Nors kosulį daugiausia lėmė čiulpimo fantazijos, vis dėlto su juo buvo susijusios ir kitos reprezentacijos, ypač tėvo venerinė liga, lemiamą reikšmę įgijusi tarpinėse asociacijų grandyse, kurias reikėtų labai ilgai aprašinėti. Tačiau slaptas troškimo patenkinimas pasinaudojant simptomu galimas tik todėl, kad šis troškimas *ego* požiūriu yra nepriimtinas. Iš tikrųjų kalbama apie išstumtą troškimą, kuris tam tikrą laiką negalėjo grįžti į sąmonę. Tačiau dėl to troškimas nė kiek nesumažėjo, ir simptomo atsiradimas reiškia, kad, palaužęs gynybos pasipriešinimą, *grįžo išstumtasis elementas*, arba, dar tiksliau, kad jis prie jos prisiderino. Vadinasi, simptomas išryškėja kaip *kompromiso darinys*, atsižvelgiantis ir į potraukių reikalavimus, ir į jiems priešingą jėgą.

Tačiau pirmauti gali ir viena, ir kita jėga. Isteriko patirtis kupina įvairiausių simptomų, gana atvirai realizuojančių troškimą, nors aprašomi atvejai, kai gynyba aiškiai pirmauja, ir tada troškimo buvimą galima nujausti pagal tai, kad gynyba pernelyg įtartinai kažkam priešinasi. Apie tai ypač ryškiai ir dažnai kalba įkyrių būsenų neurozės.

Įsitikinome, kad *ego* nepripažintas troškimas, nulemiąs simptomo susidarymą, yra *iškreiptas* troškimas, nes atvirai jis gali būti realizuojamas veiksmais, vertinamais kaip nenormalūs. Turėdamas omenyje būtent šį ryšį, Freudas rašė, kad neurozė yra *atvirkščioji iškrypimo pusė*. Doros istorija visiškai patvirtina šią formulę. Įsivaizduokime įkyrų subjektą, kuris, norėdamas atsikratyti edipinės neapykantos, jaučiamos savo tėvui, renkasi homoseksualinį ryšį su tėvu arba išryškina jį. Vis dėlto šis sprendimas jam atrodo nepriimtinas, tokį troškimą sunku įgyvendinti ir bendraujant su partneriais, nes jie gali tik pakeisti tėvą. Vadinasi, šis troškimas egzistuoja tik nesąmoningų fantazijų lygmenyje; tačiau jis ir toliau skverbiasi į sąmonę, tad nuo jo reikia

gintis visomis įmanomomis priemonėmis; jos gali būti "perprastos", ir tada reikia ieškoti naujų gynybos būdų, vadinasi, galutinis neurozės vaizdas beveik visada yra sudėtingas ir itin painus.

Tada kyla toks klausimas: kodėl regresijos veikiamas pasitenkinimas, kuris iškrypėliui yra psichinio konflikto sprendimas ir kuris leidžia gyventi toliau nejaučiant kaltės, mobilizuoja visas neurotiko gynybos priemones, ir taip sutrikdo jo gyvenimą net ir tada, kai apie tokį pasitenkinimą tik galvojama? Štai pernelyg paprastas atsakymas: iškrypėliu netampama, juo būnama; kitaip tariant, iškrypimas – tai nepakitęs infantiliškas seksualinis aktyvumas. Iš tikrųjų, kaip jau esame pažymėję, iškrypėlis įsitvirtino genitalinėje seksualinės brandos stadijoje; jam čia iškilo Edipo krizės ir kastracijos problemų, kurias jis, kaip ir neurotikas, išsprendė pasirinkdamas regresiją. Tik kitaip negu neurotikas, jis negalėjo ar nenorėjo išstumti regresijos laipsnį atitinkančių troškimų; vadinasi, jis neišsiugdė gynybinių mechanizmų, užkertančių kelią tokiam pasitenkinimui. Be abejo, šis aiškinimas nėra klaidingas, tačiau jo nepakanka, kad būtų galima atsižvelgti į visus iškrypimų aspektus. Be to, manoma, kad šiuo atveju veikia specifiniai mechanizmai, tačiau neturime galimybės čia detaliai jų analizuoti.

Neurozės "pasirinkimas"

Skirtingos neurozių rūšys apibūdinamos vien tik aprašomuoju būdu, remiantis tuo, kad egzistuoja tam tikras kiekis simptomų arba panašių poelgių.

Vadinasi, galime kalbėti apie:

— *fobijas*, t.y. nepagrįstą ir neproporcingą tam tikrų objektų arba tam tikrų situacijų baimę (būti tunelyje, lifte, šalia vieno ar kito gyvūno ir t.t.), kuri verčia subjektą vengti panašių objektų bei panašių situacijų;

— *baimės neurozes*, kai ištinka nemotyvuotos baimės krizės arba ji nuolat išgyvenama, o tai ir sudaro klinikinio vaizdo pagrindą;

— *konversijos isteriją*, kuriai būdingi patys įvairiausi netikėtai atsirandantys bei išnykstantys somatiniai ir funkciniai sutrikimai, nesietini su jokiais organiniais pakenkimais;

— *įkyrių būsenų neurozę*, kurios klinikinis vaizdas itin margas: tai gali būti nesuprantamos įkyrios idėjos, tam tikra proga paciento buvę atlikinėjami sudėtingi ritualai, kokie nors judesiai, kokio nors posakio kartojimas – neva tai galėtų apsaugoti subjektą nuo fatališkos baimės arba ir nuo dvejonių, skrupulų, kankinusių jį, nors jis pats juos ir vertintų kaip beprasmius.

Psichoanalizės požiūriu, mes visuose šiuose elgesio nukrypimuose įžvelgiame ir troškimo, ir gynybos jėgų veikimą. Psichoanalizė taip pat siekia atskleisti jų įvairovę bei nustatyti, kodėl individas "pasirenka" vienokį, o ne kitokį elgesį. Psichoanalizė neteigia atsižvelgianti į visus konkrečios neurozės formuojamuosius veiksnius, ji tik tvirtina, kad šiuo atveju turi reikšmės ir siekiančio pasireikšti troškimo prigimtis, ir asmenybės struktūrą nulėmusios identifikacijos, ir pasirinktas gynybos būdas.

Identifikacijų pasirinkimas iš dalies priklauso nuo išorės sąlygų, ypač nuo to, kokius asmenis vaikas sutiko savo gyvenime ir ką jie jam davė arba ko nedavė.

Kodėl formuojasi būtent vienokie, o ne kitokie gynybos būdai, nėra visiškai aišku. Manoma, kad gynybos pasirinkimas priklauso nuo pirminio ir todėl visa kita lemiančio vaiko aktyvumo, išlaikančio pagrindines kryptis per visą gyvenimą; tvirtinama, kad išstūmimas yra barjeras organizmui atsitverti nuo pernelyg pavojingų išorės dirgiklių; teigiama, kad maisto nurijimas yra introjekcijos pavyzdys, o jo išvėmimas – projekcijos pavyzdys; teigiama, kad galvos judesiu reiškiamas atsisakymas ką nors daryti simbolizuoja maisto atmetimą,

ir t.t. Tačiau ar reikia analizuoti prototipus? Ar taip suvokiamas sielos ir kūno ryšys nėra veikiau metaforiškas jo aprašymas?

Bet kokiu atveju šie variantai rodo, kad egzistuoja tam tikras panašumas arba artimas ryšys tarp konkrečių gynybos būdų ir atitinkamų libidinės raidos stadijų. Tai, be abejo, lygintina su tuo faktu, kad konkretūs gynybos būdai pirmauja sergant tam tikra psichine liga arba neuroze ir paprastai nulemia konkretų jos vaizdą. Pavyzdžiui, *projekcija,* kaip nesąmoningas savo jausmų ir intencijų priskyrimas kitam asmeniui, pirmauja sergant paranoja. Minėtinas *reaguojantis darinys* (vok. *Reaktionsbildung*, angl. *reaction–formation*), kuris išreiškia tendenciją rinktis polinkius bei intencijas, priešingas viešai nepripažintoms (pavyzdžiui, užuot pasišlykštėjus, žavimasi; pabrėžtino švelnumo bei meilumo protrūkiai, iš tikrųjų slepiantys agresyvumą), ir *izoliacija*, kai mintis nutraukia ryšius su tais objektais, kurie gali patvirtinti jos vidinį sąlytį su elementu, kurio iš tikrųjų derėtų atsisakyti – ji būdinga įkyrumo būsenų neurozei.

Tačiau taip neurozes apibrėžiame veikiau pagal joms būdingą gynybos būdą, nes neatsižvelgiame į simptomų įvairovę. Beje, jų gali apskritai nebūti, ir ta pati gynyba gali veikti kaip standartiniai poelgiai arba kaip pastovūs charakterio bruožai. Tačiau ar mes vis dar kalbame apie neurozę? Galbūt priimtinesni, pavyzdžiui, *įkyrios struktūros*, arba asmenybės, *isterinės struktūros*, arba asmenybės, terminai arba, paprasčiausiai: įkyruolis, isterikas? Ne tai svarbu. Svarbu tai, kad vis dėlto šie gynybos būdai nepagrįstai buvo traktuojami kaip keisti ir patologiški ir siejami su neurozėmis, savotiškai pripažįstant, kad "normalus" žmogus yra nuo jų apsaugotas. Ilgai ir detaliai analizuojant "normalų" žmogų, paaiškėja, kad jis gali suvokti savo pasąmoningus reiškinius, kurių egzistavimui reikalingos atitinkamos sąlygos, t.y. veikiantys, savo ankstesnę reikšmę

dar išlaikę panašūs gynybos mechanizmai. Būtent jų rigidiškumo laipsnis, neįveikiamas noras jų veiklai skirti tiek daug energijos,– beje, reikalingos kitur,– sukelia neurozę. Dėl to konkretaus neurozės atvejo beveik neįmanoma pamatuoti pagal standartizuotos neurozės skalę, vadinasi, nėra pagrindo tvirtinti, kad pavyko nustatyti tikrąją kokios nors neurozės vietą sistemoje, nes ji apskritai negalima. Panaši sistema visada sukurta remiantis tam tikru teoriniu modeliu.

Tačiau konkreti neurozės eiga ir gynybos būdų pasirinkimas paprastai priklauso nuo savo tikslo siekiančio, bet *ego* paneigto troškimo prigimties. Šis troškimas išreiškia *atskirą potraukio komponentą* (vok. *Partialtrieb*, angl. *component* (arba *partial*) *instinct*), t.y. ikigenitalinį seksualumo elementą, kuris pirmavo tam tikru libidinės raidos laikotarpiu ir po kiek laiko vėl atgijo dėl regresijos (oraliniai, analiniai, vojerizmo ir pan. potraukiai). Tačiau esame minėję, kad regresijos baigtis, kitaip tariant, pats konkrečios libidinės stadijos poregresinis pritaikymas priklauso nuo ankstesnio šios stadijos fiksavimo. Vadinasi, konkrečiai analizuodami ir neurozės, ir iškrypimo eigą bei tipologizavimo problemą, pagaliau turime savęs paklausti – nuo ko priklauso ši fiksacija, paprastai lemianti individo ateitį? Freudo požiūriu, reikia atsižvelgti į dvejopus veiksnius: istorinius ir prigimtinius. Viena vertus, fiksacijos faktą lemia kokie nors reikšmingi subjekto gyvenimo įvykiai, pavyzdžiui, priežiūra vaikystėje, kas ir kaip dirgino jo kūną, kurias organizmo funkcijas aplinka skatino ir kurias slopino, ar aplinkos reikalavimai būdavo priimami adekvačiai, traumos ir t.t. Antra vertus, ją proteguoja santykiškai prigimta kai kurių seksualumo sandaros komponentų jėga, daugiau ar mažiau ryškus įgimtas skirtingų kūno zonų erogeniškumas.

Tarp kita ko, mes vėl atkreipsime dėmesį į iškrypimų sampratą. Reikia patikslinti, kad fiksacija – tai ne kokios nors konkrečiai libidinės raidos stadijai būdingos pastovios

elgesio schemos, ne jas atkurianti regresija. Priminsime du potraukio šaltinius, somatinį ir psichinį. Fiksacija aiškintina būtent psichinio "šaltinio" pagrindu. Tai, kad nuo potraukio somatinio "šaltinio" gylio taip pat priklauso fiksacijos likimas, nėra pagrindas užmiršti, kad fiksacija – tai visų pirma prisirišimas prie konkrečios stadijos reprezentacijų, prisiminimų ir fantazijų.

7
Pirmieji nesutarimai

Ten, kur egzistuoja dogma, egzistuoja ir tikratikystė. Ši dogmos idėja beveik visada baugina tuos, kurie, būdami iš anksto nusiteikę priešiškai ir ironiškai, kalba apie freudiškąją tikratikystę. Jie stebisi arba pyksta, nes, jų manymu, psichoanalitinėje literatūroje pernelyg dažnai minima Freudo pavardė, o jo kūryba esą vertinama vos ne kaip naujos religijos šventraštis, ir didžiausias tikinčiųjų noras esąs sekti juo. Savaime suprantama, kad šis požiūris svetimas kiekvienam analitikui. Nors vis dėlto reikia pripažinti, kad analitiko ryšys su Freudo asmeniu ir kūryba yra visiškai skirtingas nuo to, kuris galėtų būti, pavyzdžiui, tarp chemiko ir Lavoisier asmens bei kūrybos. Mūsų požiūriu, skirtumas yra todėl, kad pirmasis ryšys – ir tik jis – dar gali būti suprantamas dabartinėmis sąlygomis, praėjus daugiau nei trisdešimčiai metų po Freudo mirties, kaip giminystės ryšys, ir tai teigdami, visiškai aiškiai prisimename visą psichoanalizės mokymą santykių su tėvu klausimu. Galbūt toks pat yra kiekvienas individo santykis su išminties mokytoju, ypač jei jis yra naujos žmogaus ir pasaulio santykio sampratos pradininkas (be abejo, turime omenyje Marxą). Tačiau analitiko ir Mokytojo vidinis ryšys yra tikresnis ir apčiuopiamesnis, nes pats yra analizuojamas, be to, puošiamas troškimo tapti analitiku. Vadinasi, tapti analitiku – tai tam tikra prasme beveik idealiai išnagrinėti

Freudo kūrybą ir ja laisvai disponuoti analitinėje praktikoje, kartu puoselėjant užmegztą vidinį ryšį su analitiku, kuris su šia kūryba yra anksčiau susipažinęs.

Ši mintis gali atrodyti keista, ir ne tik mėgėjams. Vis dėlto, mūsų manymu, tai visiškai normalu, kad asmeninis analitiko kūrybingumas yra neatskiriamas nuo suvokimo, jog jis pats kaip analitikas formuojasi tik gerbdamas "kraujo" ryšį su Freudu. Šio kūrybingumo likimas priklauso nuo to, ar pavyksta pasirinkti tinkamą atstumą tarp autoriteto garbinimo Charibdės ("Freudas pasakė!") ir nepaklusnumo bei pasipriešinimo Scilės; kūrybingumas numato, kad skola Freudui kartu būtų suvokiama ir kaip laisvės apribojimas ("Tai ne aš išradau psichoanalizę"), ir kaip sąlyga asmeniškos galios perimti ir tęsti Freudo darbus.

Tačiau galbūt galimybė laisvai plėtoti Freudo kūrybą, taikantis ją pralenkti, kaip ir noras atsisakyti įsipareigojimų jos atžvilgiu, vertinant ją netgi priešiškai, rečiau reiškiasi po Freudo mirties. Beje, argi ne pats Freudas veikale *Totemas ir Tabu* yra teigęs, kad po tėvo mirties sūnūs pradeda jį gerbti? Šiaip ar taip, patvirtinama, kad svarbiausi Freudo ir jo sekėjų nesutarimai kilo jam gyvam esant ir kad kartais už viską svarbiau buvo nežabotas noras jį pralenkti. Antra vertus, Freudo laikais psichoanalizė suformavo daugiausia vertingų idėjų, jeigu spręstume ne iš raštų svorio, bet iš idėjų vaisingumo. Vadinasi, teigiant, kad psichoanalizės pradininkai atrado dar netyrinėtų reiškinių sritį, nėra pagrindo manyti, kad ši sritis jau galutinai ištyrinėta ir todėl šiuolaikinė psichoanalitinė literatūra kokybiškai (ne kiekybiškai) darosi skurdi.

Reikia pabrėžti, kad nebuvo jokio teorinio nesutarimo, kuris galėtų būti nukrypimų ar skilimo dingstis. Tarp kita ko, klystama tvirtinant, kad asmeninės antipatijos sustiprino šalutinius nesutarimus ir jie tapo schizmų priežastimi. Koks nors idėjų sąjūdis kartais išlieka vieningas net ir tada, kai nesutariama vertinant svarbiausius klausimus. Pats

Freudas labai aiškiai nustatė minimalias psichoanalitiko veiklos sąlygas. Iš tiesų, jis trumpame paragrafe, pavadintame "Kertiniai psichoanalitinės teorijos akmenys", parašė tik tiek: "*Pripažinimas, kad egzistuoja pasąmoningi psichiniai procesai, teigiamas požiūris į pasipriešinimo bei išstūmimo teorijas, seksualumo ir Edipo komplekso vietos išryškinimas,– tai svarbiausi klausimai, svarstomi psichoanalizės, tačiau drauge tai – ir teorijos pamatai. Tas, kuris jų apskritai nepripažįsta, negali savęs laikyti psichoanalitiku*"[1]. Šios idėjos vargu bau leidžia kaltinti Freudą dogmatiškumu. Tam tikri reikalavimai nubrėžia ribas, kurios palieka gana plačią veikimo sritį. Be to, nesunku įsitikinti, kad Freudo svarstomi klausimai yra tarpusavyje susiję, dėl to, atmetant vieną, atmetamas ir kitas, galų gale pažeidžiant visą Freudo teorijos statinį. Visi tarpusavio nesutarimai iš tikrųjų yra susiję su vienokia ar kitokia infantilaus seksualumo bei Edipo komplekso interpretacija, net tada, kai šis ryšys atrodo tolimas. Toliau mes kiek įmanoma detaliau aptarsime kitamanių teorijas, nors tai nereiškia, kad mus domins vien istorinis aspektas. Mūsų supratimu, tiek Freudo teorijos metmenys, tiek jos svarbiausių teiginių pagrįstumas ypač išryškėja sugretinti su išoriškai panašiomis, tačiau iš tikrųjų visiškai priešingomis koncepcijomis. Galbūt mums pavyks įrodyti geros valios eklektikos nepagrįstumą,– ji rankioja tiesą po kruopelę iš skirtingų vietų, nesuvokdama apimamų ir gretinamų elementų nesuderinamumo.

Alfredas Adleris (1870–1937)

Pirmasis iš Freudo sekėjų psichoanalizės sąjūdį paliko Adleris. Oficialiai tai įvyko 1911m. Prancūzijoje Adlerio idėjos nebuvo nebuvo itin populiarios; tačiau sąvokos

[1] Du straipsniai *L'Encyclopédie* – 1922, S.E. XVIII. – P 247

"menkavertiškumo kompleksas" ir "vyriškas užsispyrimas" yra nuolat vartojamos net nesusimąstant, kas jų autorius. Adlerio teiginiai grindžiami stebėjimo rezultatais, t.y. kad organinis menkavertiškumas kompensuojamas pasirenkant arba kitas organizmo funkcijas ir jas maksimaliai išnaudojant, arba tobulai valdant defektyvų organą, pavyzdžiui, miknius Demostenas tampa oratoriumi. Adlerio požiūriu, organinis menkavertiškumas iškreipia ir psichikos raidą, pasireikšdamas kompensacinių fantazijų forma. Vėliau Adleris menkavertiškumo sąvoką taiko ir kitiems reiškiniams aprašyti. Jo manymu, kiekvienas žmogus išgyvena menkavertiškumo jausmą vaikystėje, kai žmogutis atrodo toks mažas ir silpnas šalia suaugusiojo; be to, šį jausmą proteguoja tėvai, dažniausiai niekinamai bei ironiškai vertindami savo vaiką. Menkavertiškumo jausmas sukelia kompensacinį troškimą pirmauti, valdyti bei būti stipriausiam, troškimą, kartais galimą realizuoti daugmaž sėkmingai, kartais pasireiškiantį tik nepagrįstomis ambicijomis arba neįmanomais pasiekti tikslais, būdingais neurozėms. Kadangi mūsų civilizacijose jėga bei viešpatavimas priskiriami vyrui, o menkavertiškumas – moteriai, tai troškimas būti stipriam yra būdingas abiem lytims ir pasireiškia troškimu būti vyriškiausiam iš visų vyrų. Šias pastangas Adleris vadina "vyrišku užsispyrimu", ypač iškylančiu tarp moterų, tačiau būdingu kiekvienam individui, kuris, jausdamas save esant žemesnėje padėtyje, siekia jos išvengti. Kai dėl kokių nors priežasčių neįmanoma realizuoti užsibrėžto tikslo, jo siekiama aplinkiniais keliais, pavyzdžiui, susirgęs individas sutrikdo įprastus artimųjų darbus ir savotiškai "užvaldo" juos.

Vadinasi, ne seksualumas, bet valia viešpatauti – giliausia žmogiškojo aktyvumo paskata, ji ir sukelia neurozes. Pats lytinis aktas išreiškia ne tiek seksualinį jaudulį, kiek pranašumų prieš partnerį ieškojimą. Adleris neabejoja egzistuojant Edipo kompleksą, tačiau ir šį aiškina remdamasis valia viešpatauti. Vaikas nori būti motinos valdomas ir

siekia išvengti tėvo valdžios sankcijų, trokšdamas savo ruožtu pats jį valdyti. Paauglystėje ir suaugus Edipo kompleksas individui tampa prieglobsčiu ir santykiška ramybe; jis stengiasi žūtbūt išsaugoti Edipo situaciją kaip būdą išvengti kur kas sunkesnių konfliktų.

Savaime suprantama, kad panašios koncepcijos suponuoja psichoanalizei visai nebūdingas nuostatas ir terapinius metodus. Nereikia ieškoti pirminių neurozės priežasčių, nes jos simptomai siejami su tuo, kad individo tikslai neatitinka jo galimybių; o terapeuto uždavinys – pakoreguoti tuos tikslus. Vadinasi, iš esmės kalbama apie žmogaus auklėjimą arba perauklėjimą, neturint jokio poreikio analizuoti pasąmonės gelmių,– ir poveikis tėra trumpalaikis. Savo teoriją Adleris pavadino individualiosios psichologijos vardu.

Carlas Gustavas Jungas (1875–1961)

Po metų, 1912 m., psichoanalizės sąjūdį paliko Jungas, psichiatras iš Ciūricho, iki to laiko vertinamas kaip iškiliausia po Freudo šio sąjūdžio asmenybė. Šis jį draugiškai vadino "dofinu" Jungas buvo pirmasis 1910 m. įkurtos Tarptautinės psichoanalitikų asociacijos prezidentas. Gerai išmanydamas mitologiją bei okultizmą ir nuolat jais domėdamasis, jis siekė nustatyti simbolizmo vietą šiuose reiškiniuose. Jis norėjo Freudo simbolizmo koncepcijai suteikti platesnę prasmę, nes ši, jo manymu, pernelyg buvo siejama su seksualumu. Iš pradžių Jungas teigė, kad troškimo bei kraujomaišos baimės pagrindu aiškintinos visos mitologijos problemos; netrukus jis pakeičia savo nuomonę ir ima tvirtinti, esą kraujomaišos sąvoka netraktuotina paraidžiui, iš tikrųjų ji tesanti kažko kito "simbolis" Tai buvo pradžia kelio, kuriuo žengdamas Jungas vis labiau tolo nuo Freudo idėjų, ypač nuo seksualumo ir neurozių etiologijos sampratos. Juo toliau, juo labiau jam atrodė, kad seksualumas – tai

ne šaltinis, iš kurio galėtų būti kildinamos net ir kilniausios mūsų aspiracijos, bet jis tik padeda mums simbolizuoti šias aspiracijas."*Jungo manymu,*– rašo Gloveras,– *vaikystėje ryškūs kraujomaišos troškimai vėliau jau neturi tos reikšmės, kurią jiems priskyrė pirmykštis žmogus; kitaip tariant, jie vėliau yra deseksualizuojami. Infantiliškos kraujomaišos fantazijos – tai mitologinis kūrinys, atsiradęs atkuriant archetipus, pranešančius apie būtinumą arba naujo gimimo troškimą. Šios fantazijos yra regresyvios raidos apraiškos*"[1].

Nesutarimai su Freudu ypač išryškėjo tada, kai Jungas suabejojo *libido* samprata. Freudas libido vadina tik tą energiją, kuri besąlygiškai susijusi su seksualiniais potraukiais, o Jungas teigia, kad libido psichikos lygmenyje išreiškia visų gyvybinių procesų energiją. Pasak Freudo, libido niekada neveikia kaip vienintelė energijos rūšis. Pasak jo pirmosios koncepcijos, tai esantis pasipriešinimas savisaugos potraukiams. Kai tik šie potraukiai nebelaikomi savarankiškais ir kai Freudas savisaugą traktuoja kaip libido veikimo padarinį – narcizinio libido, nukreipto į patį subjektą,– galima manyti, kad būtent tada Freudas priima monizmo nuostatą, labai artimą Jungo požiūriui, esą vienos rūšies energija valdo visus žmogaus poelgius. Vis dėlto Freudas ryžtingai gina libido seksualinės prigimties principą, kitaip negu Jungas, ir jeigu libido kartais ir gali būti deseksualizuojamas, kaip kad narcizinio nukreipimo atveju, tai tik šalutinių procesų sferose, atsisakant atitinkamo seksualinio tikslo (bet kokiu atveju kalbama apie antrinį narcisizmą). Beje, tai tik laikinas Freudo idėjų raidos etapas; netrukus jis iš tiesų tvirtina egzistuojant *mirties potraukį*. Taip vėl teigiamas potraukių dualizmas, kuris Freudui gyvybiškai svarbus, nes įgalina suprasti vidinį konfliktą, kur visada viena iš veikiančių jėgų – seksualiniai potraukiai.

---

[1] E.Glover *Freud ou Jung*. – P.U.F 1954. – P 49.

Jungui, pasirinkusiam monizmą, kitaip atrodo pasąmonė bei neurozės. Tuo atveju teigiama egzistuojant tik vieną energiją, todėl neurozė negali kilti dėl konflikto tarp skirtingų psichikos instancijų, o kyla iš individo ir išorinio pasaulio konflikto. Jungas atvirai teigia neurozės priežastis slypint ne praeityje, bet dabartyje. Neurotikas yra toks individas, kuris konkrečiu momentu nesprendžia svarbios gyvybinės problemos. Šio pasyvumo padarinys yra toks, kad libido atkuria ankstesnes ar infantiliškas psichikos schemas, panašiai kaip užtvenkta upė grįžta į seną vagą. Tai, ką Freudas laiko neurozės priežastimi, Jungui yra jos rezultatas. Neurotiko libido lieka neišnaudotas, nes nesprendžiama gyvybiškai svarbi problema, vertinama kaip pernelyg sudėtinga, dėl to libido grįžta į praeitį, pasirinkdamas dabarties reikalavimų neatitinkančius poelgius bei reprezentacijas; nesą taip, kaip teigė Freudas, kad tai priklausą nuo to, jog libido pernelyg glaudžiai susijęs su reprezentacijomis bei šiais poelgiais ir jam trūksta jėgų judėti pirmyn. Todėl beveik jokios reikšmės neturįs nei infantiliškas seksualumas, nei Edipo situacija, nei kastracijos baimė. Be to, neigiant infantiliškus polinkius, pasyvus individo požiūris į nedelsiant spręstiną gyvybiškai svarbią problemą yra ne jo bejėgiškumo ženklas, bet veikiau nenoras atlikti savo tiesioginę pareigą; šį nenorą galbūt geriau "pagydytų" ne terapeutas, bet moralistas; nebent moralistas ir terapeutas – tas pats asmuo.

Pagaliau jeigu įvairių šaltinių potraukių energijos nekonfliktuoja, neaišku, kas įgyvendina ištūmimą ir drauge kaip formuojasi pasąmonė. Jungo manymu, vis dėlto egzistuoja tokia jėga,– ir ji vadintina pasąmone,– nors ji ir nepriklauso nuo bet kokio išstūmimo bei bet kokios asmeninės patirties; kitaip tariant, ji prigimta. Iš tikrųjų tai *kolektyvinės pasąmonės* bruožai, pasąmonės, kuriai Jungas suteikė itin svarbią reikšmę. Kolektyvinę pasąmonę sudaranti latentinių psichinių funkcijų sistema, perduodama iš kartos į kartą

ir sukaupianti "milijonų metų" patirtį. Kolektyvinėje pasąmonėje ypač svarbią vietą užima *archetipai*, nes jie – paveldimi sugebėjimai tam tikromis situacijomis pasirinkti tam tikrą elgesį. Sąmonėje jie išgyvenami kaip tuos poelgius personifikuojantys arba simbolizuojantys vaizdai ir mitai, pavyzdžiui, sukūrimo, nekalto prasidėjimo mitai, gyvatės, išminčiaus, raganos įvaizdžiai, *Anima* ir *Animus* ir t.t. Jungas teigė, kad kolektyvinės pasąmonės buvimu galima paaiškinti tai, jog panašūs simboliai bei mitai buvo paplitę skirtingose žemės rutulio vietose, kurios tarp savęs negalėjo palaikyti jokio ryšio.

Pridursime, kad kolektyvinė pasąmonė yra dinamiškas darinys. Joje slypi jėgos, kurių staigus poveikis gali smarkiai sutrikdyti psichiką, pavyzdžiui, psichozių atveju. Be to, ji išsaugo ir perduoda "amžių išmintį", nepalyginamai pranašesnę už atskiro individo asmeninę patirtį. Dėl to Jungo terapijos tikslas – išryškinti individo sąlytį su kolektyvine pasąmone. Čia ypač svarbu yra paciento sapnai, kurie interpretuojami bei panaudojami kitaip negu tradicinėje psichoanalizėje. Kiekvieno sapno struktūroje išskiriami įvairūs reikšmės lygmenys: iš pradžių asociacijų pagrindu nustatomas tam tikro sapno vaizdo ryšys su asmenine paciento patirtimi; vėliau asociacijų grandinės tęsiamos toliau, įtraukiant kolektyvinės pasąmonės vaizdus bei simbolius. Taip koks nors ramybę trikdantis vyriškos lyties tamsios odos spalvos ir barbariško elgesio personažas gali pacientui priminti kokį nors nemalonų praeities įvykį, vagies baimę arba kokį nors homoseksualinių santykių pavojų; tačiau psichoterapeutas šį personažą dar sugretina su Šešėlio archetipu, ypač populiariu folklore bei literatūros kūriniuose. Šešėlis reprezentuoja tuos mūsų polinkius, kurių esame atsisakę arba kurie neįsitaisė mūsų gyvenime; susitikimas su Šešėliu yra pirmasis žingsnis pripažįstant ir integruojant į mūsų gyvenimą šią mums patiems anksčiau neprieinamą patirties dalį. Moterišką lytį reprezentuojantys vaizdai gretinami su

Anima archetipu, simbolizuojančiu vyriškąjį priešingos lyties supratimą bei tokius moters polinkius, kurie iki tol buvo nežinomi. Vadinasi, *Anima* archetipas (moteriai – *Animus*) Jungo psichoterapijoje yra pirmoji vadinamojo *individuacijos* proceso stadija, kurios tikslas – visų psichikos galimybių integracija ir jų realizacija. Dėl to Jungas savo metodą vadina *prospektyviu* ir taip jį supriešina su Freudo retrospektyviu metodu, kurį taikant gydymo sėkmė priklauso nuo to, kiek pavyksta atskleisti gilumines neurozės priežastis.

Kolektyvinė pasąmonė Jungo teorijoje visiškai išstumia individualią. Vis dėlto ši egzistuoja; ją sudaro užmiršti elementai, neįasmeninti arba "išstumti", nors tai ne Freudo aptartasis "išstūmimas" Pasak Jungo, išstūmimą skatina baimė, nes veikiant konvencionaliai dorovei, svarbu nesutepti geros reputacijos. Tačiau tai neturi nieko bendro su ištisiniu bei radikaliu išstūmimu, kuris padeda vaikui nugalėti kastracijos baimę; tai tik stručio pozicija (tai būdinga visai Jungo individo sampratai), t.y. tai tėra dorovinio silpnumo susidūrus su egzistencinėmis problemomis padarinys.

Mūsų pateiktoje trumpoje Jungo psichologijos apžvalgoje trūksta kai kurių Jungo sekėjų akimis reikšmingų aspektų, ypač nusakančių asmenybės struktūrą. Šias spragas galima užkamšyti visų pirma nurodant tas idėjas, nuo kurių Jungas nusisuka, nors iš pradžių yra jas taip entuziastingai gynęs.

Otto Rankas (1884–1939)

Kiti nesutarimai psichoanalizės sąjūdyje išryškėja apie 1920 m. Rankas suabejojo tuo, ar Edipo kompleksas iš tikrųjų užima pirmąją vietą neurozių etiologijoje. Jo požiūriu, neurotinę baimę sukelia gimimo trauma. Ši trauma – ne tik fiziologinis šokas, bet ir psichologiniu aspektu ypatingai išgyvenama situacija. Kūdikis netikėtai iš visiško saugumo būsenos, kai egzistuoja tik minimalios įtampos ir jo poreikiai

visiškai patenkinami, patenka į kitą, nemenkų negandų lydimą gyvenimą, kuriame sudėtingos problemos kils kiekvieną kartą, kai tik aplinka nesuskubs jam padėti. Ranko manymu, šiuo laikotarpiu išgyventa baimė vėl atgyja vėlesnėje atsiskyrimo patirtyje, pavyzdžiui, nujunkant nuo krūties, berniukui patiriant baimę netekti penio; vadinasi, kastracijos baimė gali būti gretinama su vaiko pirmosiomis gyvenimo dienomis išgyvenama baime. Seksualinis aktas simbolizuojąs taip karštai trokštamą susijungimą su motina, tačiau viskas vykstą taip, tartum grįžimas į *motinos vidų* reikštų galutinį visų problemų sprendimą, nors ir buvusi patirta pogimdyminė trauma. Ranko manymu, Edipo mitas simbolizuojąs šį troškimą vėl sugrįžti prie motinos krūties; tie tragiški padariniai, kuriuos sukeltų šio troškimo įgyvendinimas, iškylą kaip vaizduotės kūriniai, atsiradę dėl pogimdyminės baimės poveikio. Kitaip tariant, visos Edipo nelaimės iš tikrųjų esą ne kas kita, kaip vaizduotės kūriniai, simbolizuojantys bei užmaskuojantys pogimdyminę baimę. Svarbu pabrėžti tai, kad ši Edipo mito interpretacija visai netraktuoja tėvo kaip draudėjo ir kastruotojo. Beje, tai būdinga visai Ranko teorijai ir drauge – jo neurozių sampratai, kuri iš esmės skiriasi nuo Freudo koncepcijos.

Vis dėlto Freudo ir Ranko išsiskyrimas tampa akivaizdus tik tada, kai pastarasis pasirenka naują, gerokai trumpesnį gydymo metodą, kurio tikslas – koncentruota forma atkurti pogimdyminės traumos išgyvenimą ir jį "numarinti" (*abréagir*[1]). Iš anksto numatydamas gydymo tikslą, Rankas tiksliai nustatydavo gydymui skirtą laiką, manydamas, kad analizės pabaigoje gresiančio išsiskyrimo nuojauta vėl sukels pogimdyminę baimę. Tačiau netrukus Rankas iš savo teorijos pašalino paskutinius joje dar buvusius psichoanalitinės nuostatos teiginius. Elgesį, kuris išreikšdavo pacientų greito

---

[1] *Abréagir, abréaction* – tai katarsis, p. 160. – *Vert. past.*

išsiskyrimo su terapeutu nuojautą bei baimę, Rankas vertino kaip nesugebėjimą susitaikyti su mintimi, kad jie netrukus būsią laisvi ir savarankiški, nors būtent to anksčiau jie ir troškę. Šio naujo gydymo, pavadinto "valios terapija", metu pacientas turi išmokti tvirtai pareikšti savo valią, tačiau prieš tai atsikratęs iki šiol trukdžiusio kaltės jausmo. Šiaip ar taip, šis jausmas nebūtinai siejamas su Edipo konfliktu, vadinasi, grįžtama atgal į dar–ne–psichoanalitinės psichologijos lygmenį.

Freudas yra labai atidžiai skaitęs Ranko darbus. Jis gyvai tyrinėjo bei svarstė jo idėjas. Jis net yra pripažinęs, kad baimė atkuria įvairius somatinius procesus, buvusius tuo metu, kai vaikas pirmą kartą susidūrė su išorės pasauliu; jis taip pat yra pripažinęs, kad tai pirminė baimė, kuria galima paaiškinti visas kitas baimes. Tačiau tai, Freudo manymu, visiškai nereiškią, kad neurozes sukelianti "pogimdyminė trauma" Ši trauma – fiziologinė, ir vargu ar ją lydi nemalonus jausmas; tai ne psichinė trauma, kurią sukeltų kankinanti gresiančio išsiskyrimo su motina nuojauta, nes vaikas jos dar nesuvokia kaip kokio nors šalia egzistuojančio objekto ar bent jau nelaiko jos tokia. Somatiniai procesai ir nemalonus jausmas, primenantis pogimdyminę traumą, *atsikurs* išorinio pavojaus situacijose ("realus pavojus") arba esant vidiniam pavojui (potraukių keliamas pavojus) kaip signalas – pavojaus signalas,– verčiąs *ego* suklusti ir atitinkamai gintis: pavyzdžiui, bėgti nuo išorinio pavojaus arba išstumti pavojingus potraukius.

Sandoras Ferenczi (1873–1933)

Budapešto psichiatras Ferenczi, tiesą sakant, nebuvo kitamanis. Jis artimai draugavo su Ranku, ir jų glaudus bendradarbiavimas nutrūko tik atšalus Ranko ir Freudo santykiams. Senatvėje Ferenczi labai suabejojo psicho-

analitinės teorijos reikšme, nors ir nesiūlė jos keisti kokia nors kita koncepcija. Jam labiau rūpėjo naujų sprendimų paieškos terapinės technikos srityje, ir dėl to jis gerokai konfliktavo su Freudu. Tačiau nors jų tarpusavio santykiai kai kada buvo itin komplikuoti, jie bendradarbiavo iki pat Ferenczi mirties 1933 m.

Su jo vardu siejamas trečiojo dešimtmečio analitikų kartoje paplitęs pesimizmas bei neviltis dėl psichoanalitinės terapijos rezultatyvumo. Kai kas šios krizės kaltininku laikė patį Freudą, pakeitusį ankstesnes pažiūras ir pasirinkusį mirties potraukio koncepciją. Šiaip ar taip, suprantama, kad Freudas pasirinko šį kelią norėdamas pateisinti dar ir tai, kodėl taip labai priešinamasi gydymui ir kodėl kai kuriais atvejais jis yra toks ilgas, o kai kada net ir nerezultatyvus. Kai kurie Freudo sekėjai stengėsi atsikratyti šios nevilties naštos, tačiau ne ilgindami gydymą, bet, priešingai, trumpindami jį ir didindami jo efektyvumą kiek kitokia psichoanalizės technika. Ką tik minėjome, kad tai rūpėjo Rankui, siekusiam peržiūrėti Freudo neurozių teoriją.

Ferenczi, priešingai, pripažino šią teoriją, tačiau pervertino paties Freudo taikomą principą, t.y. reikalavimą, kad analizės aplinka būtų frustruojanti: pacientams griežtai draudžiama atlikinėti kokius nors tiek genitalinį, tiek ikigenitalinį dirginimą provokuojančius veiksmus, pavyzdžiui, jiems draudžiama nors kiek ilgiau užsibūti tualete, liepiama saikingai gerti ir valgyti. Ferenczi savo požiūrį grindė Freudo įsitikinimu, esą libido, atskirtas nuo už analizės ribų egzistuojančių objektų, susitelksiąs pačioje analizės situacijoje ir tuo palengvinsiąs bei įgalinsiąs sutrumpinti gydymą. Šiuo laikotarpiu jausmų abreakcija (emocinis katarsis,– žr. p. 160. – *Vert. past.*) dar buvo vertinama kaip svarbiausias pasveikimo mechanizmas. Kurstydamas audringą paciento emocinį protestą prieš analitiką--despotą, Ferenczi manė padėsiąs pacientui atsikratyti tų emocijų, kurios anksčiau panašiomis sąlygomis buvo išstumtos. Tačiau šios vadina-

mosios *aktyvios technikos* rezultatai nebuvo džiuginantys, ir Ferenczi galų gale nusprendė, kad panašiai sukurstytos emocijos dažnai neturėjo jokio ryšio su tuo, kas kankino pacientą po ankstesnio išstūmimo.

Apie 1927 m. Ferenczi visiškai pakeičia savo pažiūras. Kaip analitikas jis atsisako tėvo–draudėjo pozicijos, įgalinusios priimti bent dalį paciento išstumtos pagiežos, ir pasirenka, priešingai, gero tėvo vaidmenį, tikėdamasis taip užpildyti paciento infantilinėje patirtyje egzistuojančią spragą. Neurotikui trūko meilės ir pripažinimo vaikystėje; analizės situacijoje jis turi patirti tėvo–antrininko meilę bei pripažinimą. Kai analitikas mėgdžioja tikrų tėvų elgesį, pacientas tik atkuria savo praeitį, neįstengdamas jos vertinti iš šalies. Vadinasi, tik suvokdamas skirtumą tarp analizėje išgyvenamos patirties ir praeities patirties pacientas gali kritiškai vertinti praeitį bei pasirinkti dabartį ir, be to, suprasti, kad analizės situacija – tai galimybė išgyventi naują patirtį. Tad analizė numato tokį gydymo būdą, kuris koreguoja ir sušvelnina ankstesnės patirties padarinius. Iš esmės Ferenczi dovanojo pacientui meilę ir pripažinimą, ir pats tuo itin žavėjosi. Freudas ypač griežtai kritikavo tiek jo atskiras terapines nuostatas, tiek pačią terapijos sampratą. Vis dėlto Ferenczi idėjos bei praktika turėjo sekėjų. Jo tėvynainis ir mokinys Balintas, emigravęs į Londoną, išpopuliarino tas idėjas Anglijoje, sudomino jomis ypač tas anglų mokyklos kryptis, kurios pripažino, kad gydant analize – ypač kai kuriuos pacientus – reikalingos sąlygos, kurių jiems trūkę vaikystėje.

Pamažėle išryškėjo ir kiti analitikų ir psichoanalizės pradininko nesutarimai. Jų objektas – žmogaus santykis su kultūra ir visuomene. Tačiau teisingai suprasti ir įvertinti, kodėl buvo kritikuojamas Freudas, galima tik pirma aptarus jo paties požiūrį į šias problemas.

8

Psichoanalizė ir visuomenė. Freudo požiūris ir nauji nesutarimai

Individo, visuomenės ir kultūros santykiai Freudo teorijoje

Švelniai tariant, stebėtina kartais girdėti mintis, esą Freudas ignoravęs socialinius reiškinius. Tiesa, jis juos grindė individualiais reiškiniais, arba – tiksliau – individo šeimos tarpusavio santykiais, dėl to jį mažai domino socialinių struktūrų poveikis šiems prisiminimams, "ikisocialiniams" santykiams.

Freudo socialinė refleksija plėtojosi įvairiuose lygmenyse. Ji prasideda nuo visuomenės kilmę aiškinančios hipotezės, plačiai aptariamos darbe *Totemas ir tabu* (*Totem und Tabu,* 1913). Vėliau jis siekia pateisinti žmonių socialinę diferenciaciją libidinės struktūros terminais. Tai – veikalas *Grupių psichologija ir ego analizė* (*Massenpsychologie und Ich–Analyse,* 1921). Pagaliau – *Nepasitenkinimas kultūra* (*Das Unbehagen in der Kultur,* 1930), skirtas ne tik aptarti ankstesnes idėjas, bet ir analizuoti konfliktą tarp socialinių normų bei individualių troškimų, tarp kultūros bei instinktų.

Visuomenės kilmės hipotezė remiasi įvairiais faktais iš kitų mokslų sričių, nors tai veikiau hipotezės nei faktai,

nes jie seniai jau prarадę mokslinę vertę. Visų pirma turime omenyje Darwino požiūrį į pirmąsias socialumo apraiškas, taip pat įvairius darbus iš totemizmo bei egzogamijos sričių, ypač Frazerio bei Robertson–Smitho rašinius. Vis dėlto reikia pridurti, kad šie faktai Freudui rūpėjo tiek, kiek jie panašūs į klinikinių stebėjimų medžiagą ir padeda ją suprasti, pavyzdžiui, civilizuoto žmogaus fantazijas. Todėl, nors *Totemas ir tabu* neturi jokios istorinės vertės, jis užima vieną iš pirmųjų vietų psichoanalizės literatūroje. Nors šiame darbe nerasime kokios nors moksliškai pagrįstos hipotezės, tačiau jame atskleidžiamos pradžių pradžios fantazijos, kurios iš tikro atitinka Freudo dvasią; jos yra pernelyg bendros, bet, kaip pamatysime, susijusios su edipiškosiomis fantazijomis.

Darvinas manė, kad pirmosios į žmogų panašios būtybės gyveno beveik taip pat, kaip ir labiausiai išsivysčiusios beždžionės, t.y. sudarydavo nedideles grupes, valdomas stipraus bei despotiško patino; jose gyvendavo keletas tik jam pavaldžių patelių. Atkinsonas, vienas iš Freudo cituojamų autorių, teigia, kad panaši situacija galėjusi egzistuoti nesikeisdama tik dėl to, kad šiose grupėse buvęs gerbiamas draudimas, galiojantis stambiųjų gyvūnų kaimenėje,– pirmykštės ordos vado–patino nustatytas draudimas jaunesniems patinams (savo sūnums) palaikyti seksualinius santykius su jam priklausančiomis patelėmis. Vadinasi, kalbama apie kraujomaišos draudimą, skirtumas tik toks, kad juo ginamos išskirtinės vado teisės į visas grupės pateles.

Freudo požiūrio vertę sudaro teiginys, esą sūnūs, nepakentę priespaudos bei seksualinių suvaržymų, susivienijię, užmušę tėvą ir jį suėdę. Totemo šventės ir aukojimai, per kuriuos užmušamas bei valgomas toteminis gyvūnas, pasak Freudo, esą ne kas kita, kaip šio istorinio įvykio atminimas; gedulo ritualai, vėliau prasiveržiantis pergalės džiaugsmas, kaip ir visi kiti veiksmai, atliekami per aukojimą, atitinką tą nuotaiką, kuri lydinti sūnus, užmušusius savo tėvą.

Tačiau išblėsus pergalės džiaugsmui, atgimsta ir anksčiau greta neapykantos egzistavę švelnūs jausmai, kurie nusveria neapykantą ir sukelia kaltės jausmą – dėl to sūnų pergalė netenka anksčiau turėtos prasmės, ir sūnūs patys, niekieno neverčiami, nustato tą patį draudimą, kuriam jie anksčiau priešinosi. Kitaip tariant, jiems nebereikia jų tėvo jungą nusimetusių moterų; be kita ko, jie vengia šių moterų dar ir dėl to, kad jaučia baimę dėl galimo kurio nors brolio viešpatavimo. Taigi tabu yra du dalykai: nė vienas grupės narys negali žudyti kurio nors kito nario ir nė vienas grupės vyras negali pretenduoti į kurią nors savo grupės moterį. Įpareigojimas susirasti moterį už genties ribų – tai egzogamija, dar egzistuojanti kai kuriose primityviose bendruomenėse – lemia tai, kad moterys jau netrikdo pirmykštės genties vienybės, negali komplikuoti jos narių tarpusavio santykių. Genties viduje nebekyla kivirčų bei pražūtingos kovos, ir nuo šiol tai – tik genčių tarpusavio santykių elementas. Viduje – taika, išorėje – karas.

Tarp grupės narių vyrų paplinta homoseksualiniai ryšiai, nes jie pakeičia ankstesnius vyro ir moters santykius. Galbūt ši situacija istoriškai pateisina kurį laiką egzistavusį matriarchatą. Tačiau lygybė tarp bendruomenės narių vyrų neilgai trunka. Tėvo kulto garbinimas, būdingas totemo stadijai ir populiarus visuomenėje, nepripažįstančioje tėvo vaidmens, arba tėvo autoriteto, lėmė tai, kad ši visuomenė sugrįžo į senąją patriarchalinę santvarką. Taip atsiranda šeima, kuri "*atkuria pirmykštę ordą, kurioje tėvas atgauna daug savo teisių ir jomis plačiai naudojasi*"[1] Kitoje vietoje Freudas rašo: "*vis dėlto naujoji šeima buvo tik senosios šešėlis; tėvų daug, vieno teisę riboja kito teisės*"[2]. Vadinasi, pamatinės socialinio gyvenimo normos buvo pripažintos tik

---

[1] Freud S. T*otem et Tabou*.–Petite Bibl. Payot.–P 179.

[2] Freud S. "Psychologie collective et analyse du moi. In: *Essais de psychanalyse*.–Petite Bibl. Payot.–P 166.

dėl to, kad negrįžtų tokie laikai, kai normalu užmušti tėvą, siekiant užvaldyti jo moteris. Kitaip tariant, visuomenė formuojasi pagal tas nuostatas, kurios iškyla ir Edipo situacijoje, tik jos taikomos bendruomenės lygmenyje. Kaip ir totemo sudievinimo atveju, graikų tragedijoje galima įžvelgti užmaskuotą toteminio aukojimo reprezentaciją – tai ne kas kita, kaip pirmykščio nusikaltimo atminimas,– tad visai suprantama Freudo mintis, kai jis paskutiniuose *Totemo ir tabu* puslapiuose rašo: "*Vadinasi, baigiant šį skubotą tyrinėjimą, galima reziumuoti taip – Edipo kompleksas yra ir religijos, ir moralės, ir visuomenės, ir meno pradžia...*

Tačiau tai dar ne paskutinės šio darbo eilutės. Tartum norėdamas apsidrausti nuo galimos kritikos, vertinančios istorinius bei mokslinius kriterijus, Freudas kelia klausimą: ar tėvui jaučiama neapykanta, troškimas jį užmušti ir suvalgyti, realizuoti tegul ir vaizduotėje, negali išprovokuoti dorovinio apsisprendimo ir totemizmo bei tabu. "*Tada nereikėtų kildinti mums taip reikšmingos civilizacijos (kuria pagrįstai didžiuojamės) iš baisaus nusikaltimo, žeidžiančio visus mūsų jausmus*" Šiuo atveju visuomenės istorija būtų labiau grindžiama individualaus vystymosi ypatybėmis, nes jame žudymas ir kraujomaiša egzistuoja daugiau kaip troškimas, dėl to neturi lemiamos reikšmės mūsų likimui.

Darbe *Grupių psichologija ir ego analizė* Freudas svarsto, kas vienija socialinės grupės narius. Jau nesistengiama atkurti istorijos ar nustatyti jos pradžios, nors ne kartą grįžtama prie veikale *Totemas ir tabu* suformuluotų hipotezių; dabar siekiama nustatyti, kas sieja dabartinę visuomenę ir joje egzistuojančias žmonių grupes. Pasak Freudo, tų ryšių negalima pagrįsti nei bendrais pragmatiniais interesais, nei saugumo jausmu, išgyvenamu priklausant tam tikrai grupei, nei baime būti atskirtam nuo grupės. Jis net neabejoja šiuos ryšius esant libidinės kilmės. Jo požiūriu, tik libidinės kilmės santykiai gali garantuoti normaliai visuomenės egzistencijai būtiną narcizinio egoizmo apribojimą;

be to, jis teigia socialiai angažuotus potraukius esant *deseksualizuojamus*, t.y. nukreipiamus nuo jų primityvaus seksualinio tikslo[1]. Tačiau, pasak Freudo, libidinė socialinės grupės struktūra funkcionuoja esant pripažintam lyderiui, arba – tiksliau – abstrakcijai ar idėjai, galinčiai patraukti paskui save visus grupės narius. Ši idėja, abstrakcija ar objektas turi būti itin reikšmingi, kad galėtų įkūnyti visų grupės narių *ego* idealą (t.y. *super–ego*). Individo gyvenime *ego* idealas išryškėja kaip narcizinę reikšmę turintis vidinis objektas. Būtent jo garbinimas, noras būti panašiam į jį arba kokios nors idėjos patologinis pervertinimas istorijoje paaiškina itin didelį kai kurių personažų ar tam tikrų ideologijų populiarumą.

Tačiau iki šiol rašėme tik apie kiekvieno grupės nario sąlytį su jo *ego* idealo išorine ojektyvacija. Reikia atsižvelgti ir į grupės narių tarpusavio santykius, be to, ir į tai, kaip jų kitimas priklauso nuo to, kad kiekvienas jų savuoju *ego* idealu pasirinko tą patį išorės objektą. Freudas formuluoja ir sprendžia šią problemą identifikacijos santykių lygmenyje, pačią identifikaciją vertindamas kaip primityviausią ryšį su libidiniu objektu, kai šis interiorizuojamas siekiant jį išsaugoti ir tapatinant su juo save. Vėliau, kai, pavyzdžiui, tobulesnis genitalinio tipo objektinis santykis jau yra neįmanomas, pasitelkiant regresijos mechanizmus galima ir toliau praktikuoti šį ryšį, pasirenkant identifikacijos objektu trokštamąjį pakeičiantį, tačiau nepasiekiamą objektą (vadinamoji antrinė identifikacija). Tačiau identifikacijos procesas gali įvykti visada, kai tik individas randa savyje kokią nors sąsają su kitu asmeniu, nors šis ir nėra libidinis objektas. Tarpasmenę tos pačios bendruomenės narių identifi-

---

[1] Ilgalaikiai meilės ryšiai tarp seksualinių partnerių neįmanomi, jeigu jie grindžiami tik seksualiniu troškimu. Šis, kartą patenkintas, akimirksniu užgęsta, dėl to turi būti papildomas švelnumo jausmu, atitinkančiu deseksualizuotą libido. Suvaržyta šio troškimo iškrova daro jį stabilesnį ir labiau subalansuotą.

kaciją grindžia šie du procesai, visų pirma antrasis. Iš tikrųjų visiems grupės nariams yra bendra tai, kad jų *ego* idealą atitinka tas pats išorės objektas, t.y. to paties lyderio asmenybė arba ta pati idėja, ir tik ją įgyvendindami jie susitapatina vieni su kitais. Tačiau, be abejo, prasidėjus panašiam identifikacijos procesui, tam tikra libido dalis atsisako savo primityvių tikslų bei objektų ir pasirenka socialinių santykių kryptį. Vadinasi, vėl susidaro situacija, kurią galima palyginti su pirmykštėje ordoje egzistavusia padėtimi: *...tėvas varžė savo sūnų natūralius seksualinius poreikius; jis draudė jų poreikius, tačiau dėl to buvo nukrypta nuo įprastų jų tarpusavio santykių raidos, atsirado emociniai ryšiai, siejantys juos su tėvu ir vienus su kitais. Tėvas juos valdė, galima sakyti, kolektyvo psichologijos dvasia*"[1]. Vėliau sąlygos pakito: tėvas draudė seksualinius santykius tik su jo žmona bei dukterimis; visos moterys jau nepriklausė grupės lyderiui (nors apskritai jis turėjo didesnį už kitus pasirinkimą). Vis dėlto socialinės grupės ir pirmykštės ordos libidinės struktūros yra panašios.

Juo didesnė libido dalis panaudojama patenkinti seksualinius potraukius bendraujant su konkrečiais partneriais, juo mažiau jis trikdo socialinius ryšius, ir atvirkščiai. Kai peržengiama tam tikra riba, izoliuoti individų seksualiniai santykiai kelia grėsmę socialinės grupės vienybei. Kolektyvas kaipmat nustato šį pavojų; jis formuluoja griežtas individų seksualinio bendravimo normas. Taigi vėl susidaro,– šį kartą dėl socialinio stabilumo,– frustracijos situacija, panaši į egzistavusią pirmykštėje ordoje, o kartu su ja – ir kraupus fantazijų tėvo–draudėjo šešėlis. Tarp kita ko, nesunku rasti pavyzdžių, kai vyriškos bendruomenės apsaugo arba pakelia savo "kūno dvasią" dažniausiai arba pasirinkdamos celibatą, arba paniekinamai atmesdamos kiekvieną santykį su moterimi, prilygintą elementariam seksualiniam bendravimui.

---

[1] Freud S "Psychologie collective et analyse du moi" In: *Essais de psychanalyse*.-Petite Bibl. Payot.–P 152.

Mes priartėjome prie temos, vyraujančios veikale *Nepasitenkinimas kultūra*: ar laimė iš tikrųjų galima, jeigu žmogus, būdamas tik visuomenėje, turi gana stipriai slopinti savo troškimus? Civilizacija įsibėgėja tada, kai suvokiama, jog tam tikra žmonių grupė, įsipareigojusi varžyti savo troškimus, yra stipresnė jėga negu atskiras individas, kad ir koks tobulas jis būtų. Sutartį pasirašiusių individų jėgą išreiškia teisė, uzurpuojanti atskiro individo kaip brutalios stichijos teisę. "*Vietoj individualios jėgos pasirinkdama kolektyvo galią, civilizacija žengia lemiamą žingsnį. Jos esminis bruožas yra tas, kad bendruomenės nariai varžo savo troškimus, o izoliuotas individas to nesuvokia ir ignoruoja kiekvieną panašų apribojimą. Vadinasi, pirmasis kultūros reikalavimas – tai "teisingumo" reikalavimas, t.y. garantijos, kad jau nustatyta viešoji tvarka niekada nebus pakeista vieno nario naudai*"[1].

Vadinasi, individo seksualiniai troškimai ir beveik visada jam priešingi visuomenės reikalavimai yra nesuderinami. Individui draudžiama autoerotizmas, ikigenitalinės stadijos malonumai, ypač analinis, kraujomaiša, iškrypimai; seksualiniai santykiai galimi tik tarp skirtingų lyčių ir pagaliau tik su tuo pačiu partneriu. "*Civilizuotos būtybės seksualinis gyvenimas, nepaisant jo pranašumų, yra tikrai sutrikęs; kartais susidaro įspūdis, tartum jis vystytųsi atgal ir būtų visai nereikalingas, kaip kad ir mūsų dantys bei plaukai yra netekę savo prigimtinės reikšmės. Galbūt teisūs tie, kurie pripažįsta, kad šis gyvenimas ypač prarado ryšį su laime ir, vadinasi, su mūsų tikrąja gyvenimo paskirtimi*"

Bet kodėl civilizuota bendruomenė yra kažkas daugiau, negu bendrų interesų siekiančių individų suma, beje, individų, turinčių visas galimybes realizuoti savo seksualumą? "*Tada visuomenės pastovumą bei jos bendruomeninį vieningumą*

[1] Ši citata ir kitos yra iš *Malaise dans la civilisation*, kurio prancūziško vertimo šiuo metu nėra knygynuose.

grindžianti energija būtų nukreipiama į seksualumą" Kokią reikšmę turi, pavyzdžiui, maksima "mylėk savo artimą kaip pats save", jei krikščioniškoje civilizacijoje nuolat kompromituojama jos išskirtinė prasmė? Freudas neatsisako savo ankstesnės kultūros sampratos, bet vis dėlto keičia pažiūras. Naujo požiūrio ženklų galbūt rastume ir ankstesniuose jo darbuose, tačiau dabar juo grindžiamos visos idėjos.

Pasak Freudo, libido nukreipimas į socialinius ryšius yra itin svarbus, nes lemia normalią visuomenės raidą tada, kai pasireiškia individus supriešinantys agresyvūs polinkiai. Visuomenė ar socialinė grupė, siekdama išlikti, turi efektyviai neutralizuoti šiuos iškylančius polinkius. Svarbu suprasti, kad šie agresyvūs polinkiai, kaip ir seksualiniai potraukiai, Freudo požiūriu, yra nuo nieko kito nepriklausančios pirminės duotybės. *"Iš tikrųjų žmogus nori išlieti agresyvumo perteklių skriausdamas savo artimą; jis pasisavina svetimo darbo vaisius, už tai neapmokėdamas; jis užvaldo seksualinį partnerį, neklausdamas jo sutikimo; jis užgrobia jo turtą, pažemina jį, primeta jam savo kančią, kankina jį ir užmuša"*

Nors šiame darbe Freudas nevartoja "mirties potraukio" termino (galbūt atideda jį teorinės ar metafizinės srities tekstams), akivaizdu, kad jame plėtojamos idėjos priklauso naujai potraukių teorijai, dėstomai keleriais metais anksčiau išėjusiame veikale *Anapus malonumo principo*. Pasak jos, nuolat konfliktuoja *gyvenimo* ir *mirties* potraukiai. Yra pagrindo manyti, kad veikalas *Nepasitenkinimas kultūra* geriausiai atskleidžia Freudo šio klausimo sampratą, nes jame bene aiškiausiai dėstomos šios sampratos atsiradimo priežastys bei padariniai.

Pasak Freudo, svarbiausias visuomenės uždavinys – pažaboti šiuos ją destabilizuojančius agresyvius polinkius. *"Visuomenė negali egzistuoti, jeigu ją vienija tik bendro darbo interesas; paklūstama veikiau instinktų aistroms negu racionaliems interesams. Civilizacija turi sutelkti visas*

pastangas kovai su žmogaus agresyvumu; jį nugalėti gali tik doroviškai angažuotas psichinis aktyvumas. Dėl to ir praktikuojami metodai, skatinantys atskleisti galutinio tikslo požiūriu suvaržytas identifikacijas ir meilės santykius; dėl to reglamentuojamas seksualinis gyvenimas; taip pat dėl to skelbiamas idealas "mylėk savo artimą kaip pats save", idealas, kurį iš tikro pateisina nebent tai, kad jau nėra kokios nors realios jėgos, kuri galėtų suvaldyti laukinę žmogaus prigimtį"

Kai socialinė grupė turi aiškiai nustatomas ribas, jos nariai lengvai randa, kur išlieti agresyvumą; jie gali paskelbti savo priešais visus, tiek individus, tiek bendruomenes, egzistuojančius už jų grupės ribų. *"Kad ir kokia didelė būtų žmonių grupė, jos narius visada galima suvienyti meilės ryšiais, suprantama, su viena sąlyga – už jos ribų turėtų gyventi bent vienas žmogus – atpirkimo auka. (...) Kai apaštalas Paulius meilės ryšį paskelbė svarbiausiuoju krikščioniškos bendruomenės ryšiu, krikščionybė buvo itin nepakanti nekonvertitams, tuo tarpu romėnai išlaikė toleranciją, nors jų kasdienis ir politinis gyvenimas anaiptol ne meile grįstas...* Juo grupė pabiresnė, juo abstraktesnis ir sunkiau pasiekiamas atrodo išorinis priešas, ir mūsų išpuoliai gali būti nukreipti į jį tik vaizduotėje ar simboliškai. O kai norima suvienyti meilės ryšiu visą žmoniją, nebėra jokio išorinio priešo; tuomet agresyvūs polinkiai, kurie niekur nepradingsta, nukreipiami į artimiausią auką, kad ir kaip jiems būtų priešinamasi. Vadinasi, juo grupė išoriškai yra didesnė, juo trapesnis jos vidinis ryšys ir juo didesnė tikimybė agresijos auką rasti jos viduje.

Tačiau ar visuomenė ir civilizacija neturi kito pasirinkimo ir priversta nukreipti agresyvumą į gretimą civilizaciją ar visuomenę? Štai klausimas! Jeigu kitaip neįmanoma, beprasmiška tikėtis, kad žmonija kada nors nustos kariauti.

Iš tikrųjų yra viena išeitis; abejotina, ar ji geresnė. Tai – interiorizuoti agresyvumą, atitraukti jį į pradinį plėtotės

tašką[1] Interiorizuotas, subjektyviai išgyvenamas agresyvumas tada yra pajungiamas *super–ego* valiai; šio agresyvumo auka – *ego*, kuris vertinamas taip pat greitai, šiurkščiai ir žiauriai, kaip ir *ego* norėjo vertinti kitus. Dėl *super–ego* ir *ego* santykių įtampos atsiranda *kaltės jausmas*.

Kaltės jausmas yra ne kas kita, kaip interiorizuota socialinė baimė. Išorinę baimę dar galima gydyti ar bent jau apmalšinti, o kaltės jausmu išreiškiama baimė yra nepagydoma. Tiek vaikas, tiek suaugęs išgyvena baimę būti paliktam žmogaus, jį mylinčio ar globojančio; tačiau jie gali elgtis taip, kad to neįvyktų, nors realus ir kitas kelias – elgtis savo nuožiūra, nekreipiant dėmesio į artimus asmenis. *Super–ego*, pasak Freudo,– tai vaiko meilės lūkesčius simbolizuojančių svarbių personažų interiorizacijos padarinys. Ši infantiliška baimė, įsivaizdavimas, kad esi paliktas ar nubaustas artimų žmonių, nuo šiol lydės visą individo gyvenimą; ji nuolat atsinaujins individo fantazijose vykstančiame *ego* ir *super–ego* dialoge. Tačiau dabar *super–ego* jau neapsaugo nuo smerktinų poelgių, nepadeda jų užmaskuoti. Interiorizacijos padarinys – kaltumo prasme vienodai "kaltas" ir blogas noras, ir jo įgyvendinimas, nes joks noras negali būti nuslėptas nuo *super–ego*. Viešai demonstruojamas lojalumas suderinamas su bloga valia; ši susivienija tiek su pasąmonės troškimais, tiek su veikla. Nuo šiol neįmanoma atsikratyti ar išvengti nuolat kankinančio, neaiškios prigimties diskomforto ir nepasitenkinimo savimi jausmo.

Akivaizdu, kad mūsų ką tik išdėstyta Freudo teorija kaltės jausmą sieja su agresyvumu. Tai naujas požiūris Freudo kūryboje, ir jis pats į tai atkreipė dėmesį bei stengėsi jį pateisinti. Freudas galų gale nusprendė, jog beveik neį-

---

[1] Freudas mano, kad aplinkos naikinimas yra ne kas kita, kaip mirties potraukio eksteriorizacija: gyvenimo potraukiams padedant, jo energija yra nukreipiama nuo vidinės investicijos objekto paties asmens.

manoma, kad nepatenkintas seksualinis troškimas savaime sukeltų kaltės jausmą, ypač vertinant ekonominiu ir dinaminiu požiūriais. Jo nuomone, šiame procese turėtų dalyvauti kažkas trečias – tai agresyvumas, sukeltas konfliktinės situacijos, kai kažkas sutrukdė pasitenkinimą; tas asmuo ir tampa agresijos auka, tačiau išstumta, interiorizuota ši agresija patiriama kaip kaltės jausmas.

Pagaliau svarbiausia darbo *Nepasitenkinimas kultūra* tema – naikinimo ir susinaikinimo potraukių grėsmė visuomenės raidai; teigiama, kad civilizacijos, arba tiesiog žmonijos, ateitis priklauso nuo to, ar pavyks atkurti šių potraukių poveikio deformuotus žmonių tarpusavio santykius. Pasak Freudo, anksčiau praktika patvirtindavo tik dvi išeitis: arba pirmauja agresyvūs potraukiai, bet jie nukreipiami į kitas socialines grupes ar individus – pavyzdžiui, karas, rasinis ir religinis agresyvumas; arba agresyvumas suvaldomas, tačiau jo vietą užima kaltės jausmas, kuris sugriauna individo laimę ir jo psichinį komfortą. Šiaip ar taip, abi išeitys – menka paguoda. Freudo požiūris į kolektyvinę taiką ar individualią laimę yra ypač pesimistinis, nors jis kiek nuosaikesnis paskutinėse knygos eilutėse, kai pageidaujama, kad *amžinasis Erosas*, viena iš *dviejų dieviškųjų galių*, galų gale pasiektų pergalę kovoje su taip pat amžinu priešininku. Bet, priduria Freudas, "*kas gali pasakyti, ar tai pavyks ir koks bus rezultatas*?"[1]

Freudo visuomenės ir civilizacijos koncepcijos retai dėstomos psichoanalizės populiarinamuosiuose darbuose. Tačiau jos nepanašios į mokslininko laisvalaikio refleksijas apie žmonijos likimą, atitrūkusias nuo jo mokslinės kūrybos bei kasdienių rūpesčių. Akivaizdu, kad socialinių grupių libidinės struktūros teorija yra neatskiriama nuo individualaus libido struktūros

---

[1] Šio sakinio pirmajame leidime nėra, jis pridėtas 1931 m., kai išryškėjo nacizmo grėsmė.

sampratos ir nuo neurozių koncepcijos. Tai, kad Freudas knygą pavadino *Grupių psichologija ir ego analizė*, daug ką pasako ir, beje, savaime kalba apie tam tikrą ryšį. Dėl to suprantama, kad freudiškosios grupių psichologijos sampratos kritika prasideda arba baigiasi neurozių terijos kritika, kaip netrukus įsitikinsime. O mes tik norėjome šiek tiek plačiau išdėstyti pernelyg užmirštą Freudo kūrybos aspektą ir atkreipti dėmesį į kritiką, kai psichoanalizės teises į vietą mūsų kultūroje bei jų abiejų ryšį svarsto tiek gretimų mokslų atstovai, tiek kai kurie analitikai.

Wilhelmas Reichas (1897–1957)

Pirmieji kritikai, teigdami, kad psichoanalizė prisitaiko prie ją iškėlusios socialinės situacijos, nebuvo kokie nors psichoanalizės neišmanantys filosofinės ar sociologinės pakraipos mąstytojai – pastariesiems, be abejo, mažai rūpėjo Freudo požiūris į jų svarstomas problemas. Freudo socialinėms pažiūroms pirmiausia nepritarė patys psichoanalitikai, ypač tie, kurie, siekdami tam tikrų tikslų, užkrovė psichoanalizei politinių bei socialinių rūpesčių naštą; jie pasirinko marksizmą. Pavyzdžiui, šį požiūrį plėtojo Wilhelmas Reichas, pirmasis atkreipęs dėmesį į tai, kad Freudo kūryba įteisina tam tikrą socialinę bei ideologinę situaciją.

1920 m. Vienos psichoanalitikų draugija priima Reichą savo nariu. Jis buvo 23-jų metų medicinos fakulteto studentas. Reichas aistringai domėjosi seksologija, perskaitė *Tris esė apie seksualumą* (*Drei Abhandlungen zur Sexualtheorie,* 1905), *Psichoanalizės įvadą*. Vėliau jis pats prisipažins, kad šios knygos nulėmusios jo ateitį ir profesiją. Tačiau, baigiantis 1920 m., pasirodo kitas Freudo darbas *Anapus malonumo principo*, kuriame išdėstyta antroji potraukių teorija. Taip neįtikėtinai sutapus aplinkybėms, Reichas pasirenka Freudo idėjas, kai vyksta radikali jų pertvarka,

t.y. kai prasideda vadinamasis 1920 m. posūkis. Kaip ir kiti, Reichas nepritarė šiai pertvarkai; tačiau jis buvo vienas iš tų, kurie tai išreiškė ypač tvirtai ir karingai. Jis deklaravo ištikimybę "pirmajam" Freudui (iki 1920 m.) ir nepripažino "antrojo", esą išdavusio "pirmąjį"; minėtą ištikimybę Reichas rėmė argumentais, suponavusiais jo psichoanalitinės teorijos politinį, praktinį bei asmeninį angažuotumą. Vadinasi, reikia įsidėmėti, kad Reichas kritikuoja ne visą Freudo teoriją, o tik "antrąjį" Freudą. Reichas iškart pripažįsta pirmuosius Freudo teiginius, nes paprasčiausiai patiki neva juose slypinčia revoliucijos dvasia. Šiaip ar taip, pripažinimas egzistuojant infantilišką seksualumą, išstūmimo mechanizmų atskleidimas ir neurozių seksualinės etiologijos samprata savaime reiškė naują požiūrį, kuris galėjo ir turėjo radikaliai pakeisti visuomenę, jeigu ši nebūtų sukūrusi galingos gynybos, kad tam pasipriešintų. Tačiau socialinį konformizmą skatino ir patys psichoanalitikai, mokę pacientus prisitaikyti prie egzistuojančių sąlygų ir atsisakyti šiomis sąlygomis netinkamų troškimų įgyvendinimo; juos labiau domino šie tikslai nei pats visuomenės teisėtumo faktas. Jeigu tikėtume Reichu, patį Freudą išgąsdinusios jo paties atradimų perspektyvos ir jis ėmęsis teorinės pertvarkos norėdamas garbingai atsitraukti bei išsaugoti vertybes, kuriomis pats ką tik suabejojo ir kurioms galų gale jis jautė ypač didelę pagarbą.

Reicho požiūriu, "antrasis" Freudas išdavė svarbiausias "pirmojo" Freudo idėjas, dėl to iš esmės pakito, viena vertus, ypač su jo neurozių etiologijos samprata susijusi baimės teorija ir, antra vertus, jo agresyvumo koncepcija.

Pagal pirmąją koncepciją, iš esmės dar proteguojamą *Psichoanalizės įvade*, baimė atsiranda dėl seksualinio dirginimo krypties pokyčio; jo įtampos neįmanoma pašalinti tam tikrais seksualiniais kanalais, pavyzdžiui, esant išorės kliūtims arba dėl išstūmimo; tada seksualinis impulsas atakuoja kūną "konversijai" prilygstančiu būdu, panašiai

kaip isterinės konversijos atveju; jis sukelia tokius procesus, kurie atitinka subjektyviai išgyvenamą baimę. Šioji, pasak pirmosios koncepcijos, atrodo esanti išstūmimo padarinys.

Savo darbe *Inhibicija*[1], *simptomas, baimė (Hemmung, Symptom und Angst,* 1926) Freudas teigia baimę esant išstūmimo priežastimi. Esą norint sustabdyti baimės, ypač kastracijos baimės, plėtotę, reikia ją išstumti; išstūmimas prasideda ir vyksta esant mažiausiai baimės apraiškai, pranešančiai apie pavojų.

Reichui visiškai nepriimtina antroji teorija, prieštaraujanti tai neurozių sampratai, kurios jis siekia laikytis ir kuri formuluojama grindžiant svarbiausius teiginius išvadomis, daromomis iš analizės situacijoje atskleidžiamų neurotinių simptomų stebėjimo. Reicho požiūriu, visų neurozių priežastis – *seksualinis sąstingis*, t.y. genitalijų seksualinės įtampos susikaupimas, kai jai užkirstas kelias reikiamai išsikrauti per orgazmą; būtent šis nuo savo natūralaus tikslo atkirstas seksualinis dirginimas pasklinda po širdies kraujagyslių sistemą ir sukelia baimę; būtent jis yra simptomo bei neurozės psichinių apraiškų energijos šaltinis. Tačiau seksualinį sąstingį formuoja ir kitos priežastys. Tai visiškai konkrečios individų egzistencijos socialinės sąlygos; jos nepalankios nevaržomai reikštis paauglių bei suaugusių seksualumui ir giliau pažeidžia jų psichiką, palyginti su negatyviais infantiliško išstūmimo padariniais. Tačiau tai, pasak Reicho, priklauso tik nuo auklėjimo, kai interiorizuojami aplinkos reikalavimai bei draudimai,– aplinkos, perteikiančios tai, ką pati yra paveldėjusi ir kam pati yra privalėjusi paklusti.

O dėl agresyvumo, antrojo svarbaus nesutarimų su Freudu objekto, tai Reichas vėl atkreipia dėmesį į seksualinį sąstingį, teigdamas, kad būtent jis atsakingas už visas antisocialinio ir destruktyvaus elgesio apraiškas; reikia pabrėžti, kad

---

[1] Lot. *inhibitio* – sulaikymas. *Vert. past.*

Reichas ir neturi kito pasirinkimo, nes kitaip vėl reikėtų grįžti prie mirties potraukio hipotezės. Reicho manymu, agresyvumas neturi kokio nors savarankiško tikslo; jo uždavinys – garantuoti savisaugą ir veikti kartu su kitomis individo galiomis "medžiojant" gyvybiškai svarbių poreikių objektą. Ir kai gyvybiškai svarbus, trokštamas objektas neužvaldomas, vis dėlto lieka vienas malonumas – malonumas griauti, kuris vertinamas kaip savaime vertingas. Kai nėra laukto pasitenkinimo, sukaupta įtampa iš tikrųjų išsilieja agresyviu elgesiu, kuris savaime darosi malonus. Bet tai tėra tik nesenas žmogaus išradimas, antrinis potraukis. "*Kiekvienas destruktyvus poelgis yra natūrali organizmo reakcija, kylanti situacijoje, kai jis negali patenkinti gyvybiškai svarbaus poreikio,* ir – tęsia Reichas,– "*ypač seksualinio poreikio*" Vadinasi, seksualinis sąstingis – ne tik baimės ir neurozių priežastis; jis sukelia įvairiausias destruktyvumo apraiškas, tarp jų – karą, fašizmą, klasinį viešpatavimą. Kita vertus, devizas: "*mylėkitės, bet nekariaukite*" visiškai atitinka Reicho dvasią.

Pasirodo, kad įvairių individualių bei visuomeninių katastrofų iš tikrųjų galima išvengti, ir tereikia pakeisti elgesį: atskleisti visas savo *genitalinio seksualumo* galimybes, t.y. sugebėti visiškai iškrauti seksualinę įtampą per orgazmą; šį sugebėjimą Reichas vadina *orgazmine galia*; konstatuosime, kad ji skiriasi nuo to, ką paprastai vadiname seksualine galia.

Tačiau, pasak Reicho, terapinėms pastangoms priešinasi *charakterio rigidiškumas*, susiformuojantis kaip apsauginė reakcija į baimę ir agresyvumą, gyvenant seksualinio alkio sąlygomis; tuo norima šį agresyvumą kontroliuoti bei valdyti. Atitinkama energija sutelkiama į tam tikrus charakterio bruožus. Vadinasi, atsakymo į klausimą, kodėl priešinamasi gydymui, pirmiausia reikia ieškoti analizuojant charakterį. Bet nuo charakterio bruožų priklauso atitinkami raumenų sistemos bruožai, kurie, Reicho manymu, formuojasi ne

po išstūmimo, bet priešingai, jo pagrindu. "*Raumenų rigidiškumas yra somatinė išstūmimo išraiška ir jo egzistencinis pagrindas.* (Beje, konstatuosime, kad, pasak šios išstūmimo sampratos, jis nekaltas dėl seksualinio malonumo trūkumo; jis siejasi su seksualinio alkio situacijoje išgyvenama baime ir noru naikinti, tačiau ši situacija susidaro dėl išorinių trukdymų; išstūmimas antriniu būdu tik išryškina šią situaciją.) Vadinasi, nepakanka vien tik psichikos analizės, kad pacientas aiškiai suvoktų užgniaužtus troškimus. Reikia tiesiogiai "užpulti" šį *raumenų rigidiškumą* (koreliuojantį su *charakterio rigidiškumu*), užkertantį kelią orgazminių spazmų plėtotei po visą raumenų sistemą ir pagaliau trukdantį visiškai iškrauti seksualinę įtampą. Būtent panašus raumenų atpalaidavimas bei sugebėjimas visiškai iškrauti įtampą, Reicho manymu, nurodo tikrąją *orgazmo galią*; tradiciniu požiūriu, seksualinę galią apibūdina erekcijos bei ejakuliacijos pajėga. Reichas net sumanė kovos su raumenų rigidiškumu būdus – tai masažas ir specialūs kūno pratimai – ir tai jis pavadino *vegetoterapija* (labiau pritiktų orgazmoterapijos vardas, tačiau turbūt pritrūkta drąsos); tam tikra prasme tai – šiuolaikinės relaksacinės technikos pradmenys.

Plėtodamas šias idėjas, Reichas pamažėle nutolo tiek nuo psichoanalitinės teorijos, tiek nuo jos praktikos, ir galų gale sukūrė visiškai nepsichologinės krypties sistemą. Joje dominuoja universalios, kosmosu sklindančios bioelektrinės energijos reiškiniai. Ši sistema buvo nuolat papildoma naujais reiškiniais, nesaikingai plečiama, kol pasidarė panaši į klasikinius kliedesius. Reicho manymu, energiją, vadinamą *orgonu*, esą galima priimti ir kaupti (terapijos tikslams) specialiose dėžėse, arba kabinose, kuriose pacientai galį gydytis "kvėpuodami" jos prisodrintu oru. Aparatas patyrė komercinę sėkmę, tačiau Reichas neturėjo leidimo juo

---

[1] Reich W *La Fonction de l'orgasme.* – Éd. l'Arche – P 239.

prekiauti (aprašomuoju laikotarpiu Reichas gyveno JAV, į kur jis pabėgo 1939 m.). Dėl to jis buvo teisiamas. Tačiau jo elgesys teisme, deja, tik patvirtino jo asmenybės polinkį į paranoją. Nors nuosprendis ir buvo paskelbtas, Reichas atsisakė jį vykdyti. Jis vėl buvo teisiamas ir vėl pripažįstamas kaltu. Jo knygos buvo deginamos. Pats Reichas buvo įkalintas ir mirė kalėjime po aštuonių mėnesių.

Reicho likimas tikrai tragiškas: jis buvo pašalintas iš psichoanalizės sąjūdžio, nuo jo atsiribojo komunistai, daugelyje valstybių jis buvo pripažintas nepageidaujamu asmeniu, dėl savo požiūrio į politiką bei seksualinę dorovę JAV, kur buvo apsistojęs, nuolat konfliktavo su valdžia. Jo keliamų klausimų nesuprato tie, į kuriuos jis kreipėsi (visų pirma Freudas), ir tai lėmė ar bent pagreitino jo asmenybės patologinę evoliuciją. Tačiau neturime teisės neigti jo visų, kad ir klampiai bei įkyriai dėstomų idėjų, remdamiesi vien šiais asmenybės bruožais. Reicho iškelti klausimai šiandien svarstomi ne tik psichoanalizės srityje, ir ypač energingai; tai rodo jų tikrą svarbą.

Jeigu norime suprasti tikrąją Reicho ir Freudo nesutarimų esmę, turime išsiaiškinti, kaip atsiranda ir klesti Reicho deklaruotas seksualumo "likvidavimas" ir kam jo reikia. Atrodo, kad tai pagrindinis nesutarimų klausimas; būtent nuo jo sprendimo priklauso Reicho psichoanalizės samprata bei jo politinės pažiūros.

Tiek Freudas, tiek Reichas pripažįsta, kad seksualinį malonumą varžo visuomenės reikalavimai. Tačiau, Freudo manymu, kiekviena visuomenė slopina seksualumą ir dėl to pati egzistuoja; Reichas tuo abejoja. Remdamasis Malinowskio darbais, kuriuose aprašomas Trobriando salų gyventojų elgesys, Reichas teigia egzistuojant seksualinio slopinimo nepripažįstančias "matriarchato" tipo bendruomenes, kuriose nesergama nei neurozėmis, nei psichozėmis; joms svetima iškrypimai. Seksualumo išstūmimas – patriarchato bei monogamijos visuomenės dalia; jis sudarąs palankias

sąlygas įteisinti šią santvarką, nes proteguojąs nuolankumo bei autoriteto baimės būseną. Vėliau jis padeda išsaugoti vergiją, įteisinti proletariato klasinį išnaudojimą, o valdančiai klasei – išsaugoti šeimos institutą ir seksualinio slopinimo dorovę.

Iš tikrųjų svarbiausias Reicho ir Freudo ginčo objektas – Edipo komplekso universalumas ir su juo susijusi kastracijos baimė. Freudas neabejoja šiuo universalumu. Edipo situacija, kastracijos baimė, jų išstūmimas – tai kiekvienos civilizacijos varomoji jėga. Tačiau jie reiškia ir ką kita: jau esame atkreipę dėmesį į tai, kad jie nustato kiekvieno žmogiškojo troškimo struktūrą, kai į dvinarį vaiko ir motinos santykį įsiterpia trečiasis asmuo, konkurentas, nepaisantis svarbiausios vaiko privilegijos; vadinasi, nuo to momento, kai dvinaris santykis "įsileidžia" socialinę dimensiją. Edipo situacija, pasak Freudo, esanti ne kas kita, kaip žmonijos filogenezės struktūrinis pagrindas, galima sakyti, iš pat pradžių slypintis žmogaus prigimtyje. Reicho manymu, šią situaciją provokuoja mūsų visuomenėje pernelyg vertinamas tėvo autoritetas, tad Edipo kompleksas įteisina šią istoriškai paveldimą išskirtinę tėvo padėtį ir ją atitinkančią socialinę santvarką. Vadinasi, Freudas, pripažindamas Edipo situacijos universalumą, netiesiogiai gina šią santvarką, jai tarnauja; jis ją pripažįsta kaip nekintamą vertybę, besąlygiškai privalomą visiems; ji niekada nepasikeisianti. Reicho manymu, Edipo situacija esanti visiškai atsitiktinė, dėl to jis esąs teisus, tvirtindamas, kad iš principo socialinės sąlygos galinčios ir pasikeisti, t.y. galinti susiformuoti visuomenė be Edipo komplekso. Freudo pirminės nuostatos jį įpareigojančios tyrinėti nemaloniausius individualius Edipo krizės padarinius, būtent neurozes. Reicho teiginiai skatiną socialinį pasipriešinimą, pavyzdžiui, įkuriant bendruomeninio tipo neurozių profilaktikos centrą. 1931 m. jis Berlyne įkūrė *SEXPOL* organizaciją (Proletariato seksualinės politikos asociaciją), kuri turėjo imtis neurozių profilaktikos, dar

jaunystėje skatinti atsikratyti šeimos seksualinės dorovės įtakos; tai savotiškas neurozių prevencijos variantas. Buvo sumanyta, kad jaunuoliai mokysis sugriauti tėvo autoritetą ir tvirčiau priešintis konservatyviai ideologijai.

Panašiai vertinamas ir agresyvumas bei mirties potraukis. Jei iš tiesų pirmasis agresyvumo uždavinys – padėti geriau patenkinti gyvybiškai svarbų poreikį, ir jis pats netampąs savarankišku pasitenkinimo instrumentu, o veikiąs tik seksualinio slopinimo situacijoje, tai tereikią pašalinti šio slopinimo priežastis, ir "dirbusi" svetimą "darbą", "aptarnavusi" destrukciją bei mirtį agresija išnyksianti. Bet jeigu, priešingai, agresyvumas reprezentuojąs atskiro potraukio veiklą – o toks Freudo požiūris – seksualinio slopinimo likvidavimas nieko nepakeisiąs. Net neverta tikėtis ką nors pasikeisiant; nebent galima ieškoti būdų, kaip naudingiau "realizuoti" agresyvumą. Tad Reichas vėl kaltina Freudą pasirinkus itin abejotiną hipotezę, pateisinančią pesimizmą bei fatalizmą ir drauge ginančią nenormalias socialines sąlygas.

Suprantama, kad Reicho ir Freudo ginčas nėra akademinis disputas, kuriame įrodinėjamas kokios nors idėjos teisingumas, nesvarstant jos praktinės reikšmės. Kad ir kokia būtų Reicho idėjų vertė, jo kūrybos privalumas tas, kad ji mus įpareigoja gerai apmąstyti visas galimas mūsų teorinių pasirinkimų priežastis ir padeda suvokti, kad tai gali lemti ir ideologiniai motyvai net tada, kai kalbame apie neutralią mokslo tiesą, nepriklausomą nuo laiko aplinkybių; jo kūryba mus įpareigoja atsargiau vertinti "grynąjį" pažinimą ir labiau pasitikėti savo gyvenimo praktika. Reichas parodė, kaip reikėtų įgyvendinti idėjas, kurios, jo manymu, buvo tikrosios Freudo idėjos psichoanalizės sąjūdžio pradžioje. Ankstesnieji Freudo kritikai nepakankamai vertino seksualumą; Reichas, priešingai, jį pervertino ir tuo išgąsdino kitus psichoanalitikus.

Vis dėlto kiekybiniai vertinimai dar ne viskas. Kaip esame minėję, jų ginčo priežastys yra kitos. Reichas kaltina Freudą, kad šis pasitraukęs atgal nuo savo pasirinktų pozicijų ir

netiesiogiai pritaręs mūsų socialinės dorovės nustatytiems potraukių suvaržymams; dėl to Freudas, kaip ir kiti analitikai, buvęs priverstas įteisinti įvairius pakaitinius potraukių patenkinimo būdus, įgyvendinamus per sublimaciją. Bet sublimuoti, pasak Reicho, beveik tas pat, kas išstumti, nes tam tikras potraukis nėra tinkamai patenkinamas, ir toliau egzistuoja seksualinis sąstingis, lydimas nemalonių padarinių kortežo.

Vadinasi, Reichas nepripažįsta jokio libidinio slopinimo. Dėl to jo požiūris, be abejo, žavi; tačiau kartu jis parodo jo sumanymą esant neįgyvendinamą. Jis nori žūtbūt sugrįžti į prarastąjį rojų, kuriame *viskas leidžiama*, kuriame nėra nei kastracijos, nei kastracijos baimės, t.y. tėvo edipiškąja šio žodžio prasme.

Kultūrologinis požiūris

Palyginti su kitų kraštų psichoanalizės plėtote, JAV kur kas labiau buvo vertinami kultūros ir visuomenės veiksniai ir pripažįstamas būtent jų pirmumas psichinių sutrikimų etiologijoje bei terapijoje. Iš Vokietijos į JAV atvykę autoriai Frommas ir Karena Horney buvo veikiami marksizmo. Tačiau taip pat jie buvo veikiami ir amerikiečių sociologų bei antropologų, tokių kaip Kardineris, Margareta Mead, Rutha Benedict. Kai kurie psichoanalitikai, nors iš pradžių ir pritarė Freudo idėjoms,– pavyzdžiui, Karena Horney buvo mokiusis pas Freudą,– vėliau nuo jų visiškai nutolo ir dėstė pažiūras, nesuderinamas su freudiškuoju psichoanalizės apibrėžimu.

Stebina tai, kad kai kurie iš šių autorių, beje, iškiliausi, beveik vienodai aiškina baimę. Į tai ypač atkreiptinas dėmesys, nes, kaip jau esame pažymėję, būtent baimės samprata buvo svarbiausias Ranko ir Reicho antifreudiškas argumentas; turbūt tai ideali įvairių neurozės etiologijos koncepcijų sankirtos vieta.

Antroji Freudo baimės teorija pripažįsta, kad potraukiai komplikuoja *ego* likimą, nes jis yra verčiamas elgtis taip, kad aplinkai reikėtų taikyti tam tikras sankcijas. Kol vaikas palaiko dvinarį santykį su motina, stipriausiai išgyvenama išsiskyrimo baimė; kai bręsta Edipo krizė ir išryškėja vaiko pramanyti tėvo–konkurento kėslai, ji pakeičiama kastracijos baime. Vėliau ir tėvo, ir motinos figūros interiorizuotos įsitvirtina *super–ego* lygmenyje ir jame išgyvenama išsiskyrimo bei kastracijos baimė. Kultūrologinės krypties autoriai vieningai pripažįsta, kad "*baimė atsiranda tada, kai kažkas egzistuojantis individo viduje komplikuoja jo santykius su reikšmingais asmenimis. Vis dėlto dabar manoma, kad individo rimtį trikdantys vidiniai potraukiai yra ne kas kita, kaip jėgos, sukurtos dėl kultūros prievartos. Veikia įgimti potraukiai, bet ne jie formuoja baimę. Dažniausiai pavojingas slopinimas atsiranda iš pykčio bei priešiškumo, veikiant frustracijos situacijoje. Minėti analitikai netiki, kad neabejotinai Freudo pervertinti įgimti seksualumo bei agresyvumo instinktai savaime būtų tokie galingi. Jie veikiau pripažįsta, kad baisi vidinė jėga atsiranda išstūmus natūralius socialinės kontrolės padarinius – pagiežą bei priešiškumą; šis socialinis persekiojimas frustruoja "instinktyvius" ir kitokius individo lūkesčius. Taip formuojasi nuolat stiprėjanti vidinė įtampa, kurios individas nepajėgia pakelti, tačiau privalo ją ištverti, jeigu brangina meilę ir pripažinimą*"[1].

Būtent panašiai Henry's Stackas Sullivanas aprašo *pamatinę baimę*. Jo manymu, vaikas laukia aplinkos pripažinimo, ir tai yra svarbiausia jo normalaus vystymosi sąlyga. O šis pripažinimo poreikis pasireiškia ieškant būdų *apsisaugoti*; noras egzistuoti saugiai ir patirti malonumą, tenkinant gyvybiškai svarbius poreikus,– vienas iš svarbiausių individo normalios raidos veiksnių, kuris turėtų derintis su kultūros

---

[1] Thompson Clara. *La Psychanalyse, son évolution, développements*.–Éd.Gallimard, 1956. P 126.

ir visuomenės sąlygomis. Kai vaikas jaučia aplinkos pripažinimą, išgyvena komforto būseną, Sullivano pavadintą euforija. Priešingai, kai aplinka nepritaria vaiko norams, jis nepatenkintas ir jaučia baimę. Dėl to vaikas visada elgiasi taip, kad sulauktų pripažinimo ir išlaikytų euforijos būseną. Jokių problemų nekyla tol, kol aplinka reikalauja tokių vaiko veiksmų, kurie naudingi ir jam pačiam, pavyzdžiui, išmokti vaikščioti, vengti įvairių pavojų. Kitokie reikalavimai, – pavyzdžiui, neliesti lyties organų,– neturi panašios naudos, ir vaikas jiems paklūsta vengdamas nepripažinimo ir baimės. Vadinasi, tie polinkiai, kuriuos vaikas stengiasi sutramdyti, patys savaime nėra būtinai blogi, pavojingi ir dėl to nepageidaujami; jie paprasčiausiai gali prieštarauti kultūros normoms. Tad nestebina Sullivano požiūris, esą *ego* visumos atsiskleidimas priklauso nuo socialinės integracijos sėkmės, apibrėžiantis "psichinę sveikatą" kaip asmenybės sugebėjimą darniai bendrauti su kitais ir nekonfliktuoti su kolektyvinio elgesio normomis.

Labai panašiai baimę supranta Erichas Frommas. Jo manymu, pamatinė baimė atsiranda konfliktuojant dviem skirtingiems poreikiams: norui būti pripažintam ir norui būti savarankiškam. Jis atkreipia dėmesį į tai, kad tėvai gali nepritarti net pačioms geriausioms individo ypatybėms arba jos gali būti paaukotos socialiniam interesui, jeigu nedera prie kolektyvinio elgesio normų; vadinasi, kiekviena pastanga realizuoti savo prigimtį, pati savaime nei bloga, nei pavojinga, gali sukelti baimę.

Tačiau pamatinė baimė, kuri reiškiasi per individo sąlytį su aplinka, netrukus papildoma antrine baime, nepriklausančia nuo konflikto su aplinka, bet išryškėjančia konfrontuojant su gynybos sistema; ši priešinasi pamatinei baimei. Sullivanas, pavyzdžiui, teigia, kad siekdama pripažinimo ir vengdama baimės, asmenybė formuojasi kaip *Aš – sistema*, kuri atmeta visus su ja nesuderinamus polinkius. Kiekvienu atveju, kai panašiai pašalinti jausmai

ir mintys priartėja prie sąmonės, išgyvenama baimė. "*Padrikai veikiantys potraukiai nesukelia kokių nors rimtų padarinių tikrovėje. Vien tik jų atpažinimo faktas tam tikrą prasme keičia sistemos prigimtį ir sukelia baimę*"[1].

Panašiai mano Karena Horney. Ji teigia, kad antrinę baimę sukelia gynybos mechanizmai, nukreipti prieš pirminę baimę. "*Kiekviena gynybos sistema ne tik gina, bet ir sukelia naują baimę*"[2]. Išryškėja užburtas ratas: jeigu individas siekia atsikratyti baimės, pavyzdžiui, intensyviai ir neurotiškai ieško meilės, ši veikla savo ruožtu duoda progą atsirasti naujai baimei, nuo kurios apsiginti įmanoma tik suformavus naujus gynybos mechanizmus, ir t.t. "*Šio užburto rato [...] idėja tokia: baimė – beveik patologiškas meilės poreikis, išskirtinės ir besąlygiškos meilės reikalavimas – stiprus vienišumo jausmas, kai šie reikalavimai nepatenkinami – priešiškumo jausmas, suvokus, kad esi aplinkos atstumtas – noras išstumti šį priešiškumą, kad neprarastum meilės – vis ryškesnis pyktis – vis didesnė baimė – vis didesnis paguodos poreikis, ir t.t. Vadinasi, elgesys, padedantis priešintis baimei, savo ruožtu sukuria naują priešiškumo ir baimės antplūdį*"[3]. Dėl to individas tampa itin jautrus, tačiau kartu ir užsispyręs, nes jis dabar turi derinti savo veiksmus ne tik su kitu asmeniu, bet ir su savo gynybos sistema.

Vadinasi, kultūrologinės krypties autoriai ypač pabrėžia visuomenės ir kultūros veiksnių reikšmę normaliai asmenybės raidai bei akcentuoja jų ryšį su neurozių etiologija. Bet kartu, nors ir nevienodai, atsižvelgiama ir į konfliktui *aktualius* veiksnius. Visų pirma tai pasakytina apie K. Horney, kuri gydymą derina su tuo, kad analizė padeda

---

[1] Thompson Clara. Op. cit. – P 130.

[2] Horney K. *La Personnalité nevrotique de notre temps*.–Paris, Éd. de l'Arche, 1953. – P 94.

[3] Ten pat.

pacientui suvokti savo simptomų padarinius ir galų gale nujausti gilesnes jų priežastis.

Antra vertus, kultūrologinio požiūrio sekėjų praktinė terapija iš esmės padeda tik prisitaikyti prie visuomenės. Šis teiginys paaiškintinas smulkiau. Frommas iš tiesų rašo: "*Mes manome, kad žmogus yra visų pirma socialinė būtybė, bet ne toks subjektas, kuris, pasak Freudo, galįs egzistuoti pats vienas ir tik vėliau esąs priverstas bendrauti su kitais, kad patenkintų savo potraukius... Freudas pernelyg vertina potraukius ir teigia žmogaus prigimtį esant netobulą. Dėl to jis buvo tiesiog įpareigotas kildinti visus žmogaus idealus iš kokių nors nešvankių dalykų... Mes manome, kad tokie idealai, kaip laisvė, teisingumas, tiesa, nors ir likdami dažnai tik žodžiais, arba racionalizacijomis, vis dėlto gali reprezentuoti įgimtus žmogaus polinkius. Tad kiekviena analizė, ignoruojanti šiuos polinkius kaip dinamiškus veiksnius, pasmerkta pralaimėti*"[1]. Taip formaliai paneigiamas individo ir visuomenės konfliktas, svarstomas veikale *Nepasitenkinimas kultūra*. Visuomenė yra ne tik slopinimo įrankis; ji nėra kažkas kita negu pats žmogus; ją kuria žmogus, o ji – žmogų. Šiaip ar taip, Frommas vis dėlto pripažįsta, kad gydant dažnai reikia įteiginėti, esą aplinkos atstumti paciento polinkiai – visiškai normalūs. Frommas mano, kad prisitaikymas prie kultūros slopinant individą žemina jį ir žeidžia jo savigarbą, kurią reikia atkurti terapiškai. Slopinimo objektas – ir pagrindiniai individo prigimtiniai polinkiai, tarp jų ir doroviniai reikalavimai; tiesą sakant, geriausiu atveju tai nesusipratimas, kai autorius lengva ranka kritikuoja Freudą dėl to, kad jo darbuose nesą kultūrinio reliatyvizmo, tuo tarpu pats prie prigimtų žmogaus polinkių priskiria laisvę, teisingumą, tiesą, nutylėdamas, kad šie idealai kyla iš kultūros.

---

[1] Fromm E. *Escape from Freedom*. – New York, 1941

Karenos Horney nuomone, mūsų visuomenėje dėl ją draskančių prieštaravimų veikiau galima susirgti neuroze negu gyventi darniai su pačiu savimi. Ji piešia gana niūrų mūsų visuomenės paveikslą; reikėtų apsvarstyti, ar tokį žmogų dar galėtų išgelbėti kokia nors terapija. Jos manymu, būtent socialinių sąlygų prieštaringumas skatina baimę ir bejėgiškumą. Pavyzdžiui, viena vertus, deklaruojamas krikščioniškas gailestingumo ir meilės idealas, antra vertus, individas gyvena ekonominės konkurencijos sąlygomis, nesuderinamomis su tuo idealu. "*Yra du šios problemos sprendimo būdai: arba galutinai apsispręsti ir pasirinkti vieną iš dviejų kelių; arba ir toliau derinti abu tikslus ir patirti dvigubą slopinimą*"[1].

Vadinasi, ir vėl psichoanalizė interpretuojama kultūrologijos požiūriu, ir vėl paneigiamas infantiliškas seksualumas bei Edipo kompleksas. Postuluojant, kaip kad Sullivanas, kad egzistuoja atskiras saugumo ir pripažinimo poreikis, nepriklausantis nuo malonumo jausmo, nenorima matyti to, kuo galbūt šis poreikis yra susijęs su libidiniu aktyvumu: galbūt šį aktyvumą išreiškia kad ir vaiko liūdesys, kylantis iš baimės prarasti meilės objektą. O dėl Edipo komplekso, tai Frommo pasiūlyta nauja interpretacija visiškai paneigia psichoanalizės specifiką. Jo požiūriu, Edipo situacija esanti universali kiekvieno vaiko egzistencinė struktūra, išreiškianti jo kovą patriarchato visuomenėje su tėvo autoriteto neigiamais padariniais, kad galutinai juo atsikratytų. Šioje kovoje gali iškilti ir seksualinių motyvų, tačiau, pasak Frommo, ne dėl jų "kariaujama" su tėvu. Beje, esą Edipas nužudęs savo tėvą visai ne kaip varžovą; jis jam trukdęs tobulėti. Ši koncepcija paprasčiausiai neigia pasąmonę ir ignoruoja tai, kad mūsų pačių aiškiai suvokiami veiksmai bei mintys gali turėti visai neįtikėtiną kitą pusę, kaip kokį miglotą ir perkeistą šešėlį.

---

[1] Horney K. *La Personnalité nevrotique de notre temps*. – P 189.

Marcuse ne psichoanalitikas. Tai filosofas, studijavęs Marxą ir Freudą. Tačiau dažnai jis mąsto kaip psichoanalitikas, tad tiesiog neįmanoma nutylėti šio ryškaus tyrinėtojo pažiūrų į kultūrą ir jos santykį su psichoanalize.

Marcuse'i taip pat nepriimtinos pesimistinės *Nepasitenkinimo kultūra* išvados. Jo manymu, Freudo nustatytas socialinių reikalavimų ir individualių seksualinių potraukių konfliktas iš tikrųjų egzistuoja mūsų kultūroje, tačiau tai nereiškia, kad jis būtinai egzistuoja kiekvienoje civilizacijoje. Vis dėlto, kitaip negu ankstesni autoriai, jis pripažįsta, kad tik patenkinus seksualinius poreikius įmanomas pilnakraujis laimingas gyvenimas. Kitaip tariant, konflikto prielaidas jis suvokia taip pat, kaip ir Freudas. Pasitelkdamas visą savo išmintį, Marcuse būtent tai ir įrodinėja, t.y. kad konfliktas egzistuojąs, tačiau jis nesąs amžinas, bet priklausąs nuo istoriškai susiklosčiusių individo egzistencijos sąlygų; jis net pateikė visuomenės utopiją,– šioje visuomenėje seksualinis aktyvumas būtų reguliuojamas neprievartiniu būdu ir nustatomas tik kartu su gyvybiniams poreikiams patenkinti būtinu darbu.

Gaila, kad Marcuse's koncepcija remiama realybės principu, ir tai iš karto rodo autorių iškreipus Freudo kūrybos esmę. Antai jis tvirtina, kad realybės principas keičiąs malonumo principą "*pirmiausia pirmykštėje ordoje, kai tėvas uzurpuoja valdžią ir malonumą bei priverčia sūnus paklusti*" (filogenezė); tai vykstą ir ankstyvoje vaikystėje, kai "*tėvai ir kiti auklėtojai pasistengia, kad vaikas paklustų realybės principui*"[1] (ontogenezė). Tačiau Marcuse taip supainiojo realybės principą su slopinančios ir draudžiančios instancijos veikla. Tuo tarpu

---

[1] Marcuse H. *Éros et Civilisation*. Éd. de Minuit. – P. 26.

Freudas teigė, kad realybės principas yra jėga, skatinanti vaiką atsisakyti haliucinacinių būdų savo norams patenkinti ir šiuos troškimus įgyvendinti realiai, nes tik taip galima išgyventi. Vadinasi, kai vaikas neturi kitos išeities, jis veikia pagal realybės principą, tačiau šis jo apsisprendimas niekaip nesusijęs su tėvų prievarta. Suprantama, vėliau realybės principas ne kartą gelbės individą, padės jam suvokti visuomenės reikalavimų bei prievartos esmę, išvengti tiek gamtoje slypinčių pavojų, tiek tų, kurie grėstų pažeidus šiuos draudimus. Tačiau tai – šalutinis reiškinys.

Marcuse toliau dėsto šią neteisingą realybės principo sampratą aprašydamas ryšį, pasak jo, siejantį šį principą ir *skurdą*, ryšį, kuris užims centrinę vietą jo idėjų raidoje. Jis teigė Freudą laikiusis požiūrio, kad realybės principas savo prievartine jėga pakeičia potraukius, o skurdo situacijoje vykstanti kova už būvį dar labiau sustiprina šį pokytį. Pasak Marcuse's, tai liudijąs šis Freudo tekstas: "*Šiaip ar taip, žmonių visuomenės egzistavimo pagrindas ekonominis: trūkstant pragyvenimui būtinų reikmenų, individai negali gyventi be darbo; visuomenė priversta reguliuoti gyventojų skaičių ir nukreipti jų seksualinę energiją į darbą*"[1]. Tačiau tai atskiras tekstas, kiek mums žinoma, kituose Freudo darbuose apskritai nutylimas; beje, iš jo negalima spręsti, ar iš tikrųjų kalbama apie realybės principą; jame minimi tik visuomenės pripažinti apribojimai ir draudimai, varžantys seksualinę laisvę.

Nors tai ne vien terminologinis ginčas, o ir šis tas daugiau, bet į jį nesileisime. Įsidėmėsime, kad Marcuse painioja realybės principą su socialiniu seksualinių potraukių slopinimu. *Slopinimas*, pasak Marcuse's, susidedąs iš *pamatinio slopinimo* ir jį papildančio *super slopinimo*. Pamatinis

---

[1] Freud S. *Introduction à la psychanalyse*. – P 291. Pateikėme visą sakinį. Lyginant su *Éros et Civilisation*, galima konstatuoti, kad Marcuse jo pradžią tendencingai sutrumpino.

slopinimas – tai "*potraukių modifikavimas*", arba potraukių patenkinimo apribojimas, "*būtinas, kad žmonių rasė išliktų civilizacijoje*"; skurdas ribojąs potraukius. Žmonių gyvenimas "*pernelyg sunkus, kad jie laisvai tenkintų savo poreikius, nepatirdami jokių apribojimų, nepriteklių ar skolų*" Suprantama, kiekviena civilizacija savaip modeliuojanti skurdą, tačiau visada "*jis reguliuojamas taip, kad visuomeninis produktas nebūtų skirstomas kolektyviai pagal poreikius. ...Tuomet ir skurdas, ir darbas gyvenimo sąlygoms pagerinti (gamybos būdas) paskelbiami pačių individų reikalu, iš pradžių – prievarta, vėliau ši pareiga jiems užkraunama racionaliau – pasinaudojant valdžia... Skurdo lygis priklauso nuo to, kiek jis konkrečiu momentu padeda ir kiek trukdo realizuoti viešpatavimo interesą*" Viešpatavimas Marcuse'i yra kas kita, negu būtinas autoriteto panaudojimas; jis yra "*primetamas grupės arba atskiro individo, kad būtų išlaikyta privilegijuota padėtis arba kad ji būtų pasiekta*"

Vadinasi, skurdui įveikti reikia daugiau darbo negu būtina iš tikrųjų. Tad siekiant išsaugoti šią disproporciją, pamatinė represija sustiprinama superrepresija (superslopinimu), t.y. dar labiau varžoma seksualinė laisvė, kad būtų įtvirtintas viešpatavimas. Taigi panašus slopinimas Freudui yra natūrali socialinio gyvenimo sąlyga ir neįveikiama kliūtis kelyje į laimę, o pasak Marcuse's, bent jau kalbant apie superslopinimą,– viešpatavimo padarinys, neturintis jokio biologinio pagrindo, išryškėjąs tik tam tikrame visuomenės raidos etape.

Skurdo disproporcija visuomenėje ir ją grindžiantis žmogaus ar gamtos viešpatavimas kiekvienoje civilizacijoje reiškiasi skirtingai (vergija arba laisvai sudaroma darbo sutartimi; individualia arba kolektyvine nuosavybe ir t.t.) ir konkretų vaizdą įgauna tik įvairiose institucijų, įstatymų bei vertybių sistemose, kurios istoriškai perduoda kitoms kartoms tam tikrus seksualinius suvaržymus, taip juos tarsi įteisindamos. Kitaip tariant, Marcuse's manymu, kiekvienoje civilizacijoje

veikia tam tikras realybės principas (tą principą Marcuse supranta savaip). Pavyzdžiui, šiuolaikinėje industrinėje visuomenėje dominuojančią realybės principo formą Marcuse vadina *našumo principu*. Turbūt taip siekiama pabrėžti tą mūsų visuomenės situaciją, kai Vakarų pasaulyje viešpataujančios ideologijos pastangomis sukuriama iliuzija, esą reikia gaminti vis daugiau, nes vartojimas – svarbiausias gyvenimo tikslas; tačiau tuomet darbas – pagrindinis žmogaus pašaukimas; pasak Marcuse's, ši viešpataujančiai grupei naudinga apgaulė būdinga tiek kapitalistinėms, tiek totalitarinėms valstybėms. Esą protinga ir, vadinasi, vertinga visa tai, kas naudinga ir plėtoja gamybą. Šis gamybos efektyvumas įgalina sumažinti skurdo lygį bei iš jo kylančią instinktus slopinančią įtampą, per trumpesnį laiką pagaminama toks pat kiekis gėrybių. Tačiau laisvo laiko ir energijos, suvartotinos darbui, panaudojimas džiaugsmui ir libidiniam pasitenkinimui sugriautų "nustatytą viešpatavimo tvarką" Kad ji būtų išsaugota, reikia žmones vėl telkti bendram tikslui – plėtoti gamybai; tuo būdu manipuliavimas darbo našumu tampa universaliu viešpatavimo instrumentu, sutaupytas laikas ir energija vėl panaudojami gamybos reikalams; dirbant ir manipuliuojant darbo vardu įteisinamas susvetimėjimas. Milžiniškas vartojimo skatinimas, kasdienis madų, daiktų keitimas, grindžiant tai tariamu nusidėvėjimu, nepatogumu, nepopuliarumu ir t.t., vėl sunaikina laisvės oazes, susidariusias išaugus darbo našumui. Mūsų laisvalaikis, net mūsų erotiniai santykiai rikiuojami, standartizuojami ir priklauso nuo visuomenės reakcijos. Seksualinės dorovės pakrikimas sistemos viduje nepavojingas ekonominiu viešpatavimu grindžiamai sistemai; priešingai, jis ją sutelkia, nes erotizmas tampa masinio vartojimo objektu (pavyzdžiui, kino industrija, plakatų ir iliustruotų žurnalų leidyba ir t.t.).

Marcuse's teigimu, gali įsitvirtinti ir su našumo principu nesutampantis realybės principas bei vartojimo lygis

"civilizacijoje, jeigu susiformuoja atitinkamas poreikių patenkinimo būdas, kuris likviduoja itin stipraus slopinimo sąlygas"

Jo požiūriu, panaši visuomenė galinti egzistuoti arba istorijos pradžioje, kai skurdas pasiskirsto natūraliai, be prievartos (galbūt tai įmanoma matriarchate), arba ateityje, kai industrinė visuomenė galutinai įveiks skurdą.

Darbo dienos sutrumpinimas esanti pirmoji laisvės sąlyga. Tačiau įgyvendinus šį reikalavimą, ypač smuktų gyvenimo lygis išsivysčiusiose šalyse. Nustatant šį lygį pagal automobilių, televizorių ir pan. skaičių, vėl pasirenkamas našumo principas. Tose šalyse, kur šis principas ne taip ryškiai vertinamas, gyvenimo lygis nustatomas remiantis kitais kriterijais, pavyzdžiui, svarbiausių poreikių patenkinimo lygis, baimės ir kaltumo eliminavimo laipsnis. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad Marcuse kalba ne apie tai, jog laisvalaikis būtų skirtas dvasinei veiklai ar doroviniam savęs tobulinimui; tai būtų naujos seksualinio slopinimo formos.

Harmoninga visuomenė galima tik tuo atveju, jeigu seksualinė laisvė neveda į barbarybę (kaip kad dėl to būgštavo Freudas), bet, priešingai, padeda visuomenei progresuoti. Būtina, kad žmonės seksualumo netapatintų su našumu (išsivaduotų iš našumo principo poveikio), kai seksualumas neišvengiamai sutapatinamas su lytinio akto atlikimu, t.y. su pareiga gimdyti vaikus, bet kokį kitą tikslą laikant iškrypimu. Beje, Marcuse's nuomone, šią nuostatą išreiškia totalinis žmogaus kūno deseksualizavimas, kai bet kokia kūno veikla tampa *"visuomenei naudingu darbu ir svarbiausia žmogiškosios egzistencijos dalimi.* Marcuse įžvelgia, kad įmanoma vėl seksualizuoti susvetimėjusias ir tapusias "tabu" žmogaus būties sritis. Tai implikuoja regresiją į ikigenitalinio seksualumo stadiją, buvusią prieš genitalinio seksualumo fazę. Genitalinis seksualumas pirmauja tik našumo principo visuomenėje, regresavus į ikigenitalinę stadiją, jo viešpatavimas išnyktų, būtų praktikuojami

seksualiniai veiksmai, anksčiau laikomi iškrypėliškais, – suprantama, jeigu jie netrikdytų socialinio gyvenimo. Tarp kita ko, regresija ir iškrypimais grindžiami poelgiai integruoja įvairias "normalaus" seksualumo formas; nauja visuomenė šių poelgių jau neslopina; jie nebėra destrukciniai ir nepageidaujami.

Marcuse spekuliuoja Freudo teiginiu, esą socialinius ryšius grindžia libidinės struktūros, ir Roheimo mintimi, esą "*libido siekia plėtoti civilizaciją*" Tad, siekdamas įsitvirtinti kultūroje, libido kompromituoja genitalinį seksualumą ir, pasak Roheimo, erotizuoja visą organizmą. Marcuse savo ruožtu tvirtina, kad susiformuoja ir kitas sublimacijos mechanizmas, t.y. neprievartinis.

Kitaip tariant, Marcuse pripažįsta socialinius santykius iš esmės esant erotinių ryšių forma, kaip kad ir laisvas darbas – žaidimas ar teatras. Toks darbas, kuris "*yra lydimas atgimusio ikigenitalinio, polimorfinio erotizmo, bus malonus pats savaime, nors, šiaip ar taip, – tai darbas*" Patikslinsime, kad aprašomas darbas yra malonus pirmiausia kūnui, nes sužadina erogenines zonas; jo nereikia painioti su patiriamu malonumu atlikus užduotį ar pasiekus profesinio tobulumo aukštumas arba su troškimu patikti kitiems ir teikti jiems malonumą – visi šie požiūriai tik stiprina susvetimėjimą ir slopinimą.

Psichoanalitinė Marcuse's idėjų kritika būtų reikalinga teorinio pagrindimo ir nesutelpa į šios knygos rėmus[1]. Priminsime, kad Marcuse iškreiptai interpretavo Freudo realybės principą, panašiai darė ir su kitomis Freudo koncepcijomis; taip, vartojant psichoanalizėje įprastus terminus, iš tikrųjų viskas supainiojama. Tačiau ypač nukenčia fantazijų ir pasąmonės lygmuo – Marcuse's darbuose jis visiškai neegzistuoja; nukenčia ir kiti tarpusavyje susiję dalykai, kaip antai, seksualinės laisvės suvaržymas

---

[1] Marcuse's kritiką rasime J.Laplanche'o straipsnyje La Nef. – P 36.

nepriklausąs nuo išstūmimo bei kastracijos fantazijų; jį lemiąs skurdas (slopinimas) ir itin stiprus superslopinimas, įteisinąs skurdo disproporciją visuomenėje; ir pamatinis slopinimas, ir superslopinimas suprantami kaip išorinės prievartos formos.

*

Psichoanalizės kritikus, mūsų vadinamus kutūrologinės krypties autoriais, sieja bendras požiūris – į pirmą vietą iškeldami Freudo neįvertintus visuomenės ir kultūros veiksnius, jie tuo nepasitenkina, bet sukeičia priežastį su padariniu ir kompromituoja pamatines psichoanalizės nuostatas. Freudas iš tikrųjų niekada neneigė socialinės dimensijos. Tačiau, jo supratimu, seksualiniai ir naikinimo potraukiai slopinami tik dėl vidinių priežasčių, t.y. pajutus pavojų, ir dėl to esą atsiradusios visuomenės. Kultūrologinės krypties požiūriu, priešingai, seksualumas bei agresyvumas savaime nėra pavojingi, tik visuomenė, įžvelgusi jų pavojingumą, pradeda juos slopinti.

Vėl iškyla svarbiausias – Edipo komplekso universalumo klausimas, mūsų jau svarstytas aptariant Reicho pažiūras. Jo neišvengė nė vienas minėtasis autorius. Kai kurie iš jų tvirtino Edipo kompleksą esant tik "neurotinį darinį", priklausantį nuo tam tikrų šeimos sąlygų; ir kadangi Freudas savo gyvenime dažniausiai susidurdavęs tik su neurotikais, todėl jis ir deklaravęs šio komplekso universalumą. Kitų šios krypties analitikų požiūriu, tai esąs rezultatas visuomenėje egzistuojančios patriarchalinės struktūros, o šeima nesanti kuo nors dėta.

Freudas, priešingai, teigia, kad Edipo kompleksas turįs svarbiausią reikšmę ir kuriąs kultūrą bei dorovę. Edipo trikampis išreiškiąs kiekvieno žmogiškojo troškimo struktūrą, troškimo, išryškėjančio tik konfrontuojant su kito žmogaus

troškimu. Vaikas suvokia, kad pirmasis jo troškimo objektas – motina – priklauso ne tik jam vienam, nes ji yra ir kito asmens troškimo objektas. Identifikaciniai procesai, lemiantys individo brandos kryptį, ypač susitapatinimą su tos pačios lyties tėvu, tik pagreitina šį struktūrinimą. Pasirinkdamas iš artimųjų tarpo savąjį *ego*, individas trokšta to paties objekto, kaip tas kitas *ego*; drauge jis to kito nekenčia kaip varžovo, nors su juo tapatina save. Ypatingos socialinės sąlygos gali tik sustiprinti ar pabloginti situaciją; kitos gali užmaskuoti ją; bet jokios socialinės sąlygos negali panaikinti priežasčių. Tiems, kurie tuo abejoja, reikia priminti tą stebinantį faktą, kad kiekvienoje kultūroje draudžiama kraujomaiša. Tik retose civilizacijose kai kas gali nepaisyti šio draudimo – karališkieji asmenys, prievartautojai ar nusikaltėliai.

9
Papildymai

Ankstesniuose skyriuose stengėmės išdėstyti svarbiausias psichoanalizės teorijos sąvokas; trumpai apžvelgėme įvairias jų interpretacijas ir kritiką. Nustatėme šių kritikų ir šiaip ne tiek žinomų autorių galbūt ir nepelnytą vietą psichoanalizės sąjūdyje. Ypač nenorėtume sudaryti įspūdžio, kad aptarėme tik Freudo kritikų pažiūras ir nutylėjome jo ištikimų sekėjų koncepcijas, tartum jos būtų tik Freudo tekstų komentarai, iliustracijos ar aiškinimai, neturintys jokios mokslinės vertės. Tam tikra prasme tai būdinga kai kuriems psichoanalizės veikalams, kurių trūkumus slepia įmantrus stilius ar grakšti mintis. Vis dėlto nereikėtų menkinti tokių darbų vertės. Jie, kaip ir įvairios studijos bei diskusijos, yra ta "vieta", kur randasi ir plėtojasi psichoanalitinė mintis, šiandien kitokia nei vakar, kur realizuojama tobulėjimui būtina konfrontacija su "laiko dvasia" Tačiau iš gausios psichoanalizės literatūros išsiskiria keli svarbūs darbai, kurių originalumo nemenkina ištikimybė Freudui.

Daugelyje sričių Freudas tiesiog nespėjo daug ko padaryti, tik atkreipė dėmesį į kai kurias problemas; daug ką reikia tikrinti klinikoje, teoriškai įprasminti. Psichoanalizės taikymas gydant vaikus, psichopatus arba tais atvejais, kai tarsi balansuojama ties neurozės ir psichozės riba (*borderline*), suteikė psichoanalizei ypač daug naujų duomenų, kartu, suprantama, ir daug naujų problemų.

Taip analitikai atskleidė vis naujas, Freudo beveik netyrinėtas, vaiko vystymosi stadijas; tai dar vienas psichoanalizės patirties šaltinis, ir neatrodo, kad jis galėtų kada nors išsekti.

Vis dėlto aptardami Freudui ištikimų analitikų pažiūras, nesistengsime fiksuoti tik tai, kiek tie autoriai papildė Freudo teorijas; mums rūpės, ką svarbaus jie pasakė jų pačių pasirinktoje srityje.

Realybės našta

Atskirai aptarsime koncepcijas tų analitikų, kurie tyrė vaiko pirmųjų ir vėlesnių gyvenimo dienų išorės sąlygas, jų reikšmę tiek normaliai, tiek patologinei vaiko raidai, ryšį tarp šių sąlygų ir vaiko sprendžiamų konfliktų, vaiko sugebėjimus išspręsti šiuos konfliktus. Kurį laiką šias išorės sąlygas reprezentuoja tik (arba ypač) motina (ar ją pakeičiantis asmuo). Dėl to analitikus domino, ką motina reiškia vaikui, kaip ji auklėja savo vaiką, kokia emocinė aplinka, kaip visa tai formuoja jo dabartį ir ateitį. Panašių stebėjimų uždavinys – objektyviai pagrįsti psichoanalizės hipotezes, plačiau ir detaliau aprašyti analizei neprieinamus infantiliško vystymosi etapus bei sąlygas, nes regresija ir infantiliškų situacijų dažnumas – vienintelis realus kelias analitikui atskleisti praeitį.

Panašių darbų pavyzdys, pasiekiamas prancūzų skaitytojui – Rene Spitzo *Pirmieji vaiko gyvenimo metai*. Spitzas detaliai aprašo nemenkus kūdikių raidos sutrikimus, kai vaikas auga atskirtas nuo motinos, pavyzdžiui, įvairiose institucijose; čia jis materialiai aprūpintas beveik kaip ir šeimos vaikas, tačiau jam stinga emocinio bei sensorinio bendravimo. (Pavyzdžiui, auklė prižiūri dešimt ar daugiau kūdikių. Suprantama, kad negali būti kalbos apie kokį nors emocinį ryšį; ji paprasčiausiai neturi laiko paimti maiti-

namą kūdikį ant rankų, negali kiekvieną kartą derintis prie jo nuotaikos ir noro ar nenoro valgyti – jis maitinamas beveik prievarta; auklė, atidirbusi savo valandas, užleidžia vietą kitai, ir t.t.). Jeigu tai trunka ne ilgiau kaip tris – penkis mėnesius, vėliau motinos globa sutrikimus neutralizuoja; kai kada ją vykusiai gali pakeisti kitas asmuo. Vėliau raidos sutrikimai darosi negrįžtami. Kai kurie panašiai augę vaikai ir sulaukę ketverių metų nemoka "*nei vaikščioti, nei stovėti, nei kalbėti. Viena vertus, jie neatsparūs infekcijoms, silpnos sveikatos, antra vertus, ypač daug jų linkę į apatiją ir neilgai gyvena*"

Paprastai panašiais stebėjimo metodais naudojasi ne psichoanalitikai, bet genetinės psichologijos specialistai. Jie reikšmingi psichoanalizei tada, kai stebimus reiškinius interpretuoja analitikas, siedamas juos su analizės situacijoje fiksuojamais reiškiniais ir visus juos įprasmindamas teoriškai. Tačiau autoriai, pabrėžiantys aplinkos ir įvykių svarbą individo raidai, priversti suteikti išskirtinę reikšmę vienam teoriniam klausimui, suprantama, tiek, kiek *Aš* vertinamas kaip sistema, įpareigota suvokti išorės pasaulį – vadinasi, vaiko aplinką ir tai, kas joje vyksta,– ir reaguoti į jį, pasvėrus ir potraukių, ir aplinkos reikalavimus; tuomet svarbiausios problemos susijusios su tuo, kaip ši sistema pamažėle atsiskiria nuo *id* ir kiek ji gali atlikti savo užduotį arba to padaryti negali,– tai svarbiausia teorinė problema. Šie klausimai ypač domino analitikus, kurie pasirinktą kryptį pavadino *ego psichologija*. Iš jų labiau žinomi Hartmannas, Krisas ir Loewensteinas.

Šių autorių tikslas, jų pačių tvirtinimu, iš dalies suformuluotas ir paties Freudo darbuose, nors jiems pirmiausia rūpi ne tik ir ne tiek patologiniai reiškiniai, kiek konkrečios vaiko normalaus ir patologinio vystymosi sąlygos; beje, jų manymu, tikroji pastarųjų prasmė gali būti atskleista tik kartu su pirmosiomis. Panašiai interpretuojama psichoanalitinė teorija papildo bendrąją psichologiją, neabejingą psichoanalizės atskleidžiamiems faktams.

Hartmanno požiūriu, nekorektiška manyti, kad *ego* – vien jo atsiskyrimo nuo *id* bendraujant su realybe padarinys. Jis teigia *ego* turint savarankišką šaltinį, ir galima kalbėti apie *nepriklausomą* veiksnį formuojantis *ego*, vertintiną *"taip pat, kaip mes vertiname prigimtinius potraukius, matydami juose nepriklausomai veikiančias vystymosi jėgas. Kitaip tariant, ne visus nuo pat gimimo veikiančius psichinio vystymosi veiksnius reikia sieti su id"* Filogenezės požiūriu, *ego* ir *id* galbūt kilę iš *"to paties gyvuliško instinkto... Vadinasi, id įgyvendinta individo ir realybės priešpriešа yra šios diferenciacijos padarinys; ši priešpriešа nepanaši į aukštesniųjų gyvūnų instinktyvų sąlytį su aplinka bent jau ta prasme, kad ji nėra tiesioginis jo tęsinys"*

Autonomiškų *ego* elementų raida priklauso nuo patirties ir brendimo proceso, panašaus į tą, kuris, psichoanalitikų manymu, vyksta seksualinių potraukių srityje. Šis procesas integruoja įvairias funkcijas (pavyzdžiui, suvokimo, motorikos), kurios savo ruožtu priklauso nuo specifinių fiziologinės brandos dėsnių. Šių autonomiškų elementų raidos netrikdo *ego* ir potraukių konfliktas, dėl to jie sudaro *nekonfliktinę ego* zoną. Tačiau tam tikrais atvejais jie gali pasidaryti priklausomi nuo potraukių; tuomet jie plėtosis ir funkcionuos netvarkos kryptimi. (Pavyzdžiui, kai konfliktas perkeliamas į apsirijimo lygmenį, jis lemia virškinimo funkciją, vojeristinis konfliktas – 'regėjimo funkciją, ir t.t.)

Ši *ego* samprata, ypač akcentuojanti jo kontrolės ir adaptacijos funkcijas, narcisizmo teorijos požiūriu nėra pakankamai korektiška, kaip jau esame apie tai užsiminę (p. 63). Ar tokį *ego* galima nuolat ir karštai mylėti? Tartum nujausdami panašius kaltinimus, *ego psichologijos* sekėjai vartoja *self* sąvoką, kuri ypač populiari anglosaksų kraštuose. Hartmanno požiūriu, ne *ego* – tikrasis narcizinės meilės objektas; bent jau ne toks *ego*, kokį jį įsivaizduoja *ego psichologijos* autoriai; šis objektas – tai *self* (prancūzai verčia *pats*), t.y. *pats asmuo* kaip vientisas pasaulis. Jis

rašo: "*Objektinį nukreiptumą atitinka ne ego nukreiptumas, bet paties asmens nukreiptumas, t.y. savęs investavimas*"[1].

Ego psichologijos teiginiai gali atrodyti pernelyg spekuliatyvūs. Tačiau kiekviena teorija atsiranda iš praktikos. Pavyzdžiui, tai, kad Hartmannas sieja autonomiškus elementus su *ego privalumais ir trūkumais*, arba kad jis juos laiko elementais, kuriais gali remtis analizuojamas subjektas, siekdamas išspręsti konfliktą, yra priimtina technikos lygmenyje. Be to, akcentuojant tai, kad *ego* padeda prisitaikyti prie aplinkos, pasirenkama tokia analizės koncepcija, kuri formuoja individo socialinę adaptaciją. Kita vertus, tada psichoanalizę galima apkaltinti tarnaujant socialinei santvarkai.

Tyrinėjimai, atskleidę ankstyvąsias *ego* raidos stadijas ir formuojamąją aplinkos reikšmę, pakeitė ir analitinės terapijos sampratą. Ypač daug šioje srityje nuveikė kai kurie anglų autoriai bei jų lyderis Winnicottas[2]. Jie atskleidė naujus analitinės situacijos aspektus; šie ypač ryškūs gydant tam tikros rūšies pacientus, tačiau gali būti taikomi ir plačiau terapijoje. Pirmiausia tai pacientai, kurių sutrikimai peržengia tiek Edipo situacijos padarinių ribas, tiek konfliktų, atgaivinančių ikigenitalinės stadijos potraukius, rėmus; esant šiems sutrikimams, individas negali projektuoti savojo *ego*, nes ankstyvoje vaikystėje bendraudamas su aplinka jis nepatyrė ir neįasmenino tam tikros svarbiausios malonumo patirties; niekas jam nedavė tokios galimybės.

Ši patirtis nėra paprasčiausiai išstumta; jos apskritai individo gyvenime nebuvo. Taigi jos neįmanoma atgaivinti

---

[1] Ši, kaip ir kitos citatos, paimtos iš straipsnio "Commentaire sur la théorie psychanalitique du Moi. In: *Revue française de psychanalyse*.–1967.–N.3. Atkreipsime dėmesį į Hartmanno darbą, išverstą į prancūzų kalbą, *La Psychologie du moi et le problème de l'adaptation*.–P.U.F

[2] Winnicottas dirbo vaikų gydytoju, vėliau pasuko į psichoanalizę. Prancūzų kalba galima paskaityti *De la pédiatrie á la psychanalyse*.–Éd. Payot.

perkėlimo situacijoje, kaip kad atgaivinama išstumta patirtis. Vadinasi, jau nesitikima iškelti į sąmonės lygmenį to, kas išliko ar pasidarė pasąmoninga; siekiama veikiau kompensuoti trūkstamą patirtį. Todėl analitiko kartais taikomi regresija bei perkėlimas įgyja visiškai unikalių bruožų. Individas analizės metu atgaivina itin ankstyvas infantiliškos patirties situacijas; jis net atkuria tas sąlygas, kuriomis jis augo būdamas vienerių metų. Tuomet terapeuto uždavinys – suvokti, ar jis analizės situacijoje gali suteikti pacientui galimybę integruoti malonios patirties ekvivalentą, kurio šiam iš tikrųjų stigo ankstyvojoje vaikystėje.

Melanie Klein: fantazijų pasaulis

Mūsų ką tik aptarti autoriai stengėsi atskleisti išorės sąlygų ir brendimo veiksnių poveikį psichikos bei įvairių jos instancijų raidai. Jie pirmiausia iš individo elgesio spręsdavo apie vieną ar kitą raidos kryptį ir ignoravo vaiko vidinį pasaulį arba, tiksliau, jo reikiamai neįvertino. Melanie Klein, priešingai, poelgius, žaidimus, kūrybinę veiklą vertino kaip instrumentą, įgalinantį atskleisti kūdikio fantazijų pasaulį. Suprantama, kalbama apie tokią jo rekonstrukciją, kai atsižvelgiama į nuotolį tarp atitinkamo amžiaus turiningiausių fantazijų ir momento, kai jos įgyja patologinę prasmę, nors jis būtų ir labai nedidelis. Šiuo atveju Melanie Klein samprotauja panašiai kaip Freudas, kuris teigė, esą esti infantiliškų edipinių fantazijų, nes tai patvirtina suaugusiųjų analizė, nors tai dar nebuvo patvirtinta tiriant vaikus. Antra vertus, panašią perspektyvą jau buvo nubrėžęs tiesioginis Freudo mokinys ir Melanie Klein mokytojas Karlas Abrahamas, kuris, analizuodamas suaugusiojo sąmonę, atkurdavo ankstyvąsias infantiliškas jo fantazijas, ypač oralinės stadijos rajumo bei įsiurbimo fantazijas.

Melanie Klein požiūriu, pasąmoningos fantazijos kaip psichiniai potraukių reprezentantai formuojasi pirmosiomis

kūdikio gyvenimo savaitėmis. Jos itin sumišusios su pirmąja išorinio pasaulio patirtimi, dėl to nereikia stebėtis, kai M.Klein teorijos apžvalgose kartais sunku atskirti, kas priklauso subjektui, o kas – objektui; panašaus susipynimo iš tikrųjų esama žaidimuose: tai vaikas "ryja" aplinką, tai save tapatina su ja, aiškiai suvokdamas, kas yra kas.

Kelių mėnesių kūdikis suvokia motiną ne tiek kaip vientisą objektą, bet *kaip dalinį objektą*, t.y. kaip maisto tiekėją. Šį dalinį objektą Melanie Klein vadina *sein* (krūtimi); tačiau tai nerodo vaiko sugebėjimo izoliuotai suvokti tam tikros motinos kūno dalies (be to, jis maitinamas ir iš buteliuko); bet kūdikis veikiau atpažįsta motiną tik kaip galimybę patenkinti pieno poreikį. Iš tikrųjų šis dalinis objektas, ši "motinos krūtis" "praryjama" kartu su maistu, jis *įsiurbiamas* į vidų ir tampa paties kūdikio sudedamąja dalimi. Vadinasi, motinos skatinantys ar frustruojantys veiksmai nėra siejami su tikruoju veikėju; iš esmės vaikas neįstengia aiškiai suvokti, kad viso šito priežastis yra šalia jo: objektas, kuris jį apdovanoja arba frustruoja, sudaro jo paties dalį; jis egzistuoja vaizduotėje ir tada, kai realiai jo nėra, ir tampa vaiko fantazijų elementu. Negana to – ne tik kad motina yra dalinis vaiko suvokiamas objektas, bet jis nėra toks vienintelis: nors tiek malonumo, tiek frustracijos patirtis plaukia iš to paties šaltinio, bet vaikas nesieja jų su tuo pačiu objektu, tarsi jis būtų sudarytas iš kelių "objektų" – *gero objekto* ir *blogo objekto* (dalinio), arba *geros krūties*, pamaloninančios ir nuraminančios, ir *blogos*, nieko panašaus neduodančios.

Tarp kita ko, Melanie Klein savo idėjas grindžia antrąja Freudo potraukių teorija; ji pripažįsta libidinių ir naikinimo potraukių dualizmą. Jos manymu, su gerais objektais susijusios fantazijos reprezentuoja psichikos lygmenyje libidinius potraukius; su blogais – naikinimo potraukius. Tad iš pat pradžių įsiurbtas *pirminis objektas* (*primary object*), krūtis, skaidomas į gerą, idealų, ir blogą, persekiojantį objektus, kurių dualumas atitinka potraukių dualumą. Šių

objektų nepastovumas, kurį Melanie Klein mums vaizduoja kaip itin intensyvios dramatiškos veiklos peripetijas, yra tai, kas kartu išreiškia konfliktą tarp libidinių ir naikinimo potraukių bei bandymą neutralizuoti su šiuo konfliktu siejamą baimę.

Kai nusistovi vaiko išorinė realybė, jis ima ieškoti joje idealios krūties – vadinasi, siekia niekam neatiduoti jau "prarytosios", norėdamas su ja susitapatinti. Drauge jis atsikrato baimės prarasti ją ir atsidurti prie blogosios krūties. Kita vertus, vaikas siekia atsikratyti blogojo objekto, kuris reprezentuoja naikinimo potraukius ir jam yra grėsmės ir baimės šaltinis; nuo jo apsiginama tik iškeliant gerąjį objektą. Jis stengiasi jį įkurdinti, *projektuoja* jį į išorinį pasaulį. Vadinasi, "krūtis" jau kaip išorinis, o ne tik vidinis objektas lemia blogį, agresyvumą ir kančias. (Beje, ji išlaiko dalinio objekto bruožus ir toliau reprezentuoja anksčiau minėtą žodžio "krūtis" prasmę.) Panašiai atsitinka ne tik dėl to, kad motinos krūtis gali frustruoti; ji lemia vaiko įgimtų naikinimo potraukių raidos kryptį. Aptariamu vaiko vystymosi laikotarpiu jie yra ypač aktyvūs oraliniame lygmenyje, o projekcija sieja blogąją krūtį su panašiu agresyvumu, dėl to vaikas išgyvena grįžtamąjį pavojų – jis įsivaizduoja galįs būti užmuštas arba "prarytas" Tačiau, kita vertus, motinos krūtis leidžia patirti didžiausius malonumus ir jos pagrindu projektuojama geroji ideali krūtis, vadinasi, *skyla* pati išorinė realybė, panašiai kaip ir "prarytasis" objektas. Kitaip tariant, tas pats išorės objektas, iš pradžių *krūtis*, suvokiamas kaip du skirtingi objektai, vienas – blogas, nes frustruoja, kitas – geras, nes apdovanoja.

Toks su persekiojimo baime susijęs santykis su objektu, dar ir dėl gynybinių tikslų jį skaldantis, Melanie Klein teorijoje vadinamas *persekiojimo*, arba *šizoidine – paranojine nuostata*; nes, jos manymu, ji išreiškianti vaiko raidos kryptį, vėliau išryškėjančią šizofrenijos arba paranojos atvejais. Tai nereiškia, kad jos pėdsakų nelieka ir tų individų, kurie nesirgo minėtomis psichozėmis, psichikoje. Ji – neišvengiamas

ir struktūrinantis kiekvienos raidos momentas. Idealus gerasis ir blogasis persekioją objektai, kaip "praryti" objektai, yra būsimojo *super–ego* užuomazgos; tai – identifikacijos idealas ir bausmės instancijos, kurios reikės bijoti, prototipas.

Tam, kad vaikas galėtų atsikratyti persekiojimo nuostatos, reikia sudaryti palankias išorines bei vidines sąlygas, kuriomis maloni patirtis galutinai užgožtų blogąją. Tapatindamas save su geruoju objektu, jis jaučiasi saugiai, nes nėra persekiojamas blogojo objekto baimės, t.y. jis išvengia vidinio ar išorinio blogojo objekto, įkūnijančio naikinimo potraukius, grėsmės. Tuomet šie atrodo ne tiek pavojingi; jie yra toleruotini, nereikia gynybinės projekcijos, objekto skaldymas atrodo ne toks būtinas. Taip formuojasi objektyvesnis realybės suvokimas, kai vaikas gali lengviau skirti, kas priklauso jam pačiam, o kas – objektams. Tačiau, svarbiausia, objektas gali būti atpažįstamas kaip *vientisas*. Tuo pasakoma ne tik tai, kad vaikas, suvokdamas savo motinos krūtį, rankas, veidą, šių elementų neskaido erdvėje, nesieja jų su skirtingu laiku, idant iš visų šių elementų sudarytų vieną atskirą asmenį; tuo siekiama parodyti, kad vaikas atsisako skaidyti objektą, o gerasis ir blogasis objektai nebeatrodo plaukią iš skirtingų šaltinių, bet iš to paties – motinos kaip vientiso asmens tiek percepciniu, tiek emociniu aspektais.

Šiuo laikotarpiu susiformuoja tai, ką Melanie Klein vadina *depresijos nuostata*. Ji tai laiko ateities depresinių bei melancholinių būsenų prototipu. Ankstesnę persekiojimo baimės stadiją, atitinkančią blogojo objekto, į kurį krypsta vaiko naikinimo polinkiai, baimę, keičia stipraus depresijos išgyvenimo stadija. Vaikas dabar suvokia, kad jo meilė ir neapykanta nukreipta ne į atskirus objektus, o į vientisą – savo motiną. Objektas nebeskaidomas į gerąjį ir blogąjį, bet priimamas *ambivalentiškai*, t.y. suprantama, kad meilės ir neapykantos objektas yra tas pats. Vaikas bijosi, kad jo neapykanta ir naikinimo polinkiai, pasireiškiantys

sadooralinės stadijos fantazijomis, nesunaikintų objekto, kurį jis, suprantama, myli ir be kurio dėl savo bejėgiškumo negali apsieiti. Būtent panaši baimė ir net pramanytas įsitikinimas (prilygstantis košmarą lydinčiam įsitikinimui), kad naikinimo troškimai gali pasiekti tikslą, pripildo jo sielą graužaties, nevilties, kaltės – tokių jausmų, tarsi būtų gedima sunaikinto objekto. Tai reiškia, kad vaikas dar nesugeba objektyviai nustatyti savo galios, ir jis yra veikiamas fantazijų tiek pat stipriai, kiek ir realybės. Vis dėlto tai, kad motina vėl pasirodo, nuolatinė jos globa ir meilė vis paneigia vaiko naikinimo fantazijas. Visa tai ramina vaiką ir pamažėle formuoja objektyvesnį realybės suvokimą.

O dėl *Edipo komplekso*, Melanie Klein teigia, kad jis pradedąs veikti gerokai anksčiau, nei manė Freudas. Vos tik motina suvokiama kaip vientisas objektas, vaikas įsitikina, kad ne vien jis rūpi motinai. Jis pastebi tarp motinos ir tėvo esant tokius santykius, į kuriuos jis visai neįtraukiamas, ir tai kelia jo neapykantą ir pavydą. Santykius su tėvais padeda suvokti libidinės raidos tam tikros stadijos fantazijos, t.y. krūties identifikavimo fantazijos – manipuliuojant atlyginimais už "gerai" atliktus oralinius ar analinius veiksmus – dar iki susiformuojant falinei libidinės raidos stadijai,– su pastarąja Edipo kompleksą siejo Freudas. Šiaip ar taip, Melanie Klein nuomone, vaikas nujaučia tėvą turint penį ir nuspėja jo funkciją tėvų santykiuose; ankstyvųjų vaiko raidos stadijų analizė dažnai atskleidžia tokias jo fantazijas: motina per burną įsiurbia tėvo penį. Vaikas geidžia turėti tėvo penį, kurį motina pavydžiai saugo savo pilve; fantazijose jis užpuola savo motiną, prasiskverbia į jos pilvą, kad užvaldytų jo turinį ir pasisavintų tėvo penį; šis, panašiai kaip ir motinos krūtis, savo ruožtu gali būti skaidomas į gerąjį penį ir blogąjį.

Čia neįmanoma atskleisti visų infantiliškų fantazijų labirinto vingių, kai naikinančius veiksmus keičia atstatantys, gynybos veiksmai, kurių dėka vaikas apsisaugo pats arba

apsaugo vidinį ar išorinį jo paties puolamą objektą. Atrodo, pakankamai gerai išdėstėme tuos dalykus, kad parodytume, ką Melanie Klein laiko svarbiausiu vaizduotės ir fantazijų srityje. Tačiau nenorėtume perdėti, esą kalbama apie pasąmonės fantazijas, išryškėjančias žaidimuose, elgsenoje, pokalbiuose. Kai vaikas sąmonės lygmenyje įstengia atskirti save ir ne save, pasąmonės lygmenyje ir toliau veikia introjekcijos ir projekcijos mechanizmai, vadinasi, įteisinamas tam tikras vidinio ir išorinio pasaulių painiojimas. Tad objektas,– psichoanalizės prasme,– t.y. ne tik sensorinio suvokimo objektas, bet ir palaikąs vaiko troškimus, baimes ir emocijas, taip pat ir tikrasis troškimų, baimės ir emocijų *šaltinis* – galutinai yra suformuojamas fantazijų, nes jos įprasmina vaiko potraukių konfliktą. Vadinasi, Melanie Klein požiūriu, pirmą kartą sudarytas objektas dažniausiai yra pramanytas objektas ta prasme, kiek pats vaikas jį sukūrė sau, nekreipdamas dėmesio į jo "realias" savybes.

Vaiko fantazijų pasaulį koreguoja reali patirtis, bet ji tai daro pamažėle ir visada itin šiurkščiai. Tačiau reikia suprasti, kodėl ši patirtis padeda formuoti prie realybės prisitaikiusias racionalias sąmonės superstruktūras, nors visiškai nekeičia situacijos pasąmonės fantazijų lygmenyje? Taip yra todėl, kad sąmonės struktūros plėtojasi ir tobulėja nepriklausomai nuo fantazijų srauto, nes šis dėl išstūmimo reiškiasi vien įvairiomis primityviomis anachroniškomis formomis ir išryškėja tik, pavyzdžiui, tam tikros inhibicijos, simptomo ar polinkio į baimę atvejais, arba nepaaiškinamos simpatijos ar neapykantos protrūkiais.

Lengva atspėti, kaip Melanie Klein galėtų kritikuoti genetinės psichoanalizės krypties atstovai, pripažįstą, kad individas kur kas sunkiau pakelia realių aplinkos elementų ir infantiliškos istorijos naštą.

Taip pat Melanie Klein priekaištaujama, kad ji nepagrįstai taikiusi analizės techniką, nes kūdikio fantazijų pasaulis

rekonstruojamas remiantis paaugesnio vaiko patirtimi. Esame minėję, kaip reikėtų vertinti panašų teiginį.

Štai dar vienas, palyginti nesenas Melanie Klein kritikos iš kitos pusės pavyzdys: priekaištaujama, kad ji fantazijas interpretuoja vien vaizduotės lygmenyje; "*net nepanašu, kad būtų nujaučiama signifikanto kategorija*"[1]. Tačiau šią kritiką galėsime teisingai suvokti, tik turėdami daugiau duomenų, juos toliau ir išdėstysime.

Jacques Lacanas: simbolių dimensija

Ne tik dėl mados šiame skyriuje tarp keleto retų autorių aptariamos ir Jacques'o Lacano pažiūros. Jis atskyrė ir išryškino Freudo kūrybos unikalią simbolių dimensiją; – o tai buvo svarbiausia jo analizės sampratą grindžianti dimensija, – be to, bent jau Prancūzijoje, jo iniciatyvos sulaukė plataus atgarsio ir, nors kai kam tai nepatiko, tačiau neįmanoma paneigti Lacano mokyklos užmojo bei svarbos.

Reikia šiek tiek paaiškinti pačią simbolių dimensiją; tačiau, siekiant suprasti, kuo ši dimensija svarbi Lacanui ir kuo ji skiriasi nuo realybės ir vaizduotės dimensijų, reikia atsikratyti religijai, literatūrai ir pačiai psichologijai įprastos simbolio sampratos.

Skaitytojas, *Petit Larousse* žodyne susiradęs žodį *simbolis*, perskaitys, pavyzdžiui, kad šuo yra ištikimybės simbolis. Pasklaidęs *Sapnų aiškinimą*, pamatys, kad paprasčiausia skrybėlė, kurią sapnuose nešioja vienas pacientas, Freudui tampa vyro genitalijų simboliu. Iš tikrųjų iškilioji skrybėlės dalis, nelygiai nukarę jos kraštai, be to, galbūt ir kiti konteksto elementai, prisidėjo prie to, kad skrybėlei buvo priskirta būtent tokia prasmė. Šiuo atveju skaitytojas skepti-

[1] J.Lacan. *La direction de la cure*.

kas galbūt tvirtintų, kad tai gerai žinomo psichoanalitikų polinkio visur matyti tik seksualinius simbolius išraiška, tačiau jis pasitiki taip taikoma simbolio samprata.

Iš pirmo žvilgsnio mums atrodo, kad tokie banalūs pavyzdžiai menkai padeda suvokti simbolių dimensijos svarbą. Kad ir todėl, jog jie išreiškia tik vieną simbolinės funkcijos aspektą, funkcijos, kurią platesne prasme galėtume apibrėžti kaip gebėjimą reprezentuoti vienus dalykus (ištikimybę, genitalijas) kitais (šuo, skrybėlė). Galima tvirtinti, kad tai specifinis žmogaus gebėjimas, net jeigu jo užuomazgų randama kai kurių gyvūnų elgesyje. Šis gebėjimas garantuoja ryšį su kalba, t.y. su ženklų, balsų ir rašmenų sistema, įpareigota reprezentuoti tai, apie ką trokštame kalbėti.

Kai siekiame nustatyti, kuo viena iš aptartųjų simbolių sistemų skiriasi nuo kitos, galime teigti, kad pirmoji (šuo – ištikimybė) sistema sieja tam tikrus elementus realios patirties pagrindu; ji konstatuoja daugelio individų verifikuotą ir pripažintą tiesą; antroji sistema (skrybėlė – genitalijos) numato, kad atitinkamą simbolį laisvai sukuria sapnuojantis individas priklausomai nuo jam vienam būdingų asociacijų grandžių ir juo disponuoja tik konkrečiame sapne; tas faktas, kad panašius simbolius kuria įvairūs sapnuotojai ir kad įmanoma sudaryti jų sąrašą, be to, išskirti tam tikrus archetipus, reiškia, kad egzistuoja privilegijuoto asociacijų aktyvumo zonos, bendros daugeliui sapnuotojų; tai šią sistemą suartina su pirmąja, tačiau neprieštarauja jų svarbiausiam individualiam pobūdžiui.

Lingvistinio simbolio samprata numato, kad tarp akustinio arba grafinio ženklo (žodžio) ir atitinkamo daikto ar sąvokos egzistuojąs ryšys yra visiškai laisvas. Niekas neverčia vadinti konkretaus gyvulio *cheval*, *horse* ar *Pferd* (arkliu.– *Vert. past.*), jeigu tam tikroje bendruomenėje nėra susiformavusios tokios kalbos tradicijos. Tarp kita ko, turėdamas omenyje būtent mūsų minėtą laisvumą, lingvistas Ferdinandas de Saussure'as teigė, esą žodis *simbolis* netinkąs lingvistiniam

ženklui įvardyti. Jis akustinį verbalinį vaizdą vadina *signifikantu* ir atitinkamą sąvoką *signifikatu*. Šiuos terminus pasirenka ir Lacanas, tačiau, kitaip negu de Soussure'as, jis jais apibūdina neverbalinius simbolius.

Atsižvelgiama ir į kitus klausimus:

— pirma egzistuoja kalba, tik po to kokie nors individai mokosi kalbėti, vadinasi, ji tartum iš išorės prievarta įpareigoja juos. Lingvistinis simbolis, skirtingai nuo sapno simbolio, nėra laisva individuali kūryba;

— kalbos žodžiai apibūdina ne tik konkrečius daiktus ar praktinius veikmus, bet ir tai, kas materialiai neegzistuoja. Pirmiausia jie, galima sakyti, yra kūnas tų santykių, kurie visuomenėje atlieka tam tikras praktines funkcijas ir kurie, neturėdami atitinkamos verbalinės išraiškos ar simbolinės galios, nebūtų visuotinai pripažinti.

Kad būtų aiškiau, pateiksime giminystės ryšių ir jų keliamų emocijų pavyzdį. Antropologai, ypač Levi–Straussas (Lacanas neslepia plėtojęs kai kurias jo idėjas), parodė, kad kiekvienos civilizacijos santuokos reglamentas, kartais itin sudėtingas, apibrėžiantis, kas su kuo gali arba negali kurti šeimos, priklauso nuo to, kas vadinama giminyste. Kitaip tariant, svarbu ne realūs giminystės ryšiai, grindžiami genetiniu paveldimumu, bet giminės vardų arba titulų sąrašas, nes "prigimtinė" giminystė niekuo neįpareigoja ir nenumato jokios atsakomybės, į ją niekas nekreiptų dėmesio, jeigu ne kalbos žodžiai, išskiriantys iš visų galimų giminystės ryšių tuos, kurie susiję su draudimu ar leidimu kurti šeimą (konkreti civilizacija nustato jai vienai būdingus giminystės signifikacinius ryšius ir jų veikimo ribas).

Vadinasi, per įvardijimus nusistovi įstatymas, kuris paneigia įsivaizduotą visišką seksualinio pasirinkimo laisvę. Lacanas rašo: "*Taigi pirmasis įstatymas, reglamentuodamas santuoką, gamtinį poravimosi poreikį keičia kultūros primestu santykių normavimu. Kraujomaišos draudimas yra kulminacinė, tačiau subjektyvi šio proceso išraiška, demaskuota šiuolaikinės*

visuomenės, kai pripažįstama, kad draudžiami santuokos partneriai – tik motina ir sesuo, nors, kita vertus, tai nereiškia, jog jau leidžiama vesti kitus giminės narius"[1].

Tuo norima pasakyti, kad Edipo situacija gali keisti individo elgesį tik turėdama tam tikrą simbolinę prasmę. Galbūt mes pernelyg ilgai plėtojome šias, atrodo, su psichoanalize nesusijusias idėjas, tačiau siekėme tiksliai parodyti, kad psichoanalizės pamatinės koncepcijos, būtent – kraujomaišos draudimo ir Edipo komplekso – negali būti grindžiamos biologizmo perspektyva, ignoruojant specifiškai žmogišką simbolių dimensiją. Vadinasi, reikia išryškinti *realius* simbolio veikimo padarinius, atskleisti, kaip tai keičia žmogaus likimą. Lacanas dar rašo: "*Iš tikrųjų simboliai įpainioja žmogaus gyvenimą į tokį platų tinklą, kad, jam dar neatėjus į pasaulį, jau egzistuoja tai, kas sukurs žmogaus savastį, tai, kas leis jam skrajoti padangėse, tartum fėjai; kas nubrėš jo likimo kontūrus; taip pat ir tai, kas jam suteiks žodžius, įpareigojančius jį būti ištikimą ar išdaviku, ar nurodys veiksmų dėsnį, vedantį jį į ten, kur jis buvo iki gimimo arba kur jis bus po mirties; be to, tie simboliai įprasmina žmogaus gyvenimą paskutinio teismo įvaizdžiu, kai žodis atleidžia nuodėmes arba pasmerkia jo gyvenimą,– tam, kad subjektyviai būtų realizuota būtis–mirčiai*"

Ir dar: Lacano manymu, nuo to, kaip įvardijamas tėvas (t.y., kaip gali būti įvardyta ir pripažinta jo simbolinė funkcija, kuri "*nuo pat istorinių laikų pradžios tapatina jo asmenį su įstatymo figūra*"), priklauso kiekvienos simbolinės konstrukcijos pamato ypatybės, arba, kitaip tariant, tai, kaip galima "atrakinti" šią konstrukciją. Dėl to Edipo situacijos įvaldymas yra būtinas, kad būtų galima visai atskleisti šią simbolių dimensiją, kuri galutinai suformuoja

---

[1] Ši, kaip ir tolesnė citata, paimtos iš *Fonction et champ de la parole et du langage en psichanalyse*. Šis tekstas, parašytas 1953, įtrauktas į *Écrits*, yra vienas iš prieinamiausių Lacano tekstų; tai galbūt geriausias įvadas į jo kūrybos dvasią.

žmogų ir kurios trūkstant, būtų neįmanoma bendrauti su kitu arba bendravimas būtų itin sunkus. Pasak Lacano, psichozė pasirodo esanti susijusi su tuo, kad individas negali dešifruoti signifikanto, t.y. *tėvo vardo*, kitaip tariant, tėvo funkcijos signifikanto. Šis nepajėgumas, arba, jo žodžiais, *forkluzija* (nepilnavertiškumas dėl uždelsto vystymosi.– *Vert. past.*) lemia tai, kad signifikantų audinyje atsiranda "neužlopoma skylė", ir būtent ten, kur turėtų būti svarbiausi jų artikuliacijos mazgai bei pamatinės gijos. Savo ruožtu neurozę sukelia tam tikri veiksmai, pavyzdžiui, išstūmimas, paliečiąs egzistuojančius signifikantus, kurie, nors iš pirmo žvilgsnio atrodo išnykę, gali būti atskleisti analizės metu.

Tačiau tai galima padaryti, kai – Lacanas tai ypač pabrėžia – psichoanalizės poveikis apribojamas žodžiu, vieninteliu analitiko ir paciento santykio tarpininku; kai panašios priemonės pasirodo esančios rezultatyvios, vadinasi, jos pajungė "materiją", kuri buvo kažkaip susijusi su kalbos tvarka bei simbolių dimensija: tai įmanoma todėl, kad *pasąmonės struktūra artima kalbos struktūrai* (*l'inconscient est structuré comme un langage*), kaip teigia išgarsėjusi Lacano formulė.

Pirmajame skyriuje atkreipėme dėmesį į tai, kad psichoanalizės niekada nedomino somatinis potraukio elementas; jai rūpėjo psichiniai potraukio reprezentantai. Vadinasi, šios reprezentacijos įgyja figūriškumą, kuris jas daro *įsivaizduojamais* elementais, turinčiais su *simbolių* dimensija juos siejančių signifikantų reikšmę; jos kaip signifikantai funkcionuoja visų dviprasmybių, prasmės pakeitimų ar jos nuslėpimų atveju, ir analizė stengiasi tai atskleisti.

Be to, atlikdamos signifikacijų funkciją, šios reprezentacijos priklauso nuo išstūmimo ar nuo įvairių svarbiausių pasąmonės gynybinių procesų. "*Pasąmonė*", – rašo Lacanas, – "*yra ta konkreti tarpasmenio diskurso dalis, kurios stinga subjektui, kai šis siekia pratęsti savo sąmoningą diskursą*" Arba dar: "*Pasąmonė yra mano istorijos dalis, nudažyta baltai, iš tikrųjų meluojanti: tai cenzūruojama dalis. Tačiau tiesą galima atskleisti;*

dažniausiai ji jau parašyta kitur. Pavyzdžiui, ji užfiksuota isterijos simptomu, kuris "*rodo kalbos struktūrą, ir iššifruojamas kaip užrašas; šis, kartą suvoktas, be didelių nuostolių gali būti sunaikintas...*

Panašūs teiginiai nepretenduoja į novatoriškumą, jie tik išryškina nuolat numanomą Freudo kūrybos aspektą, kuris, Lacano manymu, reprezentuoja freudiškos technikos originalumą bei specifiką. "*Pasklaidę Freudo "Sapnų aiškinimą", prisiminsime, kad sapno struktūra panaši į sakinio struktūrą, arba veikiau mus hipnotizuoja tam tikro galvosūkio raidės, kurias reikia parašyti, t.y. pats rašymas, vaiko sapne reprezentuojąs pirmapradę ideografiją; suaugusiojo sapnuose vėl panaudojami fonetikos ir simbolių lygmenyje tiek senovės Egipto hieroglifus primenantys signifikaciniai elementai, tiek panašūs į dabartiniame kinų rašte vartojamus rašmenis*"

Kasdienio gyvenimo psichopatologija (Freudo darbas *Zur Psychopathologie des Alltagslebens,* 1904.– *Vert. past.*), Lacano manymu, mus įtikina, kad "*kiekvienas klaidingas veiksmas yra nusisekęs diskursas, net puikiai suvaidintas...*" Esą akivaizdu, "*kad simptomas galutinai išnarpliojamas analizuojant kalbą, nes jo struktūra panaši į kalbos struktūrą, kitaip tariant, tai kalba, slopinanti žodį, kurį reikia iš jos priespaudos išlaisvinti*"

Trumpai tariant, tai, kas lieka neišreikšta "tarpasmenio" diskurso metu, kurį mes palaikome ar kurį mes galėtume perteikti kitam, kad priverstume jį pripažinti mus ir mūsų troškimą, pasireiškia kitur, pavyzdžiui, sapne, klaidingais poelgiais, simptomu. Tai kitos diskurso formos, kai *kondensacija* ir *perkėlimas* atkuria kiekvienam diskursui būdingas retorines figūras, paprastas ar poetines. Dėl to susapnuota skrybėlė yra genitalijų *metafora*; dėl to įkyriai persekiojantis svilėsių kvapas primena apie tai nenutuokiančiam pacientui kur kas platesnę situaciją, kurioje šis kvapas yra tik atskiras elementas, tai *metonimijos* efektas, kaip kad sakydami "stogas" turime omenyje visą namą (pavyzdžiui, posakis "ieškoti stogo"). Paprasčiausiai kalbama jau ne apie "tarpasmenį" diskursą,

bet apie individualų, kuris vyksta taip, kaip diktuoja asmeninė fantazija, nes ji nebevaldoma – subjektas pats pametė jos šifrą; toks diskursas nesiremia visuotinai pripažintu kodu.

Tačiau pakaks citatų iš Lacano darbų. Suprantama, ši trumpa apžvalga nė kiek ne geresnė už kitas. Tenorėjome parodyti, kokią vietą simbolių dimensija užima psichoanalizėje; norėjome nušviesti tik vieną Lacano kūrybos aspektą, kuris padėtų mums suvokti jos svarbą ir specifiką. Reikėjo išaiškinti, kaip Lacano koncepcijoje simbolių dimensija siejasi su vaizduote ir kokia vieta svarstant šį klausimą tenka jau aptartai *ego* koncepcijai (p. 55). Stengėmės atskleisti, kaip simbolių bei vaizduotės dimensijos derinasi su realybe (ir kūnu); priešingu atveju signifikantų paieškos vyktų vien dvasios pasaulyje, o psichoanalizė būtų tik modifikuotas filosofinis idealizmas. (Suprantama, kad lacanizmas turi šių bruožų ar bent jau naudoja tam tikrus idealizmo instrumentus, ir dėl to nusipelnė, kad ir skubotai, pernelyg įtartinos garbės tuose sluoksniuose, kuriuos atgrasino Freudo materializmas.) Galbūt su Lacano kūryba susipažinęs skaitytojas pasigedo kai kurių sąvokų ir formulių išaiškinimo, – sąvokų, plačiai žinomų už psichoanalizės ribų: *mažasis objektas a, didysis Kitas, pasąmonė – tai Kito diskursas* ir t.t., tačiau dėl vietos ir kompetencijos stokos mes negalėjome to padaryti[1].

---

[1] Kur kas platesnį Lacano idėjų išdėstymą rasime Jean–Michel Palmier veikale *Lacan*.– P.U.F 1969.

10
Psichoanalitinis gydymas

Pagaliau laikas atskleisti psichoanalitinio gydymo sampratą, nes ji priklauso nuo to, kaip konkretus analitikas svarsto mūsų aptartuosius klausimus. Apskritai suprantama, kad psichoanalizės teorijos raida lėmė atitinkamą terapijos pertvarką. Dėl to, mūsų požiūriu, būtina trumpai apibūdinti raidą. Vis dėlto pirmiausia patikslinsime, kad šios nuostatos išlaikė šį tą pastovaus, t.y. įsitikinimą, esą reikia suteikti sąmonei teisę valdyti reprezentacijas bei mintis, kurios kitados iš jos buvo pašalintos arba į ją nebuvo įsileistos.

Iš pradžių Freudą veikė pacientų isterikų patirtis, ir jis stengėsi atskleisti išstumtą traumuojančio įvykio prisiminimą; jo manymu, šis įvykis kadaise paveikė individą, o šis iškart neįstengė atsikratyti šio poveikio padarinių (pavyzdžiui, užslopino ašaras ar pyktį). Dėl to afekto našta, išstumta kartu su įvykio reprezentacija, lemia patogeninę pasąmoningo prisiminimo reikšmę. Tuomet gydymo tikslas – ne tik padėti pacientui įsisąmoninti prisiminimą, bet ir *sudaryti katarsio sąlygas*, t.y. išlaisvinti iki šiol užslopintą afektą. Vadinasi, gydymo efektyvumas priklauso nuo katarsio eigos ir padarinių.

O kaip galima padėti prisiminti traumuojantį įvykį? Freudas iš pradžių praktikavo hipnozę, o jos seanso metu pacientas išgyvendavo visą įvykio dramatizmo skalę. Vėliau hipnozę, veikiančią ne visus pacientus ir ne visus simptomus, pakeitė įtaiga, siekianti įtikinti pacientą, kad šis netrukus suras

patogeniškai veikiantį prisiminimą; įtaigos efektyvumą Freudas padidindavo, delnu spausdamas paciento kaktą. Dar kitais atvejais· Freudas, nustebintas to, kad kai kurių pacientų pasakojimai jiems patiems net neįtariant vis sukasi apie tą patį užmirštą įvykį, pasirinko *laisvų asociacijų metodą*, t.y. pacientui leidžiama kalbėti viską, kas tik jam šauna į galvą. Šią techniką, aprašytą 1898 m., taiko ir dabartiniai analitikai; taip yra surenkami visi psichoanalitinį pažinimą grindžiantys faktai. Tačiau kai gydymo praktika keičia techniką, keičiasi ir technikos svarbiausias tikslas. Terapeutas padeda pacientui įsisąmoninti ne tik kai kuriuos užslopintus patogeniškus prisiminimus, kurių išgyvenimas sukuria išgijimo stebuklą; paaiškėja, kad realių įvykių prisiminimai susipina su pramanytais ir sudaro sudėtingą ir išsišakojusią struktūrą, kurią atskleisti ir pertvarkyti reikia daug kantrybės.

Kita vertus, Freudas atsisakė įtaigos technikos, nes pacientai jai atkakliai priešinosi; paaiškėjo, kad pacientai kur kas nuoširdesni, kai jie gali pareikšti apie savo polinkius laisvai ir spontaniškai. Tačiau nepaisant to, kad išryškėjo laisvų asociacijų metodo privalumai, pacientų pasipriešinimas neišnykdavo, ir tai komplikuodavo gydymą. Tos pačios jėgos, kurios skatino ir palaikė išstūmimą, dabar priešinasi terapeuto valiai ir net paties paciento norui kuo greičiau pasveikti. Kaip išeiti iš šios aklavietės? Gelbsti *transfero* sąvoka.

Psichoanalizės požiūriu, transferas žymi tuos procesus, kurie modeliuoja paciento pasąmoningus troškimus analizės situacijoje ir sudaro progą jiems pasireikšti, t.y. paciento ir analitiko santykio lygmenyje. Kalbama apie pozityvų ir negatyvų transferą, nelygu kaip pacientas priima analitiko veiksmus. Paprastai pasireiškia abu poliai, nors kai kuriais analizės momentais gali dominuoti kuris nors vienas, tuo paslėpdamas kitą. Vis dėlto tuo metu, kai analitikai buvo įsitikinę, jog tik išstumti libidiniai potraukiai sukelia neurozę, beveik visuotinai ir itin buvo vertinamas būtent pozityvusis transferas. Esą nepatenkinti libidiniai potraukiai, slypintys kiekvieno asmens, ypač neurotiko,

patirtyje, sukausto visą asmenybę, kuriai tik jie terūpi vykstant *įkyriam* ankstesnės patirties *kartojimui*. Tai transferas plačiąja šio žodžio prasme. Analitinė situacija dėl įvairių priežasčių proteguoja šį procesą, ir susikaupusi nepanaudota libidinė energija nukreipiama į analitiko asmenį. Vadinasi, terapeutui taip priskirti pozityvūs jausmai paremia analizės procesą, nes sustiprina *ego* pozicijas kovoje su priešiškomis ir išstūmimą palaikančiomis jėgomis. Paprasčiau tariant, įsimylėjęs terapeutą, pacientas gali vis geriau analizuoti save.

Tačiau analitikai netrukus pastebėjo, kad iš tikrųjų situacija kur kas sudėtingesnė, negu atrodė iš pradžių. Visų pirma, priešiški jausmai, kurių buvimą pradėjo suvokti pacientas, sukėlė tokius padarinius, kurie neigė patį analizės procesą. Nors į pirmą vietą iškeliami paciento *ego* malonūs draugiškumo, net meilės jausmai, bet reikia konstatuoti, kad jie patys savaime nepadeda pasveikti. Priešingai, pasąmoningas erotiškas analitiko regėjimas, nepriimtinas paciento *ego*, dar labiau sustiprina išstūmimo bei gynybos mechanizmų veiklos procesus.

Šie sunkumai pasirodė įveikiami, kai buvo imtas analizuoti pats transferas. Paaiškėjo, kad šį žingsnį būtina žengti dar ir dėl to, kad transferas, panaudotas iš pradžių kaip pagalbininkas ir sąjungininkas pacientui prisimenant užmirštą nemalonų įvykį, galų gale pasirodo esąs ta jėga, kuri bene labiausiai priešinasi analizės plėtotei. Ir ne tik dėl aptartųjų priežasčių, bet dar ir dėl to, kad pati transfero prigimtis slepia kažką tokio, kas nesuderinama su prisiminimu (atsiminimu?– *Vert. past.*). Transfero situacijoje pacientas pakartoja savo ankstesnę nuostatą, sudarytą jam esant infantiliško patyrimo nulemtoje konflikto būsenoje. Tačiau konflikto aplinkybių jis, suprantama, visiškai neprisimena, kaip neprisimena ir savo reakcijų. Praeities reprezentacija neatkuria praeities; ši iškyla tokia, kokią ją daro dabarties nuostatos ir troškimai, o jų ryšys su infantilišku šaltiniu lieka nenustatytas. Pasak Freudo formuluotės, užuot prisiminęs, pacientas kartoja. Tačiau, šiaip ar taip, transferas tam tikru būdu "užgriebia" ir atskleidžia paciento praeitį.

Štai kodėl transferas, nors ir organizuoja paciento pasipriešinimą, "*gydytojo rankose tampa efektyviausias terapinis instrumentas*", jeigu analitikas jį mato tokį, koks jis iš tikrųjų yra, ir jeigu jis, veikiamas savojo *antitransfero,* atsispiria pagundai reaguoti į egzistuojančią realybę transfero būdu. "*Transferas pacientui ir analitikui – dėkingiausia proga suvokti infantiliško konflikto užuomazgas in status nascendi; tai scena, kurioje išryškėja ir sprendžiamos paciento reikšmingiausios problemos; tai scena, kurioje pacientas stovi akis į akį su savo pasąmoningų troškimų bei fantazijų buvimu, permanentiškumu ir jėga...*" (Laplanche'as ir Pontalis). Freudas patikslina: "*Tai rungtynės, kuriose būtina nugalėti... Neabejotina, kad psichoanalitikui sunkiausiai sekasi valdyti transfero reiškinius; tačiau šie sunkumai mums ypač padeda gydyti pacientą, t.y. aktualizuoti bei išreikšti jo užslopintas ir užmirštas gėrio intencijas; pagaliau nė vieno negalima nurašyti ar atstumti*"[1].

Transfero svarba, jo pirmavimas gydant ligonį – viena iš kelių visiems psichoanalitikams priimtinų nuostatų – sukuria tam tikra prasme pageidautiną *transfero neurozę*. Ši susiformuoja, kai iš pradžių simptomus aprūpinanti libidinė energija telkiasi į paciento ir analitiko bendravimą, ir tartum "nuteka" paciento neurozę pakeičiančio analitiko kryptimi; šioje situacijoje analitikas jau nėra pasyvus stebėtojas, jis – svarbiausias asmuo, kurio atžvilgiu projektuojamos paciento fantazijos.

Gydymo metu išryškėjus šiai transfero savybei, Freudas kurį laiką tvirtino egzistuojant paciento ryšį su analitiku,– pacientas perduoda savo libidinę energiją analitikui,– ir taip buvo teisinamas transferas bei analitinė terapija; tačiau esą pasitaiko ir toks paciento ir analitiko ryšys, kai libido lieka nukreiptas į paciento *ego* ir daro perkėlimą neįmanomu, psicho-

---

[1] Freud S. "La Dynamique du transfert" (1912), in *Écrits techniques*. P U.F

analitiko nevaldomu procesu. Pirmąjį ryšį Freudas vadina *transfero neuroze*[1], kuriai, jo manymu, būdingi visi paprastai neurozėms priskiriami bruožai; antroji neurozių grupė vadinama *narcisizmo neurozėmis*. Joms būdingi psichozių požymiai. Vėliau paaiškėjo, kad šis skirstymas nėra toks svarbus, kaip buvo manyta iš pradžių, t.y. kad psichoanalitikai gali sėkmingai gydyti psichozes, nors galbūt tai reikalauja daugiau pastangų; šiaip ar taip, terapeuto sprendžiamos psichozių gydymo problemos ne visada susijusios su transfero nebuvimu. Priešingai, transfero požymiai gali būti ypač ryškūs, tačiau sunkumų atsiranda dėl to, kad psichoze sergantys individai negali bent kiek kritiškiau pažvelgti į save transfero situacijoje, t.y. projektuoti transferą vaizduotės ir simbolių lygmenyje.

Analitiko uždavinys – nustatyti transfero reiškinius ir juos analizuoti, o tai reiškia, kad jis atsispiria paciento gundymams būti įtrauktam į transfero žaidimą, pavyzdžiui, užuot ieškojęs kokių nors paciento prašymų transferinės reikšmės, *jis visiškai į juos nekreipia dėmesio*, jis *nerodo* jokių paciento laukiamų pasitenkinimo, pasmerkimo, pykčio, susidomėjimo, abejingumo ir pan. ženklų, nors ligonis jį provokuoja stengdamasis pakartoti ankstesnę transferinę patirtį. Jis taip pat turi vengti tokių veiksmų bei vertinimų, kurie slopintų paciento troškimą projektuoti į jį transfero metu pareikštas priešingas nuostatas bei nuomones.

Kai analitikas transfero lygmenyje reaguoja į paciento prašymus, viskas vyksta taip pat, kaip ir anksčiau; tuomet realybės našta taip apsunksta, kad nei pacientas, nei, suprantama, analitikas neatpažįsta pakartojimo fakto. Pavyzdžiui, tarkime, kad pacientas iš tikrųjų supykdė analitiką ir šis jį išvarė už durų, nesuvokęs, kad tokiu savo elgesiu jis patenkino paciento prašymą; ligonis galbūt buvo panašių

[1] Tai antroji sąvokos *transfero neurozė* prasmė, nesutampanti su apibrėžta ankstesniame skyriuje; ji atsiranda tik tam tikroje transferinio santykio stadijoje analizės metu

provokacijų ir jų padarinių projektavimo meistras. O kai provokacija nepavyksta, pacientas jau įstengia ją suvokti, antra vertus, svarstyti, kokia jos reikšmė ir tikslas.

Pavyzdys ne itin rimtas, tačiau įtikinamas; skaitytojui jis padeda suvokti, kad, nors analitikas privalo būti pasyvus ir neutralus, tai ne visada jam lengvai pavyksta. Vadinasi, kiekvienas kandidatas į analitikus pats pirmiausia analizuojamas dar ir dėl to, kad būtų galima nustatyti, ar jis sugeba atskirti per gydymą reiškiamų reakcijų transferinę reikšmę (kalbama apie analitiko antitransferą) ir maksimaliai sumažinti jų neigiamą poveikį gydymui.

Kiekvienas terapinis, beje, ir žmogiškasis santykis atskleidžia transferinį aspektą. Vis dėlto psichoanalitinė terapija ar analizė ypatinga tuo, kad analitikas sąmoningai pasirenka transfero metodą, tačiau ne tam, kad paveiktų ligonį; jis stengiasi atskleisti jo pasąmoningus troškimus. Tuo psichoanalizė skiriasi nuo kitų psichoterapijos krypčių, kurių vienos linkusios rinktis įtaigą ir siekia pagerinti ligonio būklę, kitos – suteikti dorovinę paramą krizių laikotarpiu. Tačiau transfero ignoravimas, o ne tik formalūs kriterijai – rečiau vykstantys seansai, ne toks artimas paciento ir terapeuto kontaktas – skiria vadinamąją psichoanalitinės krypties psichoterapiją nuo tradicinės analizės. Jos psichoanalitines pretenzijas pateisina nebent tai, kad terapeutas taiko savo žinias ir psichoanalitinę patirtį pagal aplinkybes arba duodamas pacientui patarimus, kuriuos jis laiko tinkamais.

Vadinasi, transferas – tai analitiko valdomas instrumentas, plėtojąs plačią analizę. Tačiau aptartinas ir toks klausimas: kodėl ir kas pasikeičia analizės metu paciento psichikoje? Šiuo klausimu dėstomos įvairios nuomonės, tačiau ir jų visų trūkumai akivaizdūs.

Suprantama, transfero tikslas – garantuoti, kad *id* generuoti troškimai būtų *ego* pripažinti, o šis tada galėtų sąmoningai nuspręsti, legalizuoti juos ar ne. Vadinasi, laisvas pasirinkimas, atsižvelgiant į realybės ir dorovės reikalavimus, pakeičia dėl

išstūmimo bei neurozės pasunkėjusią pasirinkimo situaciją, kai neveikia nei dorovinės, nei sąmonės kontrolės mechanizmai. Štai glausta ir populiari Freudo formulė: "*Wo Es war, soll Ich werden*", kurią pirmieji prancūzų vertėjai išvertė: "*ego privalo iškraustyti id*" (galbūt tiksliau: *ten, kur lankėsi id, turės apsilankyti ego.– Vert. past.*).

Šiaip ar taip, *ego* pamažėle pradeda kontroliuoti *id* elementus analizės metu, ir analitiko pastabos bei paaiškinimai užima svarbiausią vietą šiame procese. Problemiški yra tokie klausimai:

— paciento diskurso iš pradžių neįmanoma interpretuoti; interpretuotinų elementų išryškėjimas keičia situaciją – atsiranda nuolat augantis pasipriešinimas;

— vertinant trukmės požiūriu, dažnai išryškėja tai, kad analitikas suvokia galįs interpretuoti situaciją, o pacientas, jo supratimu, dar nepasirengęs šios interpretacijos priimti; vėl galima tikėtis kilsiant paciento protestą. Tarp kita ko, vos tik pajuntamas pasipriešinimas, paaiškėja, kad analitikas neparengė interpretacijos ir pacientas tai turi padaryti pats. Turint tai omenyje, kartais tvirtinama, esą pacientas nesveiksta, nes prisimena. Priešingai, tik sveikdamas jis apskritai gali prisiminti;

— taip pat dažnai nesutampa laiko momentai, kai pacientas suvokia interpretaciją ir kai jis ją priima ne visiškai intelektualiai, bet įsitikinęs, kad ji yra iš jo išgyvenimų srities. Tuomet jis imasi *parengiamojo darbo* ir vėl pasipriešinimas šiek tiek nuslopsta.

Kitaip tariant, gydymo metu diagnozuojami pokyčiai įvyksta ne vien dėl racionalios interpretacijos atskleistų priežasčių; ši veikia tuomet, kai atsižvelgiama ir į suvokimo aplinkybes. Svarbiausias uždavinys – išsiaiškinti, kaip išeinama iš užburto rato: interpretacija plėtoja analizę, tačiau pacientas gali suvokti interpretaciją tik pakilęs į aukštesnę analizės pakopą. Vadinasi,

---

[1] Prancūzų kalba: "où était ça, devra être moi": Freud S. *Nouvelles Conférences.* Éd. Gallimard. – P III.

būtini nuo interpretacijos nepriklausantys pokyčiai, kurie ir yra efektyvumo pagrindas. Kodėl šie pokyčiai vyksta, koks jų mechanizmas – į šį klausimą atsakoma įvairiai. Beje, dažniausiai šie atsakymai greičiau papildo vienas kitą, negu kad yra nesuderinami. Šiaip ar taip, kai tvirtinama, jog šie pokyčiai – tai analitiko "postedukacinės" veiklos, grindžiamos visiškai kitais negu pirmoji "edukacija" principais, padarinys; kai nurodoma ypatinga paciento savęs tapatinimo su analitiku forma arba teigiama, esą orientuojantis į analitiką, lanksčiau reaguoja paciento *super–ego*,– kartu pripažįstama, kad beveik visada šiuos pasikeitimus lemia transferinės patirties padariniai.

Pabaiga

Mūsų trumpos išvados siesis su pratarme.

Stengėmės, – suprantama, kiek tai leido mūsų knygos apimtis, – aptarti gana daug psichoanalizės duomenų, kurie padės skaitytojui susidaryti kiek įmanoma tikslesnį psichoanalizės teorijos supratimą. Perskaitęs šią knygą, jis bus geriau informuotas negu iki tol. Bent jau to tikimės. Ir jeigu taip iš tikro bus – mūsų užduotis atlikta.

Kita vertus, vargu ar užvaldys skaitytoją psichoanalizės *apreiškimas*. Šiuo žodžiu, visada įtartinu mokslo žinias "gaudančiai" ausiai, neįvardijame kokios nors mistinės patirties; tai reiškia, kad susitikimas su pasąmone netikėtai griauna mūsų įsitikinimų bei įpročių tvirtovę. Psichoanalizės teorija – ne vieta panašiam susitikimui. Kaip ir kiekviena teorija, ji efektyviau saugo nuo bet kokio netikėtumo ir rizikos, kai yra tobulesnė, uždaresnė, kai žinomos visos jos užkampiausios vietos.

Poezijos pasaulis yra tinkamesnis bendrauti su pasąmone negu teoretiko valia, suvaržyta besaikio troškimo paklusti taisyklei ir braižikliui. Freudas tai patvirtino, parodydamas, kad Sofoklio ir Shakespeare'o skaitymas nėra tuščias darbas. Vien ką reiškia psichoanalizės atskleista Edipo lemtis.

Be to, yra ir paties Freudo darbų, ypač jo klinikinių stebėjimų. Būtume laimingi, jeigu mūsų darbas padės aiškiau suvokti, pavyzdžiui, *Penkias psichoanalizės paskaitas* (*Über Psychoanalyse*, 1910), neiškreipiant jų esmės. Norėtume, kad skaitytojui

šios paskaitos vis būtų gyvas nuostabos šaltinis, taip pat malonumo, net pasipiktinimo ir protesto versmė. Tai būtų įrodymas, kad skaitytojas mokėjo perskaityti šią knygą su aistra ir išvengė "išminčiaus" pozos, itin dažnos vertinant psichoanalizę; tuo labiau turint omenyje jos populiarumą; šis "išmintingumas" visų pirma pasireiškia tuo, kad jis iš tikrųjų slepia itin klastingą ir pavojingą nepritarimo formą, pridengtą tariamu pritarimu ir išmanymu.

Rinktinė bibliografija

I. S. Freudo raštai

Gesammelte Werke.– London, 1940 – 1952. – Bd. 1–17; Frankfurt am Main, 1968.– Bd. 18.

The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud.– London, 1953 – 1973.– Vol. 1–24.

II. Bibliografija

Dufresne R. *Bibliographie des écrits de Freud en français, allemand et anglais.*– Paris, 1973.

III. Tyrinėjimai

Glaser H. *Sigmund Freuds Zwanzigstes Jahrhundert, Seelenbilder einer Epoche, Materialien und Analysis.*– Munich, 1976.

Laplanche J., Pontalis J.-B. *The Language of Psycho-Analysis.*– London, 1973.

Laplanche J., Pontalis J.-B. *Vocabulaire de la psychanalyse.*– Paris, 1967.

IV Knygos lietuvių kalba

Froidas Z. *Kasdieninio gyvenimo psichopatologija.*– V 1992.

Psichologijos žodynas.– V 1993.

Turinys

Serija "P a ž i n t i s"

Georges Philippe B r a b a n t
PSICHOANALIZĖ
Iš prancūzų kalbos vertė *Vytautas Pivorius*

Redaktorė *Joana Pribušauskaitė*
Dailininkas *Audrius Klimas*
Techninė redaktorė *Eugenija Petrulienė*
Korektorė *Mimoza Kligienė*

SL 1573. 1994.08.11. 11 leidyb. apsk. l.
Tiražas 4000 egz. Užsakymas 1141

Išleido UAB "Pradai" leidykla,
T. Vrublevskio g. 6, 2600 Vilnius

Spaudė "Spindulio" spaustuvė,
Gedimino 10, 3000 Kaunas

Kaina sutartinė

Brabantas Ž.F.

Br-01 Psichoanalizė/G. Ph. Brabant./–. V.: Pradai, 1994.–
173 p. – (Pažintis).

Bibliogr.: p. 171.
ISBN 9986-405-20-3

Prancūzų psichoanalizės tyrinėtojas G. Ph. Brabantas, užsibrėžęs sudėlioti į vieną rišlią ir sistemingą visumą įvairiuose šaltiniuose ir tyrinėjimuose išbarstytas psichoanalizės sąvokas ir pagrindines idėjas – puikiai realizavo savo sumanymą. Šioje knygoje įtaigiai atskleista psichoanalizės specifika per jos santykį su žymiausių Vakarų Europos psichoanalizės kūrėjų – S. Freudo, A. Adlerio, C.G. Jungo, O. Ranko, S. Ferenczi, W. Reicho, M. Klein, H. Marcuse's, J. Lacano – koncepcijas ir jų kritiką. Ypač daug dėmesio čia skiriama S. Freudo idėjoms apie individo santykį su visuomene ir kultūra.

UDK 13

Serija PAŽINTIS

Georges Philippe BRABANT

PSICHOANALIZĖ

Į vieną rišlią ir sistemingą visumą sukaupti įvairiuose šaltiniuose ir tyrinėjimuose išbarstytos psichoanalizės sąvokos ir pagrindinės idėjos - toks buvo autoriaus sumanymas, kurį jis puikiai realizavo. Įtaigiai atskleista psichoanalizės specifika per jos santykį su žymiausių Vakarų Europos psichoanalizės kūrėjų A. Adlerio, C.G. Jungo, O. Ranko, S. Ferenczi, W. Reicho, M. Klein, H. Marcuse's, J. Lacano - koncepcijas ir jų kritiką. Daugiausia dėmesio čia skiriama S. Freudo idėjoms apie individo santykį su visuomene ir kultūra. Knyga parašyta kaip gyvas psichoanalizės šaltinis, žadinantis skaitytojo savianalizės troškimą.

PAŽINTIS - serija nedidelių verstinių knygų, kurias leidžia įvairios leidyklos, remiant Atviros Lietuvos Fondui. Serijoje pristatomos humanitarinių ir socialinių mokslų kertinių temų šiuolaikinės sampratos.

ISBN 9986-405-20-3